

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ШПАК ІННА ВАСИЛІВНА

УДК 347.73:336.14-049.5(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ
НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І. В. Шпак**

Науковий керівник: **Касьяненко Любов Михайлівна**, доктор юридичних наук,
професор

Ірпінь – 2024

АНОТАЦІЯ

Шпак І. В. Правове регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Державний податковий університет, Міністерство фінансів України, – Ірпінь, 2024.

Дисертацію присвячено комплексному теоретичному дослідженню та вдосконаленню теоретичних основ і практики правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону.

Видатки бюджету на національну безпеку та оборону є ваговою складовою фінансової системи України. Із початком російського вторгнення змінилися умови, що пов'язані з наповненням Державного бюджету України та місцевих бюджетів, і, відповідно, з формуванням видатків. Забезпечення належного фінансування сектору національної безпеки та оборони – це актуальна проблема на сучасному етапі формування держави, яка вимагає негайного вирішення, а здійснення контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону України визнається як один із основних пріоритетів.

У роботі розглянуто сутність і особливості правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону, визначено їхній вплив на забезпечення економіки країни, обороноздатності, а також безпеки держави та суспільства. Обґрунтовано, що забезпечення належного рівня фінансування сектору національної безпеки та оборони – це важлива складова для ефективного функціонування та захисту держави. З'ясовано, що джерелом ресурсів для реалізації таких пріоритетних функцій держави як забезпечення національної безпеки та оборони є кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Автором досліджено різноманітні наукові підходи до трактування термінів «бюджет», «видатки бюджету», «національна безпека», «оборона»; сформульовано власні визначення понять «видатки бюджету», «видатки бюджету на національну безпеку», «видатки бюджету на національну оборону». Розглянуто

такі функції держави як оборонна та забезпечення національної безпеки, сутність яких полягає у забезпеченні захисту територіальної цілісності, суверенітету, національних інтересів і безпеки громадян від потенційних загроз, включаючи збройну агресію та збройний конфлікт, а також гарантуванні безпеки національних інтересів у випадку виникнення негативних тенденцій, що можуть створювати потенційні або реальні загрози національним цінностям у різних сферах, відповідно.

Розкрито підходи до розуміння понять «система національної безпеки» і «система забезпечення національної безпеки». Встановлено, що значущість ролі системи національної безпеки у правовому забезпеченні фінансової безпеки держави проявляється в тому, що вона спрямована на виявлення та подолання різних чинників, що можуть становити загрозу національним інтересам держави та її громадянам. Утім, поняття «система національної безпеки» не має чіткого правового визначення, і, відповідно, не відображається й у чинному законодавстві України. Виділено основні структурні елементи у системі національної безпеки країни, а також охарактеризовано підсистему системи забезпечення національної безпеки – «сектор національної безпеки та оборони», що розуміється як комплекс уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, які займаються забезпеченням безпеки та захистом національних інтересів держави.

Визначено особливості здійснення бюджетних видатків на національну безпеку та оборону з Державного бюджету України й місцевих бюджетів та проведено їхній аналіз. З'ясовано, що з кожним роком фінансування характеризується вираженою тенденцією до зростання, хоч і не значними темпами. Однак складна воєнно-політична ситуація в нашій країні та введення особливого правового режиму воєнного стану викликали необхідність значного збільшення обсягу видатків на досліджувану сферу з урахуванням вимог бюджетного законодавства.

У роботі надано характеристику фінансовому контролю в цілому, а також бюджетному контролю, який тісно з ним пов'язаний. Встановлено, що

бюджетний контроль за видатками бюджету на національну безпеку та оборону має вагоме значення в системі базисних категорій. Доведено, що він чинить особливий вплив на забезпечення фінансової діяльності держави, оскільки його першочерговим завданням на сьогодні є виявлення, усунення та попередження порушень у сфері національної безпеки та оборони.

Здійснено аналіз основних нормативно-правових актів, які регулюють фінансування сектору національної безпеки та оборони України. Доведено, що правове забезпечення видатків бюджету на національну безпеку та оборону потребує ретельної наукової експертизи всіх проектів законів та інших нормативно-правових актів, що розробляються, які мають відношення до проблем забезпечення національної безпеки України, в цілому, та фінансування сектору національної безпеки та оборони, зокрема; розробки загального методологічного підходу до створення нормативно-правових актів, формулювання єдиних принципів їх розробки, затвердження та реалізації; дієвості і постійності контролю за використанням бюджетних видатків у сфері національної безпеки та оборони і, водночас, удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує порядок здійснення такого контролю. Обґрунтовано необхідність доопрацювання податкового законодавства в частині правового регулювання справляння військового збору.

Узагальнено досвід зарубіжних країн щодо фінансування національної безпеки та оборони і здійснення контролю у цій сфері. Обґрунтовано необхідність застосування зарубіжного досвіду, з врахуванням українських реалій, щодо забезпечення належного рівня фінансування національної безпеки та оборони і здійснення контролю за бюджетними видатками в досліджуваній сфері.

Сформульовано перспективні напрямки вдосконалення національного фінансового законодавства шляхом гарантування належного фінансування сектору національної безпеки та оборони за допомогою збільшення видатків і визначення їх оптимальної структури, а також ефективного використання бюджетних видатків на вказаний сектор; наповнення місцевих бюджетів за рахунок ефективних дій місцевої влади; створення єдиної бюджетної стратегії

фінансування сектору національної безпеки та оборони; забезпечення відкритості й прозорості діяльності органів влади за ключовими напрямками бюджетних видатків, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони; створення дієвого механізму контролю за видатками бюджету, а також розроблення й затвердження комплексу законодавчих та нормативно-правових актів за процесом здійснення такого контролю (державного та недержавного).

Ключові слова: фінансові правовідносини, бюджетні правовідносини, національна безпека, система національної безпеки, оборона, бюджет, Державний бюджет України, місцевий бюджет, видатки бюджету, фінансування національної безпеки та оборони, сектор національної безпеки та оборони, контроль, бюджетний контроль.

SUMMARY

Shpak I. V. Legal regulation of budget expenditures for national security and defense. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 «Law», in the specialty 081 «Law». – State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine, – Irpin, 2024.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical study and improvement of the theoretical foundations and practice of legal regulation of budget expenditures on national security and defense.

Budget expenditures on national security and defense are a significant component of Ukraine's financial system. With the beginning of the Russian invasion, the conditions related to the filling of the State Budget of Ukraine and local budgets, and, accordingly, to the formation of expenditures, have changed. Ensuring proper financing of the national security and defense sector is an urgent problem at the current stage of state formation that requires immediate solution, and control over budget expenditures on national security and defense of Ukraine is recognized as one of the main priorities.

The dissertation examines the essence and peculiarities of legal regulation of budget expenditures on national security and defense, and identifies their impact on the country's economy, defense capability, and security of the State and society. It is substantiated that ensuring an adequate level of financing of the national security and defense sector is an important component for the effective functioning and protection of the State. It is found that the source of resources for the implementation of such priority functions of the State as ensuring national security and defense is the funds of the State Budget of Ukraine and local budgets.

The author examines various scientific approaches to the interpretation of the terms «budget», «budget expenditures», «national security», «defense»; the author formulates his own definitions of the concepts of «budget expenditures», «budget expenditures for national security», «budget expenditures for national defense». The author examines such functions of the State as defense and national security, the essence of which is to ensure the protection of territorial integrity, sovereignty, national interests and security of citizens from potential threats, including armed aggression and armed conflict, and to guarantee the security of national interests in the event of negative trends that may pose potential or real threats to national values in various areas, respectively.

The author reveals the approaches to understanding the concepts of «national security system» and «system of ensuring national security». The author establishes that the role of the national security system in the legal support of the State's financial security is significant in that it is aimed at identifying and overcoming various factors which may pose a threat to the national interests of the State and its citizens. However, the concept of «national security system» does not have a clear legal definition, and, accordingly, is not reflected in the current legislation of Ukraine. The author identifies the main structural elements in the national security system of the country and characterizes the subsystem of the national security system - the «national security and defense sector», which is understood as a complex of authorized state bodies, local self-government bodies and public organizations engaged in ensuring security and protection of the national interests of the State.

The author identifies the peculiarities of budgetary expenditures for national security and defense from the State Budget of Ukraine and local budgets and analyzes them. It is found that every year the funding is characterized by a pronounced upward trend, albeit not at a significant pace. However, the difficult military-political situation in our country and the introduction of a special legal regime of martial law have necessitated a significant increase in the volume of expenditures in the area under study, taking into account the requirements of budget legislation.

The paper describes financial control in general, as well as budgetary control, which is closely related to it. It is established that budgetary control over budget expenditures on national security and defense is of great importance in the system of basic categories. It is proved that it has a special impact on ensuring the financial activities of the State, since its primary task today is to identify, eliminate and prevent violations in the field of national security and defense.

The author analyzes the main legal acts regulating the financing of the national security and defense sector of Ukraine. It is proved that the legal support of budget expenditures for national security and defense requires a thorough scientific examination of all draft laws and other regulatory legal acts under development which are related to the problems of ensuring national security of Ukraine in general and financing of the national security and defense sector in particular; development of a common methodological approach to the creation of regulatory legal acts, formulation of common principles for their development, approval and implementation; effectiveness and permanence of control over the use of funds. The author substantiates the need to improve tax legislation in terms of legal regulation of the collection of military duty.

The author summarizes the experience of foreign countries in financing national security and defense and exercising control in this area. The author substantiates the need to apply foreign experience, taking into account Ukrainian realities, to ensure an adequate level of financing of national security and defense and to exercise control over budget expenditures in the field of research.

Prospective directions for improving the national financial legislation by guaranteeing proper financing of the national security and defense sector by increasing expenditures and determining their optimal structure, as well as effective use of budget expenditures for the specified sector have been formulated; filling local budgets due to effective actions of local authorities; creation of a unified budget strategy for financing the national security and defense sector; ensuring the openness and transparency of the activities of the authorities in key areas of budget expenditures allocated to the needs of national security and defense; creation of an effective mechanism of control over budget expenditures, as well as the development and approval of a set of legislative and regulatory acts on the process of such control (state and non-state).

Key words: financial legal relations, budgetary legal relations, national security, national security system, defense, budget, State Budget of Ukraine, local budget, budget expenditures, financing of national security and defense, national security and defense sector, control, budgetary control.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Касьяненко Л. М., Вовкочин І. В. Державний контроль за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2021. № 1 (5). С. 89-96. URL: <https://dpu.edu.ua/aaaa>.
2. Vovkochyn I. V. The concept and essence of budget expenditures on national security. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2022. № 3. С. 152-154. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2022/34.pdf.
3. Шпак І. В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 555-560. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/99.pdf>.
4. Шпак І. В. Правові засади контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону України з урахуванням зарубіжного досвіду. *Держава та регіони. Серія: право*. 2023. № 4 (82). С. 97-103. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2023/17.pdf.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Вовкочин І. В. Напрями удосконалення правового забезпечення видатків бюджету на національну безпеку України. *Захист прав людини в умовах пандемії: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 16 грудня 2020 р., К.: Вид-во Європейського університету*, 2020. С. 22-24.
2. Вовкочин І. В. Значення функцій держави у сфері забезпечення національної безпеки. *«IV Всеукраїнські науково-правові читання» пам'яті доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник»: збірник матеріалів / за заг. ред. А. Є. Шевченка. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 239-243.*

3. Вовкочин І. В. Роль громадського фінансового контролю за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 20-21 травня 2021 року) / редколегія: проф. А. М. Куліш, О. М. Рєзнік, В. В. Миргород-Карпова, А. В. Стеблянко. Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 464-467.

4. Vovkochyn I. V. The essence of the definition of the concept of «budget expenditures on national security» and approaches to its interpretation. *Practical and theoretical aspects of economic analysis, accounting, finance and law*: 20th All-Ukrainian Student Scientific and Practical Internet Conference. Irpin: University of state fiscal service of Ukraine, 2021. P. 304-307.

5. Вовкочин І. В. Особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор безпеки та оборони як пріоритетного напрямку захисту прав людини. *Захист прав людини в умовах збройного конфлікту*: збірник тез доповідей Науково-практичної конференції (Київ, 15 квітня 2021 р.). Київ: ГО «УКРО», 2021. С. 67-68.

6. Вовкочин І. В. Бюджетна безпека держави як складова національної безпеки: правові реалії та шляхи подолання основних загроз. *II Міжнародний податковий конгрес [Електронне видання]*: збірник матеріалів (м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. С. 831-836.

7. Вовкочин І. В. Роль системи національної безпеки у правовому забезпеченні фінансової безпеки держави. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 30 листопада 2021 року. Ірпінь: Університет ДФС України (Державний податковий університет), 2021. С. 65-68.

8. Vovkochyn I. V. The president of ukraine as a subject of national security and defense of Ukraine. *Економіка, облік, фінанси та право: виклики сучасного інформаційного суспільства*: збірник тез доповідей міжнародної науково-

практичної конференції (Полтава, 22 грудня 2021 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2021. Ч. 2. С. 81-84.

9. Вовкочин І. В. Фінансування сектору національної безпеки та оборони в умовах воєнного стану як пріоритетне завдання держави для досягнення миру. *Фінанси, економіка, право vs війна [Електронне видання]*: збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 748-754.

10. Вовкочин І. В. Правове регулювання безпекового сектору держави та його ефективність в сучасних умовах. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 26 жовтня 2022 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 92-95.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Vovkochyn I. V. Legal basis for ensuring and financing national security of Ukraine in the light of international experience. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. Vol. 4. P. 84-91. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/11/Vishegrad_04_2023_FINAL.pdf

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ.....	14
1.1. Поняття та сутність видатків бюджету на національну безпеку та оборону.....	14
1.2. Забезпечення національної безпеки та оборони держави як основні функції держави.....	28
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	42
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ.....	45
2.1. Фінансування національної безпеки та оборони, що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.....	45
2.2. Правова характеристика фінансування національної безпеки та оборони з місцевих бюджетів за видатками.....	80
2.3. Контроль за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони держави.....	100
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	131
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ.....	134
3.1. Зарубіжний досвід щодо здійснення державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону.....	134
3.2. Тенденції та перспективи правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону.....	156
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	164

ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
ДОДАТКИ.....	200

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БК України – Бюджетний кодекс України;

ВВП – Валовий внутрішній продукт;

Управління – Державне контрольно-ревізійне управління;

ЄС – Європейський Союз;

США – Сполучені Штати Америки;

SIPRI – Стокгольмський міжнародний інститут досліджень проблем миру.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження зумовлюється тим, що на сучасному етапі розвитку нашої держави проблеми правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону стрімко загострилися. Так як в існуючих нормативно-правових актах чітко не визначені механізми реалізації загальнодержавної політики гарантування безпеки, не окреслені системоутворюючі компоненти її регулювання й контролю, то такі пріоритетні напрями дослідження фундаментальних засад державної політики щодо забезпечення національної безпеки держави становлять наукову значущість і є важливим вектором для подальшого ґрунтовного вивчення.

Однією із найскладніших проблем в умовах сьогодення є гарантування державою належного рівня фінансування сектору національної безпеки та оборони. Збройний конфлікт проти нашої країни, який переріс в повномасштабну війну фактично відсунув інші питання на другорядний план та визначив першочерговість забезпечення національної безпеки та оборони в контекстах захисту територіальної цілісності та власного суверенітету, а також задоволення та захисту суспільних інтересів.

Оскільки національна безпека та оборона мають свої фінансові виміри, то питання щодо визначення сутності та особливостей правового регулювання видатків на безпековий сектор в умовах воєнного стану є вкрай нагальним. У цілому, видатки бюджету на національну безпеку та оборону сьогодні є найвагомішою складовою національної фінансової системи. Джерелом ресурсів для реалізації таких пріоритетних функцій держави як забезпечення національної безпеки та оборони є кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Водночас, від початку повномасштабного вторгнення наша держава отримала значну фінансову підтримку від міжнародних партнерів, а це дало змогу Україні наростити обсяг своїх державних видатків. Проте, наразі в нашій країні відсутня єдина бюджетна стратегія фінансування сектору національної безпеки та оборони, а тому постає необхідність здійснити раціональний розподіл бюджетних коштів;

підвищити ефективність використання коштів як державного бюджету, так і місцевого бюджету; оптимізувати структуру видатків бюджету в період війни на території України. Усе вказане визначає надзвичайну актуальність питань фінансування сектору національної безпеки та оборони в Україні, а здійснення дієвих перетворень створить передумови для цілком відповідної реалізації функцій видатків бюджету та успішного протистояння наявним викликам і загрозам. Із погляду фінансово-правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону повинна бути чітко сформована правова позиція України, а вдосконалення законодавства та подальше реформування досліджуваної сфери повинні сприяти зміцненню національної безпеки України.

Питання видатків бюджету на національну безпеку та оборону були предметом досліджень таких відомих науковців: Ю. Аністратенко, В. Білоуса, О. Бодрука, О. Бригінця, О. Власюка, Л. Воронової, Н. Воротиної, А. Гарбінської-Руденко, В. Горбуліна, О. Дзьобаня, О. Дмитрик, Л. Касьяненко, О. Кириленко, Д. Коробцової, Т. Латковської, В. Ліпкана, О. Лукашева, О. Музика-Стефанчук, Н. Нижник, Н. Новицька, О. Орлюк, С. Пирожкова, Г. Перепелиці, Н. Пришви, К. Токаревої, В. Чайки, В. Чернадчука, І. Чугунова, В. Шлемко, С. Юрія, Н. Якимчук та багатьох інших.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць у сфері правового регулювання бюджетних відносин, питання правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону із врахуванням наявних викликів та загроз в умовах воєнного стану досліджувалося недостатньо.

Із огляду на вищевикладене, особливості дослідження обраної проблематики обумовлюють вибір теми дисертації, її актуальність, теоретичне та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26.03.2021 № 12-21; Стратегії реформування системи управління державними фінансами

на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1805-р.; Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 № 1106.

Тема дослідження затверджена вченою радою Університету державної фіскальної служби України (протокол від 26 листопада 2020 року № 13).

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* полягає у тому, щоб на основі аналізу вітчизняного і зарубіжного законодавства, враховуючи концептуальні розробки юридичної науки та правозастосовної практики, удосконалити теоретичні основи та правове регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону, а також розробити відповідні напрями удосконалення фінансового законодавства.

Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення таких *завдань*:

- розкрити поняття та сутність видатків бюджету на національну безпеку та оборону;
- охарактеризувати основні функції держави – забезпечення національної безпеки та оборони;
- з'ясувати особливості фінансування національної безпеки та оборони, що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України;
- визначити правову характеристику фінансування національної безпеки та оборони з місцевих бюджетів за видатками;
- охарактеризувати контроль за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони держави;
- проаналізувати зарубіжний досвід щодо здійснення державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону;

— визначити перспективи фінансово-правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону і надати пропозиції щодо внесення змін до деяких законодавчих актів України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону.

Предметом дослідження є правове регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становить комплекс взаємодоповнюючих філософських, загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема історико-правовий, діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, догматичний, структурно-функціональний, логічний та загальні методи аналізу і синтезу тощо. *Історико-правовий метод* дав змогу дослідити питання, пов'язані із формуванням правових поглядів на поняття «видатки бюджету» в системі регулювання соціально-економічного розвитку країни (підрозділ 1.1.). *Діалектичний метод* застосовувався при обґрунтуванні взаємозв'язку і взаємообумовленостей тих фінансово-правових процесів та явищ, що виникають в сфері національної безпеки та оборони (підрозділи 1.1., 1.2., 2.1.). Використання *системно-структурного методу* стало вкрай важливим при розгляді загальної системи національної безпеки та оборони. Такий підхід передбачив дослідження ключових структурних і взаємопов'язаних елементів, які в цілому сприяють збереженню її цілісності. Застосування *методу порівняння* зумовлено необхідністю визначення не лише спільних рис між системами безпек, особливостями фінансування сфери національної безпеки та оборони, здійснення контролю за бюджетними видатками в нашій державі та зарубіжних країнах, а і їх відмінностями (підрозділ 3.1.). За допомогою *догматичного методу*, виходячи із змісту чинних положень нормативно-правових актів та панівних доктринально-правових висновків, сформульовано авторські визначення понять «видатки бюджету на національну безпеку» та «видатки бюджету на національну оборону» (підрозділ 1.1.). *Структурно-функціональний метод* дав можливість дослідити складну систему —

сферу національної безпеки та оборони (її внутрішню логіку та закономірності розвитку) як цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів, кожен з яких відіграє особливу роль та виконує певну властиву йому функцію (підрозділи 1.1., 1.2.). *Метод аналізу* дав змогу проаналізувати рівень фінансування національної безпеки та оборони, що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів за видатками (підрозділи 2.1., 2.2.). Окрім того, *система таких логічних методів як аналіз, синтез, узагальнення* дала змогу сформулювати заходи щодо вдосконалення фінансово-правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3, 3.1, 3.2.). Комплексне застосування різноманітних методів наукового пізнання спрямоване на забезпечення належної обґрунтованості узагальнюючих висновків, сформульованих за результатами дослідження.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження стали праці фахівців у галузі фінансового та адміністративного права, історії та загальної теорії держави і права, а також теорії управління та економічної теорії.

Нормативну та емпіричну основу дослідження склали: Конституція України, закони і підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону, статистичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства оборони України, Державної казначейської служби України, міжнародні нормативно-правові акти, довідкова література, політико-правова публіцистика, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону, на основі якого сформульовано нові наукові положення, висновки та пропозиції, зокрема такі:

уперше:

— запропоновано під поняттям «видатки бюджету на національну безпеку» розуміти бюджетні ресурси, які спрямовуються на здійснення завдань і функцій

щодо забезпечення національної безпеки держави, передбачені відповідним бюджетом;

— рекомендується законодавчо визначити поняття «видатки бюджету на національну оборону», доповнивши статтю 2 БК України та статтю 1 Закону України «Про оборону України» положенням наступного змісту: «видатки бюджету на національну оборону – це кошти, які виділяються на фінансування оборонних потреб задля забезпечення безпеки країни, захисту її території і суверенітету»;

— визначено особливості функції забезпечення національної безпеки та розкрито зміст функції оборони держави, що є стратегічно важливими для гарантування національної безпеки та стійкості країни, а також фінансового забезпечення сфери національної безпеки та оборони;

— виокремлено перспективні напрямки реформування державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

удосконалено:

— дефініцію «видатки бюджету» як частину фінансових ресурсів держави, що зосереджені в бюджетах відповідних рівнів та спрямовуються на здійснення програм та заходів, які покладені на органи державної влади та місцевого самоврядування відповідно до положень бюджетного законодавства;

— запровадження диференціації ставок військового збору із врахуванням доходів фізичних осіб, що забезпечило б справедливі та об'єктивні умови оподаткування верств населення з різним рівнем доходів;

— важливу складову національної безпеки у фінансовій сфері – бюджетну, яка є головною умовою формування та функціонування бюджетної системи України;

— економічні та правові аспекти, які є характерними для бюджетної безпеки держави;

— класифікацію видатків бюджету на оборону;

— основні заходи оптимізації фінансування національної безпеки та оборони як засобу підвищення фінансової стійкості держави;

— пріоритетні напрямки фінансування досліджуваного сектору, що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

— розуміння поняття «контролю», а також фінансового та бюджетного контролів зокрема;

— систему державного бюджетного контролю в Україні, а також державний контроль за процесом планування та фінансування сектору національної безпеки та оборони;

— підходи до вирішення існуючих проблем та створення ефективної системи громадського бюджетного контролю в Україні.

набули подальшого розвитку:

— структурні елементи у системі національної безпеки країни;

— законодавче забезпечення сучасного стану сектору національної безпеки та оборони, що сприятиме врегулюванню та підвищенню ефективності безпекового сектору держави;

— розширення видаткових повноважень органів місцевого самоврядування щодо фінансування досліджуваного сектору;

— сутність державного та громадського контролю за видатками бюджету на сектор національної безпеки та оборони, а також особливості здійснення їхньої взаємодії;

— шляхи оптимізації структури видатків бюджету в період війни;

— ефективні методи запобігання та протидії корупційним ризикам у сфері національної безпеки та оборони;

— напрями вдосконалення правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-практичний, так і практичний інтерес, а отже можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – основні положення та висновки можуть бути науково-теоретичним фундаментом для подальших наукових розробок у сфері проблем вдосконалення правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону;

– *правотворчості* – із метою удосконалення чинних і розроблення нових нормативно-правових актів з питань правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону;

– *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій з дисциплін «Фінансове право», «Бюджетне право», «Актуальні питання фінансового права»;

– *практичній діяльності* – щодо формування і вдосконалення правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону.

Особистий внесок дисертанта. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Державний контроль за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони», опублікованій у співавторстві з Л. Касьяненко, автором особисто визначено особливості державного контролю за видатками бюджету на досліджуваний сектор та запропоновано відповідні шляхи удосконалення фінансового законодавства.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи, теоретичні та практичні висновки і рекомендації оприлюднено в доповідях на науково-практичних конференціях, а також інших наукових заходах, зокрема: «Захист прав людини в умовах пандемії» (м. Київ, 16 грудня 2020 р.), «IV Всеукраїнські науково-правові читання» пам'яті доктора юридичних наук,

професора, Заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник» (м. Ірпінь, 27 жовтня 2020 р.), «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.), «Practical and theoretical aspects of economic analysis, accounting, finance and law» (м. Ірпінь, 22 квітня 2021 р.), «Захист прав людини в умовах збройного конфлікту» (м. Київ, 15 квітня 2021 р.), «II Міжнародний податковий конгрес» (м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р.), «Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку» (м. Ірпінь, 30 листопада 2021 р.), «Економіка, облік, фінанси та право: виклики сучасного інформаційного суспільства» (м. Полтава, 22 грудня 2021 р.), «Фінанси, економіка, право vs війна» (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.), «Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку» (м. Ірпінь, 26 жовтня 2022 р.).

Публікації. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 15 публікаціях, а саме: 4 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 10 тез доповідей на науково-практичних конференціях, круглих столах, конгресах та 1 стаття, яка додатково відображає результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації визначена метою та завданнями дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки, із яких основного тексту – 174 сторінок. Список використаних джерел міститься на 25 сторінках і налічує 254 найменування та 1 додаток на 3 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ

1.1. Поняття та сутність видатків бюджету на національну безпеку та оборону

Основним елементом фінансової системи будь-якої держави є бюджет, який виступає тією фінансовою базою, за допомогою якої досягаються передбачені законодавством завдання і функції держави.

У наукових працях правників знаходиться значна кількість підходів до визначення бюджету. Так, видатний фахівець у галузі фінансового права Л. Воронова підкреслює, що бюджет як правова категорія виникає разом з представницькими органами державної влади, які одержують право періодично схвалювати державні видатки і доходи. До цього часу держави приймають бюджет у законодавчому порядку, тобто більш чи менш узагальнені показники проходять голосування представницьким органом і оформляються у статті нормативного акта з вищою юридичною силою [1, с. 13]. При цьому вчена зауважувала, що в економічному значенні поняття бюджету не пов'язане із його офіційним оформленням, тобто з правовою природою поняття «бюджет». Ще за радянських часів правове визначення бюджету полягало «у наданні органам влади, що його затверджують, можливості вищого постійного керівництва в галузі фінансової діяльності, контролю діяльності виконавчих органів, що складають і виконують бюджет. Саме через бюджет фінансова діяльність органів управління набуває характеру виконання тимчасових, періодичних правових норм, залучення доходів і їх витрачання стає правомірним, а наслідки ведення фінансової діяльності точно періодизуються» [1, с. 24]. Пізніше Л. Воронова надала визначення бюджету, під яким запропонувала розуміти встановлений нормами закону, що прийнятий Верховною Радою України або рішенням органів місцевого самоврядування, план формування, розподілу і використання

централізованого (для держави або певної території) фонду грошових коштів, який необхідний для виконання завдань і функцій держави в цілому й адміністративно-територіальних одиниць, що очолюються органами місцевого самоврядування [2, с. 11]. Дещо інше трактування дефініції «бюджет» надав М. Кучерявенко, який, в свою чергу, зазначив, що бюджет становить правовий акт, основний фінансовий план створення, розподілу й використання централізованого грошового фонду держави або територіальної громади [3, с. 98]. Саме так, головною умовою забезпечення законності у сфері бюджетних відносин виступає затвердження бюджету у формі нормативно-правового акта, що має юридичну обов'язковість. При цьому, всебічне розуміння бюджету як правової категорії має передбачати його схвалення та затвердження відповідними представницькими органами держави. Тільки за вищевказаної умови план, що виражений у формі бюджету, може стати не лише зведеним документом, в якому містяться відомості про майбутні публічні доходи та видатки, але й дійсно виконуваним. Схожим за змістом є твердження К. Токаревої, яка зазначила, що бюджет у правовому сенсі варто розглядати як основний фінансовий план утворення, розподілу й використання централізованого грошового фонду держави або адміністративно-територіального утворення, затвердженого відповідним представницьким органом [4, с. 12]. Як бачимо, згідно переконань дослідниці, визначення бюджету як правової категорії обов'язково повинне включати дві такі основні ознаки: 1) бюджет передбачає фінансовий план централізованого фонду грошових коштів публічного утворення; 2) план має бути затверджений відповідними представницькими органами публічного утворення. Водночас, доцільно звернути увагу на такі обставини, що зумовлюють затверджуваність бюджету саме представницькими органами публічного суб'єкта: 1) представницька форма влади тісно пов'язана з безпосереднім народовладдям, вона породжується волевиявленням громадян; 2) призначення бюджету полягає в забезпеченні створення, розподілу та використання централізованих фондів грошових коштів в державі. Відтак бюджет складає фінансову основу існування публічних утворень, а питання його затвердження є обґрунтовано належним до

форми публічної влади, що найбільш споріднена із самим населенням публічного утворення. До ознак, які розкривають сутність бюджету, на думку К. Токаревої, належать такі: а) фінансовий план відповідного фінансово-правового утворення; б) затверджений у формі нормативно-правового акту (закону або рішення); в) закріплює юридичні права й обов'язки учасників бюджетних відносин; г) має універсальний характер, оскільки його показники охоплюють всі сфери та галузі економічного й соціального розвитку держави; д) забезпечує зв'язок усіх ланок бюджетної системи; е) має періодичний характер (термін дії лише протягом календарного року); є) спеціальна процедура прийняття виключно представницьким органом (Верховною Радою України та місцевими радами) [5, с. 15]. Із правового погляду бюджет становить сукупність правових норм, зовнішнє оформлення запланованих майбутніх доходів і видатків, які мають забезпечити функціонування держави загалом і окремих її територій [6, с. 12].

Із огляду на вищенаведені визначення науковців, бюджет, як правова категорія, виступає тим законом України (щодо державного бюджету) або рішенням органів місцевого самоврядування (щодо місцевого бюджету), який визначає головні фінансові плани з формування та використання коштів і закріплює повноваження учасників бюджетного процесу, які визначають, яким чином будуть збиратися, розподілятися та використовуватися грошові кошти протягом бюджетного періоду.

У статті 2 Бюджетного кодексу України (надалі – БК України) закріплено визначення поняття «бюджет», яке сформульовано так: «бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду» [7]. Однак Г. Андрущенко вважає, що у статті 2 БК України «бюджет» варто визначити як основний фінансовий документ держави чи адміністративно-територіального утворення, що передбачає доходи й видатки (порядок їхнього формування, розподілу і використання) на бюджетний рік для виконання завдань і функцій держави або органів місцевого самоврядування та

затверджується відповідними представницькими органами державної влади чи місцевого самоврядування [8, с. 178]. О. Гетьманець із законодавчо визначеного поняття виокремлює те, що будь-який бюджет (державний чи місцевий), який складає бюджетну систему України повинен включати обґрунтовану суму грошових коштів на фінансування встановлених державою напрямів діяльності. Окрім того, науковець переконана в тому, що загалом правове значення бюджету полягає у забезпеченні законності формування, розподілу та використання публічних фондів грошових коштів на визначені у суспільстві цілі [9, с. 79].

Ураховуючи різноманітність визначень поняття «бюджет», можна стверджувати, що загалом досліджувана категорія є важливим інструментом управління фінансами та досягнення цілей суспільного розвитку, а її сутність визначається складністю механізму з'ясування обсягу і напрямів витрат публічних фондів грошових коштів в процесі становлення та функціонування суспільства.

У бюджетній системі України чільне місце належить державному бюджету як основному загальнодержавному фонду централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини держави у процесі розподілу та перерозподілу валового суспільного продукту й національного доходу [10, с. 383]. Державний бюджет України виступає одним із найважливіших ресурсів держави, здійснюючи управління яким, вона має змогу здійснювати вплив на соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні. Авторська дефініція О. Василика щодо визначення державного бюджету сформульована наступним чином: «державний бюджет України – це централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій, передбачених Конституцією України» [11, с. 28]. На нашу думку, запропоноване вченим визначення характеризується повнотою, глибиною та вичерпністю.

Безсумнівно, бюджет за своєю сутністю є планом формування та використання бюджетних ресурсів, що складається з дохідної та видаткової частин. Відтак, державний бюджет характеризується джерелами його формування – доходами і напрямками його фінансування – видатками. Саме через

державний бюджет держава мобілізує частину національного доходу й централізовано розподіляє її на економічний та соціальний розвиток, утримання органів державної влади й управління, оборону тощо [10, с. 383].

Принагідно зауважити, що державний бюджет є основним засобом досягнення загальноновизнаного публічного інтересу держави. Адже затвердження державного бюджету – це нормативне визначення державою найголовніших публічних інтересів на найближчий рік [12, с. 167]. Слушним є твердження В. Чернадчука про те, що, затверджуючи Державний бюджет України, вищий вітчизняний представницький орган намагається врахувати всю багатогранність інтересів суспільства, адміністративно-територіальних одиниць, галузей економіки, фінансово підтримати окремі соціальні групи. Водночас із вищевказаним, на думку науковця, здійснюється «наділення визначених суб'єктів владними повноваженнями стосовно отримання та використання бюджетних коштів, що стають об'єктом бюджетних правовідносин, а обсяги й напрями бюджетних видатків зумовлюються публічними інтересами» [13, с. 109].

Основу бюджетного фінансування становлять видатки бюджету. Позаяк вони виступають джерелом надання певних благ, маючи на меті забезпечити належний рівень добробуту кожного громадянина нашої держави.

Видатки бюджету є складною категорією бюджетного права України, а тому наукові погляди вчених щодо визначення поняття «бюджетні видатки» – багатоманітні. Досліджуючи бюджетні видатки як економічну категорію В. Федосов та С. Юрій вважають, що видатки бюджету мають виступати інструментом досягнення вищого критерію справедливості в розподілі державних благ з метою отримання граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства [14, с. 496]. Деякі дослідники переконані, що за своєю економічною сутністю видатки бюджету є інструментом розподілу і перерозподілу централізованого грошового фонду держави та його використання за цільовим призначенням для забезпечення суспільного добробуту» [15, с. 123]. Г. Миськів тлумачить видатки бюджету як сукупність економічних відносин між державою, юридичними і фізичними особами, що виникають у процесі розподілу

та використання централізованого фонду держави; кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом [16, с. 125]. К. Токарева у своїй науковій праці розглядає сутність видатків бюджету з економічної точки зору і доводить, що в економічному значенні видатки бюджету являють собою сукупність економічних відносин, пов'язаних із розподілом (перерозподілом) грошових коштів, які направлені на забезпечення діяльності держави та органів місцевого самоврядування [4, с. 9]. Поділяючи думку Є. Освяннікова, який здійснив детальний аналіз поняття бюджетних видатків (запропонованого дослідницею), можемо ствердити, що наведене вище визначення є досить влучним та всеохоплюючим, але, водночас, потребує деяких уточнень: по-перше, у трактуванні йдеться саме про бюджетні видатки, завдяки яким відбувається розподіл та перерозподіл лише тих грошових коштів, що акумульовані у відповідних бюджетах бюджетної системи України, не торкаючись позабюджетних фондів; по-друге, на рівні місцевого самоврядування фінансування коштами, що розподіляються через бюджетну систему країни, здійснюється не лише органів місцевого самоврядування, а й спрямовується на забезпечення реалізації функцій місцевого самоврядування і виконання тих соціально-економічних завдань, що постають перед територіальними громадами сіл, селищ, міст [17, с. 47-48].

Із огляду на вищевикладене, як економічна категорія видатки бюджету визначаються специфікою відносин, що виникають з приводу розподілу та перерозподілу сукупного національного продукту через використання грошових коштів державного та місцевих бюджетів.

У юридичній літературі також можна віднайти різні підходи до трактування терміну «видатки бюджету». За визначенням, яке наводить Ю. Пасічник, «видатки державного бюджету – це витрати держави на загальнодержавному рівні, які необхідні для виконання державою її функцій. Ці витрати виражають економічні відносини, на основі яких здійснюється використання централізованих коштів за напрямками, визначеними законом» [18, с. 59]. Варто зазначити, що сутність видатків бюджету як правової категорії фактично розкривається саме під

час відображення механізму витрачання бюджетних коштів. Указане підтверджується наступними визначеннями правників. Так, А. Монаєнко «видатки бюджету» трактує як публічні, безперервні та прямі витрати держави, пов'язані з її функціонуванням з приводу розподілу і використання централізованих фондів коштів з метою забезпечення виконання завдань та функцій держави [19, с. 446]. Е. Дмитренко під видатками бюджету розуміє «регламентовані фінансово-правовими нормами безпосередні, прямі, цільові, планові витрати держави, органів місцевого самоврядування» [20, с. 126]. А. Цветков вважає за доцільне визначити видатки бюджету як публічні, безперервні, прямі витрати держави [21, с. 84]. Видатки бюджету, згідно уявлень І. Бабіна, складають: «публічні та такі, що не створюють і не погашають фінансові вимоги, безперервні витрати держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад» [22, с. 126]. На нашу думку, вищенаведені підходи вчених до розуміння категорії «видатки бюджету» є не зовсім правильним, так як вони розкривають її за допомогою іншої – «витрати бюджету», а ці поняття варто було б розмежувати.

У науковій літературі терміни «видатки бюджету» та «витрати бюджету» іноді вживаються як синонімічні. Утім, законодавець вказані поняття розмежовує, визначаючи видатки бюджету як: «кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, окрім коштів, що спрямовані на погашення боргу, надання кредитів з бюджету, розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів, повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування» (пункт 13 частини 1 статті 2 БК України) [7]. Згідно пункту 14 частини 1 статті 2 БК України, під витратами бюджету розуміються: «видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів» [7]. На наш погляд, вищенаведені поняття не варто ототожнювати, так як кожне з них має своє нормативне визначення в БК України.

Із цього приводу цілком слушною є думка О. Музики, яка зауважує: «іноді трапляються випадки, коли в науковій літературі й у побуті вживають термін «витрати бюджету», розуміючи при цьому саме «видатки бюджету». Однак, БК України ці два поняття розмежовує, а отже, не можна їх плутати чи ототожнювати, оскільки вони вже мають своє легальне визначення» [23, с. 17]. Дещо пізніше О. Музика-Стефанчук при дослідженні витрат і видатків бюджетів висловила: «вбачається, що ці поняття є все ж таки синонімічними категоріями, але у Бюджетному кодексі України їх чомусь «позбавили» синонімічності» [24, с. 23]. Вчена наголошує на необхідності розуміння вказаних термінів бюджетного законодавства як синонімів, визначаючи, що «немає достатніх підстав розмежовувати «доходи бюджету» і «надходження до бюджету», а також «видатки бюджету» і «витрати бюджету». Доходи бюджету можна визначити через бюджетні надходження, а видатки бюджету – через витрати бюджету» [24, с. 24]. Однак, ми не повною мірою поділяємо таку позицію дослідниці, виходячи з тих міркувань, що ідея законодавця про впровадження в БК України двох термінів є все ж правильною.

Із приводу розмежування термінів «видатки бюджету» та «витрати бюджету», що законодавчо визначені у БК України, висловила А. Нечай. Вчена переконана, що введення двох термінів («видатки» й «витрати») є не дуже вдалим із наступних причин: «процес витрачання грошових фондів коштів розмиває різницю між: а) процесом безпосереднього використання або передачі у вигляді трансфертів фінансових ресурсів у державі; б) процесом нарахування грошових сум, які підлягають подальшому використанню (або передачі); в) процесом використання нефінансових (натуральних) ресурсів. Вказане, у свою чергу, «розмиває» межі між фінансовою й нефінансовою діяльністю в державі та робить норми правового регулювання у сфері фінансів нечіткими й навіть неоднозначними.» [23, с. 220]. Окрім того науковець обґрунтувала, що видатки бюджету є складовою частиною державних видатків [25, с. 75]. Раніше свою точку зору стосовно видатків державного бюджету лише як різновиду державних видатків виклала Л. Воронова, позиція якої, у подальшому, набула значної

підтримки серед більшості вчених-правників [26, с. 75-76]. Заслуговує на увагу думка З. Перощук, яка пропонує видатки бюджету розглядати в двох аспектах: як частину державних видатків і як складову частину витрат бюджету. Розглядаючи видатки бюджету як складову частину державних видатків, то вони являють собою кошти, що акумулюються як в державному, так і в місцевих бюджетах та спрямовані на задоволення загальнодержавних потреб. Видатки бюджету як частина витрат бюджету становлять «кошти, що необхідні для здійснення завдань і функцій, покладених на органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування в межах Конституції України та законів України, з метою задоволення суспільних потреб.» [27, с. 176]. Враховуючи вищенаведене, вказуємо на необхідність здійснення чіткого тлумачення й розмежування понять «видатки бюджету» та «витрати бюджету», а також на доцільність приведення у відповідність норм БК України, у зв'язку з проведенням відповідних перетворень.

Відповідно до положень БК України видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. При цьому законодавець визначає, що «до складу видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування; компенсація частини суми штрафних (фінансових) санкцій, що перераховується покупцям (споживачам) за рахунок штрафних (фінансових) санкцій, застосованих органами, що контролюють справляння надходжень бюджету, за наслідками проведеної перевірки за зверненням або скаргою покупця (споживача) про порушення платником податків установленого порядку проведення розрахункових операцій» [7]. Враховуючи вищевказане, можна твердити, що надане БК України визначення категорії «видатки бюджету» є загальним і повною мірою не розкриває її зміст і специфічні особливості [28, с. 556]. Проте, ми повинні зважати на позицію законодавця, який не поєднує правові відносини фінансування бюджету та здійснення бюджетних

видатків. У зв'язку з цим, пропонуємо внести зміни до БК України, і під визначенням «видатки бюджету» закріпити, що це частина фінансових ресурсів держави, які зосереджені в бюджетах відповідних рівнів та спрямовуються на здійснення програм та заходів, які покладені на органи державної влади та місцевого самоврядування відповідно до положень бюджетного законодавства.

Що стосується наукових підходів до класифікації видатків бюджету, то науки фінансів і фінансового права знають чимало спроб здійснення теоретичного поділу бюджетних видатків. Згідно поглядів С. Юрія та Й. Бескида, класифікацію видатків державного бюджету можна провести за такими критеріями: 1) за їх значенням у процесі виробництва: фінансування матеріального виробництва та утримання невиробничої сфери; 2) за суспільним призначенням: фінансування народного господарства, соціально-культурних заходів, оборони держави, утримання апарату управління; 3) за галузевою структурою: розвиток промисловості, сільського господарства, транспорту, торгівлі тощо [29, с. 100].

Однак, на нашу думку, існує більш вдала спроба класифікації видатків бюджету, складена із врахуванням положень БК України. Так, «видатки бюджету» поділяються на такі різновиди: 1) за суспільним призначенням: видатки на економіку, видатки на оборону, видатки на соціальні заходи, видатки на управління; 2) за формами бюджетного фінансування: проектне фінансування, бюджетні кредити, кошторисне фінансування, бюджетні трансферти; 3) за рівнем бюджетної системи: видатки державного бюджету, видатки місцевих бюджетів; 4) за роллю в розширеному відтворенні: поточні (видатки, спрямовані на забезпечення простого відтворення), капітальні (видатки розвитку, пов'язані з фінансуванням наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, а також інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням); 5) за роллю й місцем видатків у виробництві валового внутрішнього продукту (надалі – ВВП): видатки, пов'язані з розвитком виробничої сфери, видатки, за допомогою яких забезпечується функціонування й розвиток сфери суспільних послуг; 6) за розділами відповідно до БК України: видатки бюджетів за функціональним призначенням, видатки бюджетів за програмним призначенням, видатки бюджетів за відомчим

призначенням, видатки бюджетів за економічною характеристикою операцій, які здійснюються під час їх проведення.» [30, с. 107]. Вважаємо, що вищенаведена класифікація охоплює переважну більшість критеріїв та дає можливість не лише встановити, а й конкретизувати сутність і призначення видатків, що здійснюються з чітко визначеною метою у певний проміжок часу.

Акцентуючи увагу на такому критерії класифікації як «суспільне призначення», варто зауважити, що видаткам бюджету на національну безпеку та оборону належить чільне місце в цій диференціації. Адже проблеми, що безпосередньо пов'язані з безпекою як соціальним явищем, повсякчас турбували людство. Відомі та впливові мислителі минулого, зокрема Публій Овідій, Геракліт, Цицерон, Горацій, Сенека, Августин Блаженний, Макіавеллі, Гуго Гроцій, Клод Сен-Сімон, Шарль Монтеск'є, пов'язували безпеку з державними утвореннями та зовнішніми загрозами [31, с. 5]. Саме в ті давні часи були закладені основи гарантій безпеки. Передусім вони здійснювалися військовими засобами, а основною інституцією, що захищала власні інтереси, була держава. Із появою національних держав та визнанням їх головним суб'єктом міжнародних відносин безпека набула характеру національної. Томас Гоббс, англійський філософ та мислитель, називав національну безпеку не просто центром державницької діяльності, а визначальним сенсом існування держави [32, с. 184]. При цьому історичний та політичний досвід держав здійснював неабиякий вплив на формування поняття «національна безпека». Наразі науковці також мають власні думки і підходи з приводу трактування даного багатоаспектного терміна. Вважаємо за необхідне розкрити сутність хоча б деяких з них, аби в подальшому мати змогу сформулювати визначення «видатків бюджету на національну безпеку».

Поняття національної безпеки має велику кількість вимірів та аспектів, різниця між якими полягає у відповідних позиціях, з яких розглядається дане питання [33, с. 153]. На думку А. Мосейко, під національною безпекою варто розуміти «захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, національних цінностей, способу життя від широкого спектра зовнішніх і

внутрішніх загроз, різних за своєю природою» [34, с. 44]. Провідний науковець О. Гончаренко визначає національну безпеку як категорію, що розкриває рівень захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави як від зовнішніх, так і від внутрішніх загроз чи ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави [35, с. 21]. За іншим визначенням, національна безпека – це сукупність офіційно визначених поглядів на цілі і державну стратегію в сфері забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави в цілому від зовнішніх і внутрішніх загроз економічного, соціального, військового, політичного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням існуючих ресурсів і можливостей [36, с. 5]. М. Левицька вважає, що національна безпека є ступенем захищеності особи, держави та суспільства, що забезпечує їх усталене функціонування та ґрунтується на діяльності особи, суспільства, держави та/чи інших суб'єктів для виявлення, попередження, припинення та ліквідації наслідків загроз національним інтересам [37, с. 12]. Національну безпеку також прийнято розуміти як здатність нації задовольняти ті потреби, що необхідні їй для самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення із якнайменшим ризиком збуту для базових цінностей її теперішнього стану [38, с. 1]. Характеризуючи національну безпеку, Г. Ситник переконаний, що за своєю суттю вона є «інтегральною багатокомпонентною оцінкою наявного (бажаного, прогнозованого) рівня (ступеню) захищеності життєво важливих національних інтересів та умов їх реалізації, зокрема, стану соціально-економічної системи, соціальних та політичних інститутів в країні, спроможності національних збройних сил протистояти загрозам територіальній цілісності та незалежності держави тощо» [39, с. 118].

Із врахуванням вищевикладених тлумачень поняття «національна безпека» можна твердити, що вона виступає головним показником захищеності життєво неоцінних інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в різноманітних сферах життєдіяльності вказаних суб'єктів, а також має на меті забезпечити стійкий розвиток країни в цілому.

На законодавчому рівні поняття національної безпеки є чітко визначеним. Так, у Законі України «Про національну безпеку України», воно розглядається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [40].

Визначивши поняття видатків бюджету в цілому та національної безпеки зокрема, важливо зазначити, що саме являють собою видатки бюджету на національну безпеку. Беручи вищенаведене за основу, можна сформулювати таке визначення поняття «видатки бюджету на національну безпеку» – це бюджетні ресурси, які спрямовуються на здійснення завдань і функцій щодо забезпечення національної безпеки держави, передбачені відповідним бюджетом.

Пунктами 5-6 частини 1 статті 87 БК України визначено: «до видатків, що здійснюються з Державного бюджету України належать видатки на національну оборону; правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій» [7].

Оскільки національна безпека охоплює оборону країни та всі види безпеки, передбачені Конституцією України та чинним законодавством, варто з'ясувати, що таке оборона, що являють собою видатки бюджету на оборону та в чому полягає їхній зміст. Відповідно до Закону України «Про оборону України», «оборона України – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту» [41]. Ураховуючи законодавче формулювання поняття оборони, її прийнято визначати як комплекс заходів, що розробляються та використовуються державою для підготовки до збройного захисту та забезпечення такого захисту у випадку виникнення збройної агресії чи конфлікту. Таким чином, розуміється, що термін «оборона» включає в себе не лише заходи, спрямовані на відсіч безпосереднього збройного нападу, а й заходи, направлені на підготовку держави до збройного захисту.

Пропонуємо розглянути деякі визначення науковців, що наводяться ними крізь призму досліджень основних аспектів державної діяльності. Відтак, із наукової точки зору Ю. Битяк сформулював загальне визначення поняття «оборони» як комплексу економічних, політичних, екологічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту інтересів держави і мирного життя народу України [42, с. 468]. Згідно переконань В. Сокуренка оборона України - це вид діяльності держави, що включає збройний захист, цілісність та недоторканність території держави від зовнішніх і внутрішніх військових загроз, а також підготовку до здійснення такого захисту [43, с. 165]. На нашу думку, всеохоплююче і найбільш повне трактування поняття «оборона» запропонував В. Авер'янов, визначивши досліджуваний термін як комплекс різноманітних суспільних відносин, що виникають у процесі діяльності держави із забезпечення її здатності в разі збройної агресії або збройного конфлікту, практичного здійснення військового захисту держави, включаючи використання Збройних Сил України, у випадках агресії проти неї, а також під час виконання обов'язків, передбачених міжнародними договірними зобов'язаннями держави [44, с. 366].

Питання забезпечення належного фінансування оборони, а також захисту територіальної цілісності та власного суверенітету України наразі визначено одним із найважливіших. Серед головних критеріїв, який може в цілому визначати прагнення держави щодо забезпечення належних умов розвитку оборонної промисловості, підвищення обороноздатності і розвитку збройних сил та інших військових формувань, підтримання їхньої бойової готовності в належному стані є рівень видатків державного бюджету на сферу оборони. Відповідно до відомостей Північноатлантичного альянсу (надалі – НАТО), поняття «видатки на оборону» трактується як «фактичні платежі або такі платежі, які повинні бути зроблені в ході фінансового року» [45, с. 805]. У свою чергу О. Чеберяко констатує, що «видатки на оборону – це грошові витрати на підготовку оборони держави, що полягають в утриманні Збройних сил, розвитку оборонної промисловості, воєнних дослідженнях, а також видатках на ліквідацію

їх наслідків» [46, с. 187]. Вбачається, що ключовими напрямками спрямування оборонних видатків є утримання збройних сил, розвиток оборонної промисловості, проведення військових досліджень та ліквідації їх наслідків, підготовка військових фахівців тощо [47, с. 117].

Однак, відсутність законодавчого визначення поняття «видатки бюджету на національну оборону» спричиняє неоднозначність його трактування. У зв'язку з цим пропонуємо статтю 2 БК України та статтю 1 Закону України «Про оборону України» доповнити положеннями такого змісту: «видатки бюджету на національну оборону – це кошти, які виділяються на фінансування оборонних потреб задля забезпечення безпеки країни, захисту її території і суверенітету».

1.2. Забезпечення національної безпеки та оборони держави як основні функції держави

Дотепер проблема визначення «функцій держави» залишається однією з найбільш значущих та, водночас, дискусійних у правовій науці. Позаяк вказане обумовлюється тим, що функції дають змогу простежити «матеріальне» вираження існування держави, дозволяють визначити провідні сфери суспільного життя, а також дають можливість встановити ефективність інститутів держави в залежності від міри реалізації функцій [48, с. 53].

Традиційно перед будь-якою державою ставляться завдання, для вирішення яких вона скеровує свої матеріальні ресурси, ідеологічні та політичні зусилля, з-поміж яких можна виокремити ті, що розкривають сутність і без яких вона не в змозі повноцінно функціонувати як найважливіша складова частина політичної системи суспільства. Під поняттям «функції держави» розуміють основні напрями діяльності держави, в яких закладені сутність, завдання та цілі [49, с. 82].

У працях науковців є велика кількість тлумачень функцій держави, однак одні від інших дуже відрізняються, а тому постає питання доцільності приведення поняття функції держави до єдиного знаменника та виділення підходів до визначення досліджуваної дефініції. Наразі існує необхідність чіткого визначення

поняття «функції держави», пояснюючи це потребою розмежування функцій держави в цілому та основних функцій забезпечення національної безпеки та оборони держави зокрема, а також потребою їх подальшого поглибленого вивчення, аналізу та удосконалення.

Вперше згадку про поняття «функція держави» знаходимо в праці англійського науковця Т. Гоббса, який представив цілісну й оригінальну концепцію походження держави і запропонував авторське бачення її функціонування [32, с. 240-241]. Функції держави, згідно переконань мислителя, потрібно пояснювати не як випадкові реакції на певні зовнішні обставини, а як необхідний вираз її сутності, що безпосередньо пов'язаний із ідеєю публічної влади та державно організованої спільноти людей. Т. Гоббс представив оригінальну концепцію основних напрямів діяльності держави, яка, в свою чергу, здійснила неабиякий вплив на розвиток державно-правової думки і дала змогу кращого розуміння історичного генезу сучасних теоретичних уявлень про функції держави [50, с. 47].

Розуміння поняття «функції держави» та його сутності здійснювалось під впливом історичних процесів. Так до початку XX століття воно розглядалося в контексті загального вчення про державу; а в першій половині XX століття зміст дефініції почали досліджувати через соціальну сутність держави, розкриваючи тенденцію розширення сфер впливу державної діяльності; починаючи з другої половини XX століття і до 90-х років XX століття положення теорії функцій держави розкривались шляхом пояснення природи, критеріїв класифікації та характеристики деяких видів; тож функції держави у той час визначалися як основні напрями її діяльності, які відображали соціальну сутність і призначення; у кінці XX століття зміст функцій держави змінився під впливом доктрин демократичної, правової держави, забезпечення прав людини; з початку XXI століття й дотепер змістові аспекти поняття «функції держави» дещо змінилися (у зв'язку з впровадженням ідеї сервісної держави й децентралізації та посиленням взаємовпливу внутрішніх й зовнішніх функцій держави) [51, с. 54]. Принагідно зауважити, що в умовах сьогодення аналіз функцій держави дає змогу виокремити

структуру й основні напрями її діяльності, спрямовані на досягнення певної мети, зокрема реалізацію потреб суспільства.

У юридичній літературі на сьогодні відсутнє єдине визначення поняття «функції держави». Тому виходячи з лінгвістичного розуміння цього терміну, в перекладі з латинської «функція» буквально означає «здійснення, виконання, діяльність». Характеризуючи поняття функцій держави, більшість науковців надають перевагу розумінню цієї категорії як «основних напрямів або видів діяльності держави щодо завдань, які постають перед нею» [52, с. 4; 48, с. 56] та «розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві» [53, с. 307]. Як бачимо, питання щодо функцій сучасної держави є надзвичайно важливим не лише для теорії, а й для практики державотворення. Адже у функціях проявляється суть держави та її соціальне призначення [54, с. 177].

Розглядаючи досліджувану категорію в контексті соціального призначення держави, теорія про динамічність і змінність функцій держави у певний період історичного розвитку підтверджується, а це в свою чергу дає можливість зробити висновок про те, що функції держави – «головні соціально значущі напрями її діяльності на конкретному історичному етапі розвитку суспільства, в яких виражаються і конкретизуються її суть і соціальне призначення» [55, с. 70]. Загалом же функції відіграють неабияке значення при виконанні державою своєї історичної місії (у втіленні його соціального призначення), оскільки без впливу на ті або інші суспільні відносини держава не може досягти відповідних цілей і вирішити завдання, що стоять перед нею [56, с. 65].

У науковій літературі переконливою є позиція Ю. Легези про те, що функції держави тісно пов'язані з її сутністю. Відтак, учена зазначає, що сутність держави (як її внутрішній зміст) втілюється у змісті її функцій, в економічній системі, у соціально-політичних взаємозв'язках між громадянами, державними органами та іноземними державами на внутрішньому та міжнародному рівнях [57, с. 73]. Водночас С. Олейніков переконаний, що функції держави відображаються не лише в її сутності, адже викликані об'єктивно-суб'єктивними факторами (зокрема усучасненням суспільства, непередбаченими та/або надзвичайними обставинами

тощо). Утім функції держави становлять провідний осередок змісту, який відображений у напрямках її соціального впливу, що потребують уточнення методологічних складових їх пізнання [58, с. 76].

Зосередимо увагу на визначенні функцій держави, яке наводять різні автори: «функції держави – це основні напрями її діяльності, що виражають сутність і соціальне призначення, цілі й завдання держави з управління суспільством у властивих їй формах і притаманними їй методами» [59, с. 89; 60, с. 43]. У вищенаведеному визначенні вказується, що функції держави є важливою складовою частиною діяльності держави, в якій поєднано багато правових інститутів та визначено соціальне призначення й управління суспільством як основи державного функціонування.

Заслуговує уваги наступна дефініція: функції держави – це водночас напрями внутрішньої та зовнішньої діяльності держави, в яких розкривається її сутність і соціальне призначення [61, с. 75].

А. Машков виокремлює функції держави як її провідні напрями і види діяльності, обумовлені завданнями та цілями, які визначаються її сутністю та соціальним призначенням. У юридичній науці під функціями держави прийнято вважати «необхідні, однорідні, постійні, доцільні напрями діяльності держави, зумовлені об'єктивними потребами суспільного розвитку з огляду на її внутрішні та зовнішні завдання» [62, с. 99].

У сучасному державознавстві функції держави розглядаються у комплексі як предмет і зміст діяльності держави разом із засобами і способами, що їх забезпечують. Так, О. Скакун пропонує визначити функції держави як головні (основні) напрями її діяльності, що обумовлені призначенням держави і характером завдань, що стоять перед нею [63, с. 143]. Тлумачення, надане О. Варич, є комплексним і відображає багатоаспектність «функцій держави», хоч і сформульоване через «напрями діяльності». Науковиця трактує: «функції держави – це структурно і змістовно відокремлені напрями діяльності держави, що зумовлені системою об'єктивних факторів, є засобами реалізації завдань, відображають закономірності організації держави як складної соціальної системи,

зумовлюють процес становлення, історичної зміни держав, відображають їх сутність та можливості як суб'єкта міжнародних відносин» [64, с. 31-32]. Згідно визначення наведеного О. Коломоєць, функції сучасної держави варто розуміти як конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрями реалізації діяльності держави в ключових сферах життя суспільства (економічній, соціальній, правовій, зовнішньополітичній, культурній, екологічній тощо. У межах реалізації діяльності в цих сферах виражаються конкретні функції, які здійснюються у відповідній формі [65, с. 43]. Таке формулювання вченої є слушним із огляду на те, що загалом функції держави вважаються головними напрямками діяльності держави, а основними ознаками при цьому виступають постійність (довготривалість) і комплексний характер. На наш погляд, досить цікавим та сучасним є визначення функцій держави, яке наводить М. Дзевелюк. Дослідниця пропонує під функціями держави розуміти особливі канали комунікації між державою і суспільством, що виникають унаслідок раціоналізації їх нормативних та інституційних засад, що веде до їх становлення як дискурсів – стабільних і тривалих форм взаємодії між людьми, покликаних вирішувати завдання загальносуспільного значення [50, с. 62].

Зважаючи на різноманіття наукових підходів до тлумачення функцій держави та відсутність єдиної дефініції, ми пропонуємо під функціями держави розуміти головні, соціально вагомі напрями діяльності, обумовлені реальними потребами суспільного розвитку, що покликані вирішувати ті завдання загального значення, в яких проявляється сутність держави як складної системи управління в суспільстві.

Функціям держави притаманна низка ознак:

1) історична сутність і соціальне призначення, які знаходять своє вираження і конкретизацію у функціях держави. Позаяк функції є найбільш «чутливими» до істотних перемін, то зміна сутності й соціального призначення безумовно відобразиться на змісті діяльності держави [66, с. 85]. Принагідно зауважити, що функції держави розкривають її основні риси, тобто виражають сутність, а соціальне призначення держави характеризує поставлену перед нею мету. Однак

не допускається ототожнення функцій держави із соціальним призначенням. Вказане зумовлюється тим, що держава – це динамічна система, яка здійснює управління суспільством під впливом змінних факторів (внутрішніх та/або зовнішніх). Але існують такі функції держави, що обумовлені не лише її сутністю, а й специфікою конкретної держави, конкретного суспільства, конкретного часово-територіального простору [67, с. 6]. До прикладу, у зв'язку з відсутністю збройних конфліктів та агресивних дій зі сторони інших країн щодо нашої держави, оборонна функція протягом тривалого часу була для України вторинною (допоміжною), втім на сьогодні, під дією обставин, спричинених війною, вказана функція набула своєї значущості та стала пріоритетною для нашої країни.

2) соціальна значущість напрямків її діяльності (як внутрішньої, так і зовнішньої). Функціями визнаються ті напрямки діяльності, які охоплюють широке коло суспільних відносин: економіка, політика, культура, екологія, соціальна сфера тощо, та які здійснюються всіма чи багатьма ланками державного апарату. За своїми змістом і структурою вони є комплексними та становлять собою один із вирішальних напрямків впливу держави на суспільні відносини як всередині країни, так і за її межами. При цьому вони [68, с. 69].

3) стійка, усталена предметна діяльність, без якої держава не може обійтися на конкретному (короткостроковому чи довгостроковому) періоді свого існування. Кожна функція держави має свій зміст, який представлено сукупністю однорідних аспектів державної діяльності. Саме так подібні сторони державної діяльності зводяться в одну функцію згідно зі специфікою і характером тих суспільних відносин, на які вони здійснюють вплив [69, с. 31-32].

4) реалізація функцій держави здійснюється властивими їй методами та формами. Доцільно зазначити, що характерною особливістю для форм і методів здійснення функцій держави є їх схильність до змін, на відміну від основних напрямків діяльності держави, які зазвичай залишаються постійними [70, с. 92].

5) об'єктивний характер функцій держави різних типів проявляється через притаманні їм специфічні характеристики й закономірності розвитку, а також

динаміку соціально-економічних, політичних і духовних трансформацій у суспільному житті [71, с. 249].

б) системний характер функцій держави. Держава являє собою складну багаторівневу систему, в якій кожна функція повинна розглядатися як особливий елемент єдиної системи функцій [69, с. 31-32; 72, с. 143]. Функції сучасної держави можуть видозмінюватися частково або набувати іншого змісту. Така адаптивність функцій сучасної держави пояснюється значущістю, так як кожна виявлена функція сприяє досягненню мети, допомагає вирішенню тих чи інших завдань, а також здійсненню регулюючого впливу на найважливіші сфери суспільного життя під впливом різних детермінантів, зокрема запровадження воєнного стану. Однак такий особливий режим функціонування сучасної держави протягом значного часу має вплив на черговість розв'язання завдань, що стоять перед державою, за допомогою відповідних обсягів її діяльності. Введення обмежень здійснюється із урахуванням норм міжнародного права, а їх критерій становить національна безпека.

У сучасних умовах забезпечення національної безпеки України становить стратегічне значення. Вагомі геополітичні зміни впродовж останніх років докорінно змінили організацію міжнародних відносин, що були сформовані за увесь час розвитку цивілізації. Умови існування та розвитку нашої країни стали іншими, адже виникнення нових викликів та загроз, із якими зіткнулася Україна, склали невід'ємну частину не лише її розвитку, а й вплинули на різні аспекти суспільства, економіки, безпеки, політики, міжнародних відносин та геополітичного середовища. Наша держава повинна бути готовою до вирішення таких викликів та загроз шляхом їхнього своєчасного виявлення, попередження і усунення, а також розвитку стратегій, спрямованих на забезпечення стійкості та вдосконалення.

Саме забезпечення держави умовами безпечного існування та розвитку в межах планети, у взаємозв'язку і взаємозалежності з внутрішнім становищем у країні, з проблемами і можливостями їх вирішення, становлять фундаментальне державне завдання, безперервне вирішення якого є забезпечення національної

безпеки. Принагідно зазначити, що в результаті об'єктивних і суб'єктивних чинників у світі так і не було створене єдине правове поле, що дало б змогу забезпечити планомірне та безконфліктне просування до зазначеної мети.

На сьогодні системи забезпечення національної безпеки кожної окремої держави – це найбільш стійкі фактори, що мають вплив на геополітику міжнародних відносин. Із огляду на вказане, розуміння забезпечення національної безпеки як функції держави набуває особливої актуалізації.

Давньогрецький філософ Епікур зазначав, що держава і право виникають тоді, коли люди укладають між собою угоду задля забезпечення спільної користі – взаємної безпеки. Такий погляд просвітителя розділяв відомий вчений, філософ і правознавець П. Лодій, який вважав, що досягнення безпеки можливо досягти через об'єднання людських спільнот у державу. При цьому науковець пропонував визначати державу як нерівне суспільство вільних людей, які об'єдналися під однією верховною владою для досягнення спільної безпеки та добробуту [73, с. 57]. Із вищенаведеного вбачається, що безпечне існування соціуму – це основне призначення держави, так як саме безпека виступає головним пунктом угоди, що укладається між суспільством і найманим ним державним апаратом у провідній теорії походження держави. Соціальну безпеку варто розуміти як «національна безпека», якщо трактувати націю як спільноту всіх громадян та осіб без громадянства, які проживають на території держави та підпадають під її юрисдикцію. Таким чином, національна безпека – це безпека кожної особи, яка проживає на території України.

Функція забезпечення національної безпеки в будь-якій модифікації залежності від історичного контексту повинна розглядатися як універсальна функція держави, що властива їй і виходить із сутності держави як соціального феномена. Вказане обґрунтовується тим, що одним із ключових понять, через яке розкривається структура і весь зміст діяльності правової, демократичної, соціальної держави є функція гарантування національної безпеки.

Основний закон України містить положення про одну з ключових функцій держави, а саме забезпечення національної безпеки. Так, відповідно до статті 17

Конституції України «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [74]. При цьому, «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [74]. У Конституції України зазначено: 1) основи національної безпеки визначаються винятково законами України (пункт 17 частини першої статті 92 Конституції України); 2) Президент України забезпечує національну безпеку (пункт 1 частини першої статті 106 Конституції України); 3) певні обмеження прав і свобод людини можуть здійснюватися в інтересах національної безпеки (статті 32, 34, 36, 37, 39, 44 Конституції України) [74].

Багато науковців намагалися визначити місце забезпечення національної безпеки у системі функцій держави. О. Лемак пропонує розглядати функцією держави забезпечення національної безпеки. Досліджуючи сутність цієї функції науковець акцентує увагу, що вона «є невід'ємною від основних напрямів діяльності держави та полягає у забезпеченні безпеки відповідних національних інтересів (цінностей) у військово-силовій, екологічній, економічній, політичній, інформаційній сферах або об'єктів захисту, відповідно територіальної, екологічної, економічної, політичної та інформаційної безпеки держави за умови виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [75, с. 67].

За переконаннями інших вчених, такий характер функції, як забезпечення національної безпеки дає підстави розглядати її як головну функцію держави. Адже саме в основній функції забезпечення національної безпеки полягає сутність держави як соціального інституту. Тож, в результаті конкретизації окремих функцій доцільно враховувати визначення окремих складових національної безпеки, а зважаючи на те, що метою держави є безпека, можна провести своєрідну ревізію переліку окремих функцій, запропонованих у науці. Зазначаючи функції держави термінологічно, І. Доронін рекомендує відійти від

певних формулювань шляхом здійснення аналізу окремих функцій держави із урахуванням висловлених пропозицій щодо їх сутності. Тож, функції можливо і варто конкретизувати й кореспондувати із напрямками безпеки [76, с. 75].

В юридичній літературі вже сформоване бачення функції забезпечення національної безпеки як однієї з головних у системі функцій сучасної держави в цілому [77, с. 43-46; 78, с. 9-16; 79, с. 12; 50; 52; 80] або навіть і основної її функції [79, с. 2; 391]. Саме забезпечення національної безпеки виступає передумовою для існування всіх інших функцій держави. І. Доронін безпекову функцію визначає «підставою, умовою та критерієм для обсягів державного регулювання, тобто втручання держави у суспільне й особисте життя» [81, с. 391]. Досліджувана функція передбачає захист національних інтересів і гарантування в країні безпеки осіб, суспільства і самої держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Ю. Кравчук наголошує на тому, що проблема формування, забезпечення і реалізації на практиці національної безпеки має актуальний характер, пов'язаний «як зі станом забезпеченості й гарантованості прав людини, політичною стабільністю і правопорядком у соціумі, так і з ефективністю дій відповідних органів державної влади» [82, с. 88].

Загальновідомим, що найпоширенішим є розподіл функцій на внутрішні та зовнішні. Внутрішні функції держави проявляються в соціальній, економічній, політичній, ідеологічній царині життя суспільства і допомагають забезпечувати правопорядок у вказаних сферах. Щодо зовнішніх функцій держави, то до них відносяться наступні: по-перше, забезпечення національної безпеки; по-друге, захист суспільства від нападу ззовні; по-третє, мирне співробітництво з іншими державами тощо [83, с. 41-42]. Однак, на наш погляд, наведена думка може бути визнана як умовна. Виходячи із вищенаведених положень про поділ функцій держави на зовнішні та внутрішні варто зазначити, що захист суверенітету, який прямо передбачений Конституцією України, в контексті забезпечення національної безпеки держави, а також його поділ на зовнішній та внутрішній не можуть бути без відхилення від самого змісту цього поняття. Позаяк, внутрішніми або зовнішніми можуть виступати лише суб'єкти, джерела

небезпеки, так як навіть при «внутрішніх загрозах» розуміється загроза національній безпеці всієї країни, зокрема, її суверенітету.

Пріоритетний характер функції забезпечення національної безпеки для держави проявляється в тому, що без її здійснення інші функції держави в силу об'єктивних причин не можуть набувати свого значення та подальшої реалізації, оскільки без забезпечення національної безпеки зокрема, неможливо говорити про існування держави в цілому. Тому, як бачимо, функція забезпечення національної безпеки знаходить свій розвиток у різних функціях держави, як у зовнішніх, так і у внутрішніх, а це, з теоретико-правового аспекту, дає змогу і підстави підкреслити, що функції держави можуть розрізняти не лише як зовнішні та внутрішні, а ще як основні та другорядні.

У своїй науковій праці О. Прокопенко подає більш повне і конкретизоване визначення функції забезпечення національної безпеки та характеризує її як «забезпечення державної або суспільної безпеки, соціального та національного благополуччя, охорону суверенітету держави від зовнішніх посягань» [83, с. 48]. Водночас вчений спростовує поділ функцій держави на зовнішні та внутрішні.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що функція держави щодо забезпечення національної безпеки полягає у гарантуванні безпеки відповідних національних інтересів за умови виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним цінностям у різних сферах, а саме: економічній, політичній, військовій, екологічній, інформаційній тощо. На нашу думку, функція забезпечення національної безпеки має бути цілісною, тобто невід'ємною від основних напрямків діяльності держави. Цілісність функції забезпечення національної безпеки підтверджує необхідність системного та комплексного підходу до здійснення заходів, що полягають в забезпеченні стійкості, захисту та розвитку держави. Саме ж збереження цілісності функції забезпечення національної безпеки потребує постійного моніторингу, оновлення стратегій та адаптації до змін у сучасному світі. Поряд з тим досліджувана функція повинна чітко розмежовувати напрями свого захисту з метою раціональнішого використання державних ресурсів, а також можливістю їх

аналізу й контролю з боку суспільства, а це і є необхідною умовою реального забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина й відповідає змісту самої держави.

Отже, функція забезпечення національної безпеки повинна визначатися як комплекс напрямів діяльності держави, що спрямовані на збереження та захист ключових інтересів та цінностей особи, суспільства і держави в цілому в умовах різних внутрішніх та зовнішніх загроз. Ця функція передбачає відповідність умовам безпеки, що включає в себе високий рівень захищеності від потенційних небезпек, загроз, і викликів, а також відзначається такими особливостями: 1) чітке законодавче визначення; 2) обумовлена необхідністю захисту публічних інтересів, що включають в себе безпеку громадян, територіальну цілісність, економічну стійкість, соціальну стабільність та інші ключові аспекти життя суспільства; 3) реалізація вимагає визначених правових засобів для створення чіткої правової основи, надання повноважень, визначення відповідальності та регулювання взаємодії різних суб'єктів цієї функції; 4) зумовлена компетенцією суб'єктів забезпечення національної безпеки, що визначається їх повноваженнями та відповідальністю стосовно конкретних завдань у цій сфері; 5) права та обов'язки суб'єктів забезпечення національної безпеки формують основу їхньої діяльності та визначають рамки їхньої компетенції відповідно до законодавства. Доцільно зазначити, що фінансування національної безпеки відіграє ключову роль у забезпеченні стійкості, захисту та існування держави, а підвищення ефективності здійснення видатків бюджету на національну безпеку є стратегічно важливим для забезпечення стабільності та існування країни в умовах складного сучасного світу.

Питання оборони у сфері забезпечення суспільства та держави є вкрай актуальними і становлять важливий аспект системи національної безпеки, а також розглядаються як вічна цінність в усьому цивілізованому співтоваристві країн, що спрямована на захист територіальної цілісності, суверенітету та національних інтересів будь-якої з держав.

У науковій літературі поширеним є міркування про те, що, з одного боку, забезпечення національної безпеки та оборони – це дві незалежні функції держави, а з іншого – ці поняття є взаємопов'язаними за суб'єктами та об'єктами захисту, адже оборона виступає одним із головних засобів забезпечення національної безпеки держави [84, с. 38].

Спробуємо визначити зміст функції оборони держави, яка є головною складовою та одним із ключових засобів забезпечення сучасної національної безпеки держави. Адже незважаючи на трансформаційні процеси в суспільстві, що здійснюють вплив і на зміну функцій держави в результаті таких перетворень, функція оборони завжди залишається незмінною.

Оборонну функцію держави прийнято розуміти як історично першу зовнішню функцію країни. Оскільки вона належить до тих функцій, які притаманні державі на всіх етапах її історичного розвитку. О. Скакун переконана, що «одне із центральних місць серед зовнішніх функцій держави посідає функція оборони країни, яка полягає у захисті суверенітету від зовнішніх посягань як економічними, дипломатичними, так і воєнними засобами» [85, с. 49]. В. Антонов підходить до розуміння функції оборони держави з точки зору визначення Конституцією України ключових засад державної політики, що спрямовані на захист національних інтересів і забезпечення в країні безпеки особи, суспільства та держави як від зовнішніх, так і від внутрішніх загроз. Згідно переконань вченого, їх варто розглядати як найважливіше підґрунтя для існування, самозабезпечення та подальшого розвитку суверенної держави [86, с. 612]. В. Сокурєнко зауважує, що виконання даної функції держави відбувається в результаті організації її оборони, яка й спрямована на збереження територіальної цілісності країни та її захист від зовнішньої збройної агресії за допомогою економічних, соціальних, політичних, дипломатичних та інших засобів. У мирний час це проявляється готовністю країни надавати належну відсіч збройній агресії, а от у військовий – безпосереднім веденням активних бойових дій, що спрямовані на досягнення перемоги [43, с. 162]. Як бачимо, функція оборони держави містить в собі систему заходів, що спрямовані на посилення обороноздатності країни,

підтримання бойової готовності Збройних сил України та інших військових формувань як в мирний, так і у воєнний час. Особливості оборонної функції держави проявляються в наступному: по-перше, має постійний характер (це означає, що забезпечення оборони та готовність до відповіді на можливі загрози є постійним та необхідним процесом для держави. Зазначене обумовлюється різноманітністю можливих загроз, що можуть виникнути в будь-який час); по-друге, юридично визначена (чітко та всебічно окреслена чинним національним законодавством і нормами міжнародного права).

Виходячи із запропонованих визначень, можна стверджувати, що поняття функції оборони держави є змістовним і включає систему заходів, які держава застосовує з метою зміцнення її обороноздатності. Вказані заходи доцільно об'єднати за такими головними напрямками: 1) зміцнення обороноздатності держави є важливою стратегічною метою для забезпечення національної безпеки в цілому. Цей процес включає в себе комплекс заходів, що покликані вдосконалювати здатність держави захищати свою територію, населення та національні інтереси. Досягнення зазначеної цілі можливе за умови розвинутої ефективної економіки та науково-технічного розвитку. 2) належний розвиток військової сфери та збройних сил, які відіграють значущу роль у забезпеченні оборони держави. Удосконалення збройних сил та підвищення їхньої боєздатності й боєготовності є важливими завданнями для забезпечення результативності та ефективності ведення оборонних операцій. 3) забезпечення якісної охорони державних кордонів, що виступає критично важливим аспектом національної безпеки. Така ефективна охорона кордонів дозволить контролювати переміщення людей, товарів та інших ресурсів, а також запобігати незаконній міграції й терористичним загрозам, іншим видам транскордонної злочинності. 4) бездоганна військова підготовка та/або перепідготовка осіб, які перебувають на військовому обліку, що, в свою чергу, дозволить готувати військовослужбовців до виконання своїх обов'язків на належному рівні та забезпечити їхню високу боєготовність. 5) належна організація цивільної оборони, що визначається як система заходів та структур, покликаних захищати цивільне населення та інфраструктуру в умовах

можливих загроз, катастроф, воєнних конфліктів тощо. 6) стратегічне планування, яке включатиме чітку та адаптивну стратегію оборони, а також оцінку потенційних загроз, визначення пріоритетів. Із огляду на вищенаведене маємо змогу простежити, що забезпечення обороноздатності держави включає в себе широкий спектр заходів та систем, які спрямовані на забезпечення високого рівня готовності країни до відповіді на можливі загрози та конфлікти.

На нашу думку, основний зміст функції оборони держави визначається потребою захисту територіальної цілісності, суверенітету, національних інтересів і безпеки громадян від потенційних загроз, збройної агресії та збройного конфлікту. При цьому, всеохоплююча оборона виступає одним із головних засобів забезпечення національної безпеки держави, а її ефективне фінансування є стратегічно важливим для гарантування національної безпеки та стійкості країни.

Висновки до Розділу 1

Дослідження загальнотеоретичних основ правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону надало змогу дійти наступних висновків:

1. Поняття «бюджет» є багатогранною категорією, сутність якої обумовлена складністю визначення обсягу та напрямів призначення публічних фондів коштів в суспільному відтворенні. Значущість ролі бюджету, як правового акту, проявляється в тому, що його норми встановлюють розподіл публічних фінансових ресурсів, які в подальшому спрямовуються на задоволення потреб суспільства.

2. Державний бюджет України виступає одним із найважливіших ресурсів держави, здійснюючи управління яким, вона має змогу здійснювати вплив на соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні.

3. Видатки бюджету становлять основу бюджетного фінансування і виступають джерелом надання певних благ, маючи на меті забезпечити належний рівень добробуту кожного громадянина нашої країни.

4. Терміни «видатки бюджету» та «витрати бюджету» у науковій літературі іноді вживаються як синонімічні. Утім, вищенаведені поняття не варто ототожнювати, так як кожне з них має своє нормативне визначення в БК України.

5. Під визначенням «видатки бюджету» доцільно розуміти частину фінансових ресурсів держави, що зосереджені в бюджетах відповідних рівнів та спрямовуються на здійснення програм та заходів, які покладені на органи державної влади та місцевого самоврядування відповідно до положень бюджетного законодавства.

6. Видатки бюджету на національну безпеку варто визначити як бюджетні ресурси, що спрямовуються на здійснення завдань і функцій щодо забезпечення національної безпеки держави, передбачені відповідним бюджетом.

Видатки бюджету на національну оборону становлять собою кошти, що виділяються на фінансування оборонних потреб задля забезпечення безпеки країни, захисту її території і суверенітету.

7. Функції держави – це головні, соціально вагомі напрямки діяльності, обумовлені реальними потребами суспільного розвитку, що покликані вирішувати ті завдання загального значення, в яких проявляється сутність держави як складної системи управління в суспільстві.

8. Установлено, що деякі науковці основними ознаками функцій держави вважають саме такі: по-перше, спрямованість на задоволення потреб суспільства та забезпечення його функціонування; по-друге, постійність чи тимчасовість здійснення предметної діяльності в часі на різних етапах розвитку держави і суспільства; по-третє, використання притаманних методів і форм для досягнення своїх цілей; по-четверте, розкриття сутності та цінності держави, її призначення у суспільстві; по-п'яте, об'єктивність та системність, що відображають необхідність та структурованість виконання головних напрямів діяльності держави, які відтворюють її сутність та соціальне призначення.

9. Функція держави щодо забезпечення національної безпеки полягає у гарантуванні безпеки відповідних національних інтересів за умови виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз

національним цінностям у різних сферах, а саме: економічній, політичній, військовій, екологічній, інформаційній тощо.

Основний зміст функції оборони держави визначається потребою захисту територіальної цілісності, суверенітету, національних інтересів і безпеки громадян від потенційних загроз, збройної агресії та збройного конфлікту.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ

2.1. Фінансування національної безпеки та оборони, що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України

Національна безпека будь-якої держави, враховуючи її багатоаспектність і комплексність, потребує соціальної системи забезпечення, головним завданням якої є виконання певних дій, що спрямовані на захист національних цінностей, а також реалізацію національних інтересів. Пріоритетними завданнями вищих органів державної влади в теперішніх умовах є вироблення дієвих напрямків бюджетної політики в умовах воєнного стану, пошук нових шляхів наповнення дохідної частини Державного бюджету України, залучення додаткових фінансових ресурсів за рахунок міжнародної підтримки.

У зв'язку із військовою агресією російської федерації проти України, соціальною напруженістю, економічною кризою, важливим завданням є створення цілісної та ефективної системи національної безпеки держави, а правове регулювання фінансування національної безпеки України – першочергове завдання на сьогодні. У цьому контексті важливо з'ясувати підходи до розуміння понять «система національної безпеки» і «система забезпечення національної безпеки», охарактеризувати підсистему системи забезпечення національної безпеки – «сектор національної безпеки та оборони, розкрити сутність бюджетної безпеки як основної складової національної безпеки у фінансовій сфері, визначити нормативно-правову основу фінансування національної безпеки та оборони, охарактеризувати особливості здійснення видатків бюджету на національну безпеку та оборону в Україні та провести їхній аналіз.

Поняття «система національної безпеки» є доволі складним у своєму тлумаченні, а тому науковці, які займаються дослідженням вказаної проблематики, ототожнюють його з поняттям «система забезпечення

національної безпеки». Проте, «система національної безпеки» є системоутворювальною категорією, на відміну від «системи забезпечення національної безпеки», а відтак їй відводиться роль забезпечувального елементу.

На думку В. Антонова, під системою національної безпеки варто розуміти сукупність окремих порівняно самостійних та необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз. Такий підхід, на думку автора, дає можливість досліджувати систему національної безпеки як складну систему взаємопов'язаних складових елементів, об'єктів, явищ та процесів, що перебувають між собою у певних відносинах та протиріччях, що розгортаються у просторі та часі [87, с. 97-98]. Українські науковці О. Дзьобань та О. Соснін, розглядають досліджувану категорію як певну сукупність суспільних і державних структур та недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав та свобод громадян, базових цінностей суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також підсистему державних законодавчих актів та нормативних документів недержавних (суспільних) організацій [88, с. 91]. У свою чергу В. Ліпкан акцентує увагу на тому, що у зв'язку із не розробленістю методологічних підходів відносно аналізу національної безпеки, в тому числі її базових категорій, виникли прогалини й щодо визначення системи національної безпеки. Відтак дослідник стверджує, що система національної безпеки – це множина потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпеки внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки [89, с. 261].

Варто зазначити, що існують різноманітні погляди дослідників щодо з'ясування поняття «система забезпечення національної безпеки». Деякі науковці вбачають визначення терміну спираючись на адекватність загроз та відповідні засоби, що повинна вживати держава. Так, М. Левицька, стверджує, що система забезпечення національної безпеки формується для того, щоб вчасно виявити та

об'єктивно оцінити загрози, що стосуються національних інтересів та вжиття відповідних заходів для їх усунення [90, с. 149]. Дещо іншою є думка О. Бодрука, який вбачає визначення поняття системи національного забезпечення національної безпеки у тому, що це можливість держави охороняти свої інтереси та здійснювати своє завдання у сфері безпеки як у внутрішній, так і у зовнішній політиці [91, с. 201]. Розглядаючи систему забезпечення національної безпеки як невід'ємну складову системи національної безпеки, професор Г. Ситник трактує її як сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших) та суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадові особи держави, органи державної влади та місцевого самоврядування, державні установи та заклади, сили та засоби сектору безпеки, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та іншого характеру) щодо реалізації національних інтересів... [92, с. 168-169]. Водночас, вчений зауважує, що під системою національної безпеки варто розуміти відкриту, динамічну, соціальну систему, метою якої є створення умов для реалізації національних інтересів, забезпечення цілісності суспільного організму та здатності держави відстоювати вказані інтереси [92, с. 117].

Принагідно зазначити, що саме поняття «система національної безпеки» і досі не отримало свого правового визначення, а тому не відображається й у чинному законодавстві України. У зв'язку з цим В. Ліпкан під системою забезпечення національної безпеки пропонує розуміти систему теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної

безпеки України [93]. Із огляду на вказане, роль системи національної безпеки у правовому забезпеченні фінансової безпеки держави має бути спрямованою на виявлення та подолання низки факторів, що становлять загрозу саме національним інтересам держави та її громадянам. Водночас гарантією незалежності держави, умовою стабільного та ефективного рівня життєдіяльності громадян та суспільства в цілому, визнання країни на міжнародному рівні є забезпечення належного рівня фінансової безпеки держави [94, с. 68].

У нашій країні проблема формування системи забезпечення національної безпеки потребує комплексного перегляду та вдосконалення (починаючи від норм Конституції України, завершуючи відомчими інструкціями) у зв'язку із застарілістю законодавства в даній сфері, особливо у питаннях взаємовідносин та координації дій органів державної влади та силових структур як у мирний час, так і у кризові періоди. Варто зауважити, що у 2014 році рівень системи забезпечення національної безпеки України виявився неспроможним ефективно протистояти російській агресії. Переважна частина озброєння, військової і спеціальної техніки його суб'єктів були морально і фізично застарілими. Система управління військовими формуваннями та правоохоронними органами, їх розвідувальне, матеріально-технічне, кадрове та інше забезпечення не відповідали вимогам ведення воєнних конфліктів [95, с. 7]. Протягом останніх 9 років робота над формуванням системи національної безпеки постійно тривала. Ключовим завданням було вирішити проблему системи забезпечення національної безпеки не фрагментарно, поступово поповнюючи її окремими елементами, а комплексно – як цілісної багатоаспектної та багаторівневої системи. Утім, у перші дні повномасштабного вторгнення виявилось, що раніше сформований сектор безпеки та оборони як основний складовий елемент системи забезпечення національної безпеки остаточно не був сформований і не був готовий в повній мірі діяти як єдина функціональна структура. Наразі, першочерговим завданням побудови системи національної безпеки в Україні є створення дієвого механізму виявлення, прогнозування і знешкодження загроз та інших дестабілізуючих чинників суспільного розвитку, сприяння нормалізації функціонування базових

структур суспільства, зокрема виведенню Української держави з внутрішньої кризи, відродженню повнокровної життєдіяльності української нації. Розвиток суспільного організму має бути зорієнтований на підвищення рівня національної безпеки. Спроможність структур суспільства, насамперед економіки, виконувати, окрім безпосередніх функцій, також функції чинників національної безпеки дає підстави розглядати їх як гарантії безпеки, а національну безпеку – як систему суспільно-державних гарантій, що утворюється сукупністю визначених засобів захисту від конкретних загроз, а також рівнем розвитку всіх секторів суспільства. У післявоєнний період основне призначення системи забезпечення національної безпеки повинне спрямовуватися на досягнення цілей національної безпеки (відвернення реальних та потенційних загроз, які унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України), а також стратегічної мети держави – створення незалежної, демократичної і суверенної країни. Слушним є твердження М. Шевченка, який зауважує, що реалізація даної мети можлива лише через налагодження усіх функцій забезпечення національної безпеки, а також визначення конкретних завдань [96, с. 17].

Дослідження основних складових національної безпеки нашої держави для розкриття проблем забезпечення національної безпеки в окремих її сферах є важливим для України. Вважаємо за необхідне виокремити такі структурні елементи у системі національної безпеки країни:

1) державно-політичний полягає у забезпеченні територіальної цілісності України, захисті державного суверенітету, конституційного ладу, цілісності та неущкодженості її території, демографічного, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу, базових національних інтересів, а також прав та свобод громадян від протиправних посягань з боку як зовнішніх сил, так і внутрішніх організацій, груп та осіб. Варто зазначити, що національна безпека України гарантується передусім створенням і забезпеченням чіткого функціонування власних державно-політичних інститутів. При цьому, існує окремий напрям державно-політичної діяльності, який спрямований на підтримання національної

безпеки та зміцнення зовнішньополітичної та воєнної стабільності [93, с. 162]. Усталеною традицією для будь-якої цивілізованої держави, але новим для незалежної України (враховуючи події, які на сьогоднішній день відбуваються в державі), є прагнення до забезпечення територіальної цілісності, недоторканності кордонів як найважливіших передумов безпечного існування і вільного розвитку українського народу.

2) соціально-економічний забезпечує стійкість соціально-економічної системи держави, вдосконалення структури народного господарства, захищеність його від зовнішніх та внутрішніх загроз, подолання кризових явищ в економіці і соціальній сфері. Окрім вищезазначеного, національна безпека України в соціально-економічній сфері полягає в гарантіях реформування її економічної системи з метою посилення здатності прямо та опосередковано забезпечувати стратегічні і поточні потреби суспільства у матеріальних продуктах, соціальні та інші пріоритети, органічну адаптованість до вимог світового ринку. Також соціальна політика держави має гарантувати суспільству стабільність, відсутність соціальних вибухів, відкритих і прихованих проявів громадянської непокори та інших конфліктних ситуацій [97, с. 31-32].

3) національно-культурний сприяє погодженню інтересів громадян України всіх національностей, запобіганню конфліктам і ворожнечі на національному ґрунті, реалізації демографічної і міграційної політики як засобу гармонізації національних та соціальних відносин, відродженню і примноженню національної духовної та матеріальної культури народу, підвищенню рівня його освіти. Стан безпеки в Україні постійно змінюється, адже залежить від рівня національної самосвідомості і самоповаги її громадян, характеру взаємовідносин представників різних національностей і національних угруповань в цілому, особливостей етнічних, демографічних і соціально-культурних процесів в державі [98, с. 34]. Враховуючи вищевикладене, національно-культурний аспект національної безпеки України заключається в проведенні відповідними її секторами діяльності, спрямованої на забезпечення належних умов, які сприятимуть демографічному, етносоціальному та національно-культурному відродженню і розвитку всіх

народів, що проживають на території України задля забезпечення узгодження та гармонізації їхніх інтересів, запобіганню конфліктам на національному та релігійному ґрунті.

4) екологічний полягає у здійсненні комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, спрямованих на запобігання виникненню екологічної загрози що становить небезпеку для здоров'я людини, суспільства, нації; виявлення та усунення джерел екологічного ризику (техногенних, економічних, соціальних тощо); захист природно-ресурсного і людського потенціалу держави; підтримку такого стану природного середовища, яке б забезпечило належні умови життєдіяльності населення і суспільного відтворення [98, с. 35]. Таким чином, національна безпека в екологічній сфері націлена на підтримку таких суспільних відносин, за яких унеможлиблюється виникнення екологічних загроз і забезпечується екологічний захист нації.

5) інформаційний, що тісно пов'язаний із національною, регіональною та глобальною безпеками. Наразі, існує необхідність запровадження єдиної концепції державної пропаганди; посилення державного контролю за обігом інформації; повернення державі можливостей достатнього інформування суспільства про свої цілі та наміри [92, с. 49].

6) фінансовий, який, перш за все, розглядається як окремий елемент економічної безпеки держави і як фундаментальна основа національної безпеки в цілому. Проблема забезпечення національної безпеки держави у фінансовій сфері є найбільш гострою та важливою для сучасної України. Наявність такої безпеки є важливою умовою задля існування країни загалом, а українців – як окремого самоідентифікованого народу. Національна безпека у фінансовій сфері являє собою умови стійкого функціонування фінансової системи держави, сприяючи гарантуванню стабільності всіх процесів, що відбуваються в ній. Забезпечення фінансових умов є необхідним для соціально-економічної і фінансової стабільності розвитку держави, збереження цілісності та єдності фінансової системи та подолання різного роду загроз у фінансовій сфері [97, с. 214].

Національна безпека у фінансовій сфері містить такі важливі складові, що характеризуються важким становищем і мають свої невирішені проблеми, а саме: безпека в бюджетній сфері; безпека в податковій сфері; безпека в банківській сфері; безпека у сфері управління державним боргом; безпека у сфері функціонування валютного ринку; безпека у сфері функціонування інвестиційної діяльності.

Вважаємо за необхідне розглянути важливу складову національної безпеки у фінансовій сфері – бюджетну, яка є головною умовою формування та функціонування бюджетної системи України, а також виступає критерієм ефективності її бюджетної політики та організації бюджетного процесу. Окрім того бюджетна безпека тісно пов'язує економіку, соціальну сферу та військове забезпечення держави і має важливе значення для забезпечення національної безпеки в цілому, і належного та ефективного фінансування національної безпеки та оборони країни зокрема. Вирішення вищезазначених питань великою мірою залежить від рівня забезпечення бюджетної безпеки країни, що передбачає доцільний і раціональний розподіл бюджетних коштів та контроль за їх цільовим використанням.

Поняття «бюджетна безпека» є комплексним, так як дозволяє використовувати методологічний апарат для розкриття значущих концептуальних основ цієї категорії як самостійного об'єкта дослідження та багатограним, адже поєднує політичну та економічну складові. Тож дану категорію прийнято розглядати як систему правових, організаційних відносин та показник ефективності бюджетної політики держави. Враховуючи неоднозначність сутності бюджетної безпеки науковці пропонують різні визначення цього поняття. На думку О. Колісника, «бюджетна безпека – це важливий фактор соціально-економічного розвитку держави, який є своєрідним індикатором і критерієм ефективності її бюджетної політики та організації бюджетного процесу» [99, с. 18]. Л. Сергієнко під безпекою в бюджетній сфері пропонує розуміти «такий стан гарантування платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання

бюджетних коштів» [100, с. 117]. За дослідженнями С. Кузнецової, посилення уваги до проблем бюджетної безпеки в Україні обумовлено рядом глобальних викликів, серед яких варто виокремити наступні: соціальні мережі, бренди, віртуалізація, майбутнє роздрібних продажів, корпоративна соціальна відповідальність та інші [101, с. 1]. Вважаємо, що бюджетна безпека держави переважно визначається способом побудови діючої у державі бюджетної системи, що становить сукупність різних видів бюджетів, які перебувають між собою у певному взаємозв'язку та взаємозалежності. У своїй науковій праці Т. Куценко та П. Мартінович зазначають, що бюджетна безпека є ключовим елементом системи фінансової безпеки держави, пріоритетна роль якої у системі фінансової безпеки держави пояснюється тим, що бюджет є найбільшим централізованим фондом фінансових ресурсів у державі [102, с. 79]. Із урахуванням викладеного, основною складовою загальної стратегії фінансового та економічного розвитку держави є доцільність забезпечення бюджетної безпеки держави. Однак, у цій сфері виділяють ряд проблем, до яких, зокрема, належать:

1) значне збільшення рівня державного зовнішнього боргу перед іноземними державами й міжнародними фінансовими організаціями. Кошти для погашення основної суми боргу та виплати відсотків за його користування становлять тяжкий тягар для державного бюджету країни. У п. 19 ст. 87 БК України зазначено, що до видатків, які здійснюються з Державного бюджету України належать видатки на обслуговування державного боргу [7]. Основна причина державних зовнішніх кредитів – це створення й підтримка економіки, для повноцінного функціонування якої постійно не вистачає коштів. Якщо водночас виникає питання щодо неефективного використання боргового капіталу, то неможливо розрахувати здатність погашення такого боргу. Прийнято вважати, що неефективне використання позичкового зовнішнього капіталу полягає в тому, що гроші спрямовуються на підтримку сумнівних програм або поточне фінансування замість того, аби використовувати їх за призначенням чи з метою створення або модернізації основних фондів країни, які надалі й могли б стати єдиними джерелами погашення такого боргу.

2) бюджетний дефіцит. Він утворюється внаслідок заборгованості по виплатах із заробітної плати, трансфертів та характеризується нестачею власних грошей. Бюджетний дефіцит може бути довгостроковим чи короткостроковим та несе негативні наслідки для економічного розвитку країни. Деякі з основних причин бюджетного дефіциту є результатом комплексу таких факторів як економічний спад, непередбачувані витрати, зростання інфляції, значні соціальні витрати, безробіття, витрати на оборону тощо.

3) гарантований державою борг (борг, узятий під державні гарантії). Він призводить до зростання витрат із бюджету і характеризується тим, що держава взяла на себе зобов'язання або гарантії стосовно боргу, який виник або буде виникати від певного суб'єкта. Указане пояснюється тим, що уряд забезпечує виплату цього боргу у випадку, якщо суб'єкт, який взяв позику, не може чи не хоче виконати свої зобов'язання. Важливою умовою є реальне оцінювання державою ризиків та переваг, пов'язаних із гарантованим боргом та вживання заходів з метою забезпечення стабільності фінансів та ефективності використання гарантій.

4) перевищення прогнозованих темпів інфляції в поточному бюджетному періоді. Бюджетний процес, у рамках якого приймається основний фінансовий план країни, визначає бюджетні зобов'язання із урахуванням зростання інфляції протягом наступного календарного року, однак в межах такого процесу реальне знецінення грошової національної одиниці спрогнозувати майже неможливо. Окрім того, важко достовірно встановити зростання курсу долара в поточному бюджетному періоді або визначити рівень падіння національної валюти, а значить, і мало реально спрогнозувати обсяг бюджетних розрахунків, що плануються за різними програмами.

Варто зазначити, що нормативно-правова база – це важливий фактор, що впливає на бюджетну безпеку держави. Дослідивши та здійснивши її аналіз, зазначимо, що поняття «бюджетної безпеки» віднайшло своє законодавче закріплення тільки у наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня

економічної безпеки України», у якому вказується, що «бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції» [103]. Утім, головним нормативно-правовим актом, який визначає правові засади функціонування бюджетної системи України, її принципи, основи бюджетного процесу і міжбюджетних відносин та відповідальність за порушення бюджетного законодавства є БК України [7]. Проте, доцільно вказати на невизначеність у бюджетному законодавстві України щодо тлумачення основних термінів. Відтак, у статті 2 БК України надається вичерпний перелік основних термінів, що вживаються у вищевказаному нормативно-правовому акті, але відсутність у наведеній статті такого поняття, як «бюджетна безпека держави» свідчить про наявність прогалини у чинному законодавстві. Із огляду на вказане, вважаємо за доцільне включити в положення статті 2 БК України визначення поняття «бюджетна безпека держави», сформулювавши його у наступній редакції: «бюджетна безпека держави – це такий стан забезпечення платоспроможності та доцільності використання бюджетних коштів, при якому забезпечується виконання державою завдань та функцій, які сприяють її економічному розвитку, реалізації соціальної політики, утриманню органів державного управління, а також забезпеченню сектору національної безпеки та оборони».

Під час здійснення вищевказаного узагальнення було виокремлено економічні та правові аспекти, які є характерними для бюджетної безпеки держави:

- 1) забезпечення платоспроможності країни і, водночас, збалансування доходів та видатків бюджетів державного та місцевого рівнів;
- 2) гарантування більш ефективного використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій органами влади різних рівнів завдяки здійсненню врегульованої бюджетної безпеки в країні;
- 3) сприяння фінансовій стійкості бюджетної системи до впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз.

До основних критеріїв бюджетної безпеки відносяться: по-перше, забезпечення стабільності ключових показників платіжно-розрахункової системи; по-друге, відповідність цілей бюджетної політики реальним національним інтересам; по-третє, розширення можливостей держави для проведення зовнішньої та внутрішньої політики за рахунок забезпечення достатніми фінансовими ресурсами; по-четверте, максимально ефективно залучати та використовувати позикові кошти для фінансування бюджетних видатків; по-п'яте, запобігати порушенням бюджетного законодавства для підтримки стійкого соціально-економічного розвитку країни [104, с. 37]. Із огляду на вказане, держава може здійснювати завдання і функції, що закріплені за нею, лише за умови забезпечення високого рівня бюджетної безпеки в країні.

Бюджетна безпека держави є вагомою складовою національної безпеки, яку можна визначити як захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни. Водночас на законодавчому рівні закріплено поняття національної безпеки, якою визнається захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [40].

У результаті дестабілізованої воєнно-політичної ситуації та економічної кризи проблема бюджетної безпеки нашої держави постійно загострюється. Не врегулювання органами державної влади вказаних проблем, а також не правильні шляхи їх вирішення спричиняють виникнення загроз бюджетній безпеці України. Основними є такі: досить часта зміна бюджетного і податкового законодавства, а також неоднозначність його тлумачення; нестабільність політико-економічної ситуації в державі; інфляційні процеси; тінізація економічних процесів; використання коштів державного бюджету в Україні спрямовується переважно на споживання, а не на розвиток; непрогнозованість та нестабільність ключових параметрів бюджету; наявність прихованого бюджетного дефіциту, який поступово збільшується за рахунок бюджетної заборгованості за різними видами

бюджетних виплат; відсутність ефективної системи контролю за витрачанням бюджетних коштів, що часто призводить до недофінансування найбільш пріоритетних бюджетних програм розвитку; недосконале, неуніфіковане, пронизане прогалинами та колізіями законодавство, що регулює бюджетні правовідносини як на рівні держави, так і на рівні органів місцевого самоврядування [105, с. 835].

Підсумовуючи вищевикладене, доцільно зазначити, що недоліків у функціонуванні національної системи забезпечення бюджетної безпеки значно більше, ніж переваг і можливостей, а задля зміцнення та протидії загрозам бюджетній безпеці країни пропонуємо працювати над зміцненням інвестиційного середовища, здійснювати пошук шляхів залучення додаткових вкладень у економіку країни, забезпечити непорушення термінів та вчасне виконання кожного з етапів бюджетного процесу, проводити оптимізацію бюджетних видатків, посилювати контроль над вчасним прийняттям державного бюджету та дотриманням термінів перебігу бюджетного процесу, удосконалювати систему контролю за цільовим та раціональним використанням бюджетних коштів, а також постійно здійснювати заходи, спрямовані на поліпшення бюджетної і податкової систем.

Принагідно зауважити, що підсистемою системи забезпечення національної безпеки виступає «сектор національної безпеки та оборони», який, здебільшого прийнято розуміти як сукупність уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері забезпечення безпеки та захисту національних інтересів держави. До складу сектору національної безпеки та оборони входять: Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, Державна міграційна служба України, Державна прикордонна служба України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна спеціальна служба транспорту, Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Національна гвардія України, Національна поліція України,

розвідувальні органи України, Служба безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Принагідно зазначити, що будь-які інші державні органи та органи місцевого самоврядування виконують свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки та оборони.

Концептуальне оновлення та правове врегулювання діяльності в сфері національної безпеки та оборони, що створило умови для побудови дієвої вертикалі управління сектором безпеки та оборони, розпочалося із прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» [40], а також набранням чинності Указів Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» [106], «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [107]. Законом України «Про національну безпеку України» встановлені основи та принципи національної безпеки та оборони, а також визначені цілі й основні засади державної політики, спрямованої на забезпечення захисту суспільства і кожного громадянина від потенційних загроз. У Стратегії національної безпеки України закріплено, що «для ефективного використання коштів платників податків у Державному бюджеті України будуть передбачатися видатки для сектору безпеки і оборони, які розглядатимуться Радою національної безпеки і оборони України в порядку, визначеному БК України», а також визначено, що «Україна забезпечить посилення фінансової стійкості, ефективне використання бюджетних коштів, міжнародної допомоги, а також коштів з інших джерел, не заборонених законодавством, які залучатимуться для гарантування національної безпеки України, шляхом підвищення прозорості та впровадження сучасного фінансового менеджменту» [106]. Водночас, Стратегією воєнної безпеки України передбачено впровадження комплексного всеосяжного підходу до оборони в умовах воєнної загрози національній безпеці, зокрема підтримання певного балансу та синергії воєнних і невоєнних засобів для забезпечення воєнної безпеки нашої держави.

Основою національної безпеки та оборони є нормативно-правова база, що забезпечує регулювання відносин у цій сфері, сприяє формуванню державної політики безпекового сектору та слугує підставою для її реалізації. Із-поміж значної кількості нормативно-правових актів варто виокремити такі: Закони України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VIII; «Про державну таємницю» від 21.01.1994 № 3855-XII; «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII; «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI; «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 № 1934-XII; «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 № 876-VII; «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII; «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII; «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII; «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII; «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 № 183/98-BP; «Про розвідку» від 17.09.2020 № 912-IX; «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII; «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 № 1702-IX; «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 № 808-IX; «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-BP; «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 № 4765-VI та інші. Поряд з тим, задля забезпечення ефективності правового регулювання безпекового сектору в Україні, прийнято значну кількість підзаконних нормативних актів та положень, які відповідають Конституції України і спрямовані на виконання, реалізацію та дотримання галузевих документів. Проте, на сьогоднішній день у положеннях цих нормативно-правових актів певною мірою дублюються повноваження органів, до компетенції яких належить забезпечення національної безпеки. Можна стверджувати, що це призводить до здійснення подвійного виконання або, як показує практика, не завжди ефективного виконання чи невиконання взагалі, органами державної влади своїх повноважень.

У зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України та з метою забезпечення здійснення необхідних видатків на національну безпеку та оборону держави, Верховною Радою України були внесені зміни до значної кількості законодавчих актів України, зокрема Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України, Законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про Державний бюджет України на 2022 рік», «Про Державний бюджет України на 2023 рік» та інших.

Важливе місце у законодавстві України належить тим нормативно-правовим актам, що спрямовані на належне фінансове забезпечення національної безпеки та оборони з метою відсічі збройної агресії проти України, а також захисту нашої держави і її громадян, зокрема:

1) Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» від 23.02.2022 № 2099-IX, за яким збільшено видатки державного бюджету на реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності і безпеки держави, забезпечення сектору безпеки та оборони і вирішення першочергових питань [108].

2) Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» від 03.11.2022 № 2710-IX, за яким на 2023 рік збільшено видатки Державного бюджету України у сумі 3.392.956.975,8 тис. гривень, у тому числі видатки загального фонду Державного бюджету України – у сумі 3.094.496.570,9 тис. гривень та видатки спеціального фонду Державного бюджету України – у сумі 298.460.404,9 тис. гривень [109].

3) Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» від 11.04.2023 № 3035-IX, за яким встановлено, що під час дії воєнного стану та протягом одного року, наступного за роком, в якому буде припинено або скасовано воєнний стан за рішенням Кабінету Міністрів України державним органам, які є головними розпорядниками коштів державного бюджету, можуть відкриватися рахунки у Національному банку України з метою залучення добровільних внесків (благодійних пожертв) від фізичних та юридичних осіб приватного права та/або публічного права для фінансового забезпечення заходів з

відсічі збройної агресії проти України та ліквідації її наслідків, національної безпеки та оборони, відновлення, підтримки і розвитку України, надання гуманітарної допомоги. Водночас, такі кошти є джерелом формування спеціального фонду Державного бюджету України, обліковуються окремо у складі доходів від інших неподаткових надходжень, розподіляються Кабінетом Міністрів України (з відкриттям у разі потреби нових бюджетних програм, включаючи трансферти місцевим бюджетам), якщо інше не передбачено порядками використання таких коштів [110].

Поряд з цим, в умовах дії воєнного стану в Україні був прийнятий Закон України «Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України» від 15.03.2022 № 2134-IX, яким забороняється «зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань, зменшення бюджетних асигнувань як заходи впливу за порушення бюджетного законодавства до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів сектору національної безпеки і оборони, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, залучених до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану» [111].

Вищезазначені нормативно-правові акти в сучасних умовах є основою національної безпеки та оборони держави і безпосередньо визначають особливості фінансового забезпечення та впливають і координують діяльність, спрямовану на дотримання затвердженої державної політики в цій царині [112, с. 94]. На сьогодні ж центральними органами виконавчої влади продовжується робота щодо опрацювання тих нормативних документів, які виконують завдання в сфері національної безпеки та оборони. Важливо, аби при формуванні нормативно-правової бази нашої держави був врахований досвід побудови систем національної безпеки провідних країн світу (детальніше про це йтиметься в підрозділі 3.1. дисертації).

Загалом, правові норми в сфері національної безпеки виступають пріоритетною базою діяльності суб'єктів для цілеспрямованого, системного

впливу на загрози та виклики національним інтересам країни. У світлі викладених досліджень правове регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону виступає важливим інструментом для забезпечення ефективного функціонування і фінансування вказаної сфери в державі, оскільки обумовлює найбільш ефективні форми реалізації функцій, спрямованих на забезпечення стабільності, прозорості та відповідності видатків бюджету на національну безпеку та оборону встановленим правилам і призначеним цілям.

Із огляду на чинну національну законодавчу базу та теоретичні здобутки вчених під правовим регулюванням сектору національної безпеки та оборони держави варто розуміти систематизовану та взаємопов'язану сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють відносини з приводу організації та функціонування сектору національної безпеки і оборони, та які спрямовані на захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Проаналізувавши законодавче забезпечення сучасного стану сектору національної безпеки та оборони, пропонуємо здійснити такі перетворення, що сприятимуть врегулюванню та підвищенню ефективності безпекового сектору держави шляхом налагодження управлінської діяльності в досліджуваній галузі; посилити взаємодію та координацію суб'єктів сектору національної безпеки і оборони; сформувані єдину державну політику у вказаній сфері із закріпленням дієвих правових інструментів її забезпечення; вдосконалити нормативно-правову базу, що регулює правовідносини у сфері національної безпеки та оборони із врахуванням європейських стандартів і мотиваційної складової, а також працювати над розвитком міжнародного співробітництва з метою дотримання безпеки та миру не тільки в Україні, а й за її межами.

Розглянувши нормативно-правову основу фінансування національної безпеки та оборони, доцільно перейти до розгляду питань, пов'язаних із здійсненням видатків бюджету на вказаний сектор.

Зазвичай передумовами бюджетних видатків є рівень розвитку регіонів у країні, необхідність утримання державних установ, взаємозв'язок між видатками з загального державного бюджету та видатками з місцевих бюджетів, форми надання бюджетних трансфертів, а також інші фактори, які можуть здійснювати суттєвий вплив, враховуючи конкретні економічну та політичну ситуації в державі [16, с. 124]. Серед головних чинників, що впливають на обсяги та напрями видатків державного бюджету виокремлюють наступні: 1) формулювання бюджетної політики країни на планований рік; 2) визначення пріоритетних напрямків бюджетних видатків; 3) проведення моніторингу існуючих бюджетних програм та оцінка їх ефективності; 4) з'ясування стратегічних напрямів бюджетної політики на середньострокову перспективу; 5) аналіз макроекономічної ситуації в країні; 6) створення високого рівня захищеності національних інтересів, за якого забезпечуються належні умови щодо стабільного розвитку особистості, суспільства та держави. Поряд з тим, необхідною умовою ефективності такої політики є несилові шляхи захисту національних інтересів та цінностей, що покладені в їх основу [16, с. 130].

Повномасштабна війна в Україні спричинила руйнівний вплив на економіку країни, а ведення війни щодня потребує значного фінансового ресурсу. Саме тому вищі органи державного управління докладають максимальних зусиль для забезпечення потреб сектору національної безпеки та оборони, визначаючи такий напрям пріоритетним завданням та прямим обов'язком.

Пунктом 51 частини 1 статті 2 БК України визначено, що «фінансування бюджету – це надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету» [7]. Водночас, у пункті 13 частини 1 статті 2 БК України закріплено, що «видатками бюджету є кошти, які спрямовані на виконання бюджетних програм, передбачених відповідним бюджетом» [7]. Як вище зазначалося, наведене

тлумачення категорії «видатки бюджету» не розкриває повною мірою її зміст і специфічні особливості, що обумовило пошук нових підходів визначення.

Відповідно до основних положень Закону України «Про національну безпеку України» фінансування складових сектору безпеки і оборони здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у Законі України про Державний бюджет України на відповідний рік, а також з інших не заборонених законодавством джерел. Одне з найважливіших положень цього Закону – це визначений річний обсяг видатків на фінансування сектору безпеки і оборони, який має становити не менше 5 відсотків запланованого обсягу внутрішнього валового продукту, з яких не менше 3 відсотків – на фінансування сил оборони [40].

У Законі України «Про оборону України» визначено, що фінансування потреб національної оборони держави здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Водночас, передбачено, що «фінансування потреб національної оборони держави може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України» [41].

Відповідно до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» (із змінами) від 09.06.2021 № 590 пріоритетність здійснення видатків Казначейством та органами Казначейства визначається наступним чином.

Перша черга: видатки на національну безпеку та оборону, а також на здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

Друга черга:

а) видатки загального фонду (зокрема, але не виключно: оплата праці працівників бюджетних установ; погашення та обслуговування державного та місцевого боргу, виконання гарантійних зобов'язань тощо; виплата пенсій,

надбавок та підвищень до пенсій; соціальне забезпечення, придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів; придбання води питної; забезпечення продуктами харчування; медичне обслуговування населення; комунальні послуги та енергоносії; поточні трансферти місцевим бюджетам; інші захищені видатки);

б) видатки спеціального фонду (зокрема, але не виключно: оплата праці працівників бюджетних установ; витрати на погашення та обслуговування місцевого боргу; соціальне забезпечення; оплата комунальних послуг та енергоносіїв; придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів; придбання води питної; забезпечення продуктами харчування; підтримка внутрішньо переміщених та/або евакуйованих осіб; оплата послуг зв'язку та поштових послуг, інтернет-послуг; благоустрій населених пунктів; усунення аварій в житловому фонді);

в) видатки загального та спеціального фондів (функціонування державних реєстрів; видатки за рахунок коштів резервного фонду бюджету).

Третя черга: інші видатки [113].

Традиційно розподіл видатків на національну безпеку та оборону виглядає наступним чином:

- 1) грошове забезпечення та заробітна плата (з нарахуваннями);
- 2) створення, закупівля, модернізація та ремонт озброєння і військової (спеціальної) техніки;
- 3) одноразова грошова допомога;
- 4) продукти харчування;
- 5) оплата комунальних послуг та енергоносіїв;
- 6) будівництво (придбання) житла;
- 7) медикаменти та перев'язувальні матеріали.

Грошове забезпечення (у тому числі видатки на премії та інші види заохочень чи винагород, матеріальну допомогу) військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб становить значну частину видатків на забезпечення національної безпеки та оборони України. Правове

регулювання даного питання здійснюється постановою Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» від 30.08.2017 № 704, наказом Міністерства оборони України «Про встановлення тарифних розрядів за посадами осіб офіцерського складу Збройних Сил України» від 01.03.2018 № 90, постановою Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» (із змінами) від 28.02.2022 № 168. Принагідно зауважити, що окреслення видатків на національну безпеку та оборону здійснюється відповідно до загальноприйнятої методики, яка полягає у наступному: кількість посад, що визначається кількістю військових підрозділів множиться на ставку або ж середній розмір грошового утримання, яке залежить від таких чинників як посада та/чи військове звання [114, с. 545]. Окрім того, встановлюється надбавка за вислугу років, яку військовослужбовці отримують за кожен рік або певний період активної служби в армії чи інших військових формуваннях. Ця надбавка є одним із способів заохочення та визнання внеску військовослужбовців у забезпечення національної безпеки та оборони й виконання їх службових обов'язків. Варто відзначити, що витратам на утримання військовослужбовців належить чільне місце у бюджеті країни, адже вони є важливою частиною оборонного бюджету і мають стратегічне значення для забезпечення національної безпеки та ефективності військових сил.

Визначаючи сутність класифікації видатків бюджету на оборону, О. Василик пропонує здійснити поділ наступним чином:

1) прямі видатки (складають основну частку оборонних видатків і здебільшого охоплюють витрати оборонних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади). На думку вченого, ця група видатків містить в собі ще дві підгрупи: поточні (витрати на підтримку бойової могутності Збройних сил України) та капітальні (видатки, які відображають процес матеріально-технічного переоснащення Збройних сил України і розвиток оборонної промисловості та інфраструктури) [15, с. 268];

2) побічні видатки (відносяться до тих, що пов'язані з утриманням Збройних сил, переозброєнням та ліквідацією наслідків війни);

3) приховані (непрямі) видатки – це ті, що належать до оборонних, але проходять за кошторисом цивільних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади [15, с. 269].

Із урахуванням вищенаведеного, можемо констатувати, що видатки на національну безпеку та оборону поділяються на прямі, побічні і непрямі. До прямих видатків належать ті, що направлені на потреби міністерств і відомств національної безпеки та оборони держави, а саме: навчання та утримання військового персоналу; закупівля, експлуатація та підтримка в належному стані військової техніки; проведення науково-дослідницьких робіт в галузі оборони; видатки на цивільну оборону. У свою чергу прямі видатки можуть бути поточними і капітальними. Здебільшого перші заключаються у підтримці бойової могутності збройних сил на належному рівні (грошове забезпечення військовослужбовців; медичне обслуговування; транспортування). Другі ж в основному пов'язані з відображенням матеріально-технічного переоснащення збройних сил та покращенням оборонної промисловості (витрати на наукові дослідження у військовій сфері; закупівля військової техніки та озброєння; військове будівництво). Побічні видатки на національну безпеку та оборону характеризуються утриманням збройних сил, усуненням наслідків війни, переозброєнням тощо. Загалом, такі видатки відіграють значущу роль у зміцненні загальної національної безпеки та здатності держави відповідати на сучасні загрози та виклики. Непрямі видатки мають вагомий вплив на національну безпеку та оборону, однак включені до бюджетів витрат цивільних міністерств і відомств.

Відповідно до Наказу Міністерства фінансів України «Про бюджетну класифікацію» від 14.01.2011 № 11 видатки на оборону за функціональною класифікацією (код 0200) поділяються на такі групи: 0210 – військова оборона; 0220 – цивільна оборона; 0230 – військова допомога зарубіжним країнам; 0240 – військова освіта; 0250 – фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у

сфері оборони; 0260 – інша діяльність у сфері оборони [115]. Варто зосередити увагу, що серед вказаних груп видатків на оборону, найбільшу частину – близько 90% фінансових ресурсів – становлять саме видатки на військову оборону (кошти призначені для утримання та забезпечення Збройних сил України) [116, с. 63]. Разом із тим, видатки на заходи, пов'язані з безпекою держави (код 0300) класифікуються наступним чином: 0310 – діяльність із забезпечення громадського порядку, боротьба із злочинністю та охорона державного кордону; 0320 – протипожежний захист та рятування; 0330 – судова влада; 0340 – кримінально-виконавча система та виправні заходи; 0350 – діяльність у сфері безпеки держави; 0360 – нагляд за додержанням законів та представницькі функції в суді; 0370 – фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади; 0380 – інша діяльність у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади [115].

Одним із важливих інструментів фінансового управління є резервний фонд, який створений з метою забезпечення стабільності, гнучкості та ефективного використання фінансових ресурсів на непередбачені витрати. Водночас кошти резервного фонду виступають головним джерелом підтримки армії й інших інституцій сектору національної безпеки та оборони. На законодавчому рівні визначено, що резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути враховані під час складання проєкту бюджету. В умовах дії воєнного стану Кабінетом Міністрів України із метою забезпечення здійснення необхідних видатків на національну безпеку та оборону було прийнято рішення про спрямування коштів резервного фонду державного бюджету на потреби Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, залучених до виконання відповідних завдань щодо відсічі збройної агресії [117]. Так, для прикладу, 788 787,4 тис. грн. було виділено із резервного фонду державного бюджету на забезпечення ключових потреб армії [118]. Водночас, на спеціальний рахунок, відкритий Національним банком України, протягом лютого – квітня 2022 року для максимального забезпечення потреб

сектору національної безпеки та оборони було перераховано понад 14,96 млрд. грн. За інформацією Міністерства цифрової трансформації України, більше 250 тисяч громадян України через застосунок «Дія» здійснили переказ коштів на потреби армії в сумі, що перевищує 260 млн. грн. [119].

Із огляду на вказане, дієві та оперативні, злагоджені та ефективні заходи Президента України, Кабінету Міністрів України та Національного банку України сприяють залученню додаткових надходжень задля підтримки економіки та фінансового сектору нашої країни, а також допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним та державним органам, що залучені до виконання відповідних завдань щодо відсічі збройної агресії російської федерації проти України. Утім, належне забезпечення міцного та боєздатного українського війська, що є запорукою свободи та незалежності України, залежить від оперативного прийняття управлінських рішень для виконання бюджету в умовах воєнного стану та забезпечення необхідними видатками сектору національної безпеки та оборони з метою покращення його матеріально-фінансового забезпечення.

Чимало останнім часом говорять про недофінансування сектору національної безпеки та оборони. Із цього приводу варто зазначити, що з державного бюджету щороку протягом 2005-2013 років виділялися кошти на рівні 6-14 млрд. грн. У вказаний проміжок часу найбільшого значення вони досягли в 2008 р. переважно завдяки збільшенню на 863,2 млн. грн., або 13,0% видатків на військову оборону, на 1,1 млрд. грн., або 88,5% видатків на цивільну оборону, на 247,1 млн. грн., або більш ніж у 4 рази видатків на дослідження і розробки у сфері оборони, на 119,8 млн. грн., або 13,4% видатків на іншу діяльність в оборонній галузі. Утім, принагідно зазначити, що видатки на оборону у вказаний період були порівняно невеликими, а в деякі роки складали навіть менше 1 % від ВВП. Так, наприклад, у 2009 році вперше за період незалежності нашої держави бюджет Міністерства оборони України становив менше 1 % від ВВП – лише 0,71 % без спеціального фонду. Вказаний рівень фінансування є недостатнім і має негативний вплив на ефективність Збройних сил України через обмеження їх

бойової здатності та готовності виконувати свої завдання, а також характеризується зниженням грошового забезпечення національної оборони, як і решти функцій держави із забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю, охорони державного кордону, протипожежного захисту тощо. У міжнародній практиці встановлено, що якщо видатки на оборону становлять менше 1% від ВВП країни щорічно, то це може призвести до втрати відповідної обороноздатності. Іншими словами, недостатнє фінансування може завдати шкоди забезпеченню необхідного рівня безпеки держави [120, с. 234]. Як бачимо, належний рівень фінансування військових потреб є важливою складовою національної безпеки та оборони. Ще однією проблемою оборонного бюджету України у той час була невідповідність його структури загальновизнаним світовим нормам. Типовий військовий бюджет країни-члена НАТО, як правило, розподіляється на три складові: витрати на особовий склад (до 45%), операційні витрати (25%), фінансування оборонних НДДКР (до 10%) та закупівлю нового озброєння та техніки (до 20%). У той час, до початку збройної агресії росії, в Україні близько 80% коштів оборонного бюджету спрямовувалися на утримання особового складу [15, с. 118]. На наш погляд, такі видатки можна визначити як просте «розтрачання коштів оборонного бюджету», оскільки фактично не залишалося ресурсів на закупівлю озброєння та військової техніки, а також проведення науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт в оборонному секторі. Варто відзначити, що скорочення видатків на досліджувану сферу могло спричинити руйнування військово-промислового комплексу, втрату Україною військового потенціалу та настання зовнішньої та внутрішньої загрози для її суверенітету. Враховуючи той факт, що витрачання бюджетних коштів на національну оборону визначає місце нашої країни у геополітичному просторі, то значна частина видатків повинна бути спрямована на захищені статті оборонного бюджету та має регулярно зростати відповідно до збільшення ВВП.

Уже починаючи з 2014 року почала спостерігатися тенденція до значного збільшення фінансування сфери національної безпеки та оборони держави. Протягом 2014 та 2015 років приріст грошового забезпечення становив 90% до

попереднього року. За три роки, з 2014 до 2016 року, загальний бюджет сектору значно збільшився – з 27363,4 млн. грн до 59348,9 млн. грн. Таким чином, загальні видатки державного бюджету на оборону у 2016 році досягли 8,7% від усіх видатків держави [120].

Для того аби зрозуміти зміни у державному підході до фінансування видатків на оборону, варто зосередити увагу на рівнозначні видатки з державних бюджетів попередніх років. Протягом 2019-2022 років простежувалась значна динаміка зростання видатків на оборону – із 106 627,7 млн. грн. до 114 2872,4 млн. грн. Так, у 2019 році Рада національної безпеки і оборони України вирішила вжити заходів щодо забезпечення першочергового фінансування діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони України за такими пріоритетними напрямками: «а) виконання заходів із розробки, підготовки виробництва та закупівлі нових зразків озброєння і військової техніки, зокрема сучасного високоточного ракетного озброєння (ракетних систем і комплексів, у тому числі крилатих ракет), артилерійського озброєння, бронетанкової техніки і озброєння, боєприпасів, високоточних засобів ураження та продуктів спеціальної хімії, облаштування дослідно-випробувальних полігонів для проведення випробувань боєприпасів; б) посилення системи протиповітряної оборони держави та можливостей авіації Повітряних Сил Збройних Сил України; в) реалізація державної політики у сфері кібербезпеки, виконання заходів з розвитку та модернізації спеціального зв'язку та захисту інформації; г) посилення контррозвідувального захисту та боротьби з тероризмом і диверсійною діяльністю; д) реалізація соціальних гарантій військовослужбовців, насамперед збільшення розміру грошового забезпечення військовослужбовців.» [121]. У 2020 році відбулося найбільше зростання вказаної статті видатків, адже тоді видатки Міністерства оборони України, в порівнянні з 2019 р., збільшились на 37,7%. Натомість у 2021 році темп зростання становив 4,9%, порівняно з 2020 роком, а у 2022 складав 1% відносно попереднього року. За функціональною класифікацією бюджетних видатків, видатки на оборону в Україні у 2021 році становили 127527,3 млн. грн, у структурі яких 96% – це видатки на військову оборону, 1% –

на цивільну оборону і 3 % – видатки на іншу оборонну діяльність [122]. Можемо констатувати, що у 2019-2022 роках загальний обсяг видатків на оборону держави в цілому зростав. Однак у 2020-2021 роках мало місце зниження темпів видатків на оборону в Україні через неефективний розподіл коштів державного бюджету, а також вплив глобальної проблеми, пов'язаної із загостренням та стрімким поширенням інфекційної хвороби COVID-19 на економіку країни, що значно ослабило фінансовий потенціал держави. У 2022 р. було досягнуто одне з найвищих значень – 5,95% ВВП [123, с. 402].

Згідно з міжнародними стандартами, витрати на оборону повинні становити не менше 2% від передбаченого обсягу ВВП. У випадку, коли рівень фінансування залишається нижчим за вказаний показник, це є свідченням низького рівня військово-економічної безпеки країни [124, с. 81]. У державі, яка перебуває в центрі збройного конфлікту, цей показник становить 3% від ВВП, а його дотримання Україною з 2014 року стало критично важливим. Високих стандартів фінансування Збройних сил України, схожих до країн-членів НАТО, планувалося досягти до 2020 року, проте системний бюджетний дефіцит вочевидь ускладнив повну реалізацію цих намірів. Доцільно зауважити, що відповідно до стандартів НАТО головною частиною оборонних видатків є розподіл до 50% коштів на утримання особового складу, 20% – на підготовку військ і не менше 30% – на придбання зброї та військової техніки [123]. Тоді як в нашій державі ситуація виявляється абсолютно відмінною: протягом 2017-2021 років видатки на утримання Збройних Сил України коливалися в межах 68-80% від усього оборонного бюджету [125, с. 82]. Аналіз окремого зарубіжного досвіду свідчить про те, що розподіл видатків на оборону повинен відбуватися наступним чином: 40% – на утримання Збройних Сил, 20% – на підготовку військ і 40% – на розвиток озброєння та військової техніки [126, с. 63].

Проведений аналіз видаткової частини державного бюджету на національну безпеку та оборону України дав змогу встановити, що з кожним роком фінансування мало чітко виражену тенденцію до зростання, хоч і не значними темпами, але складна воєнно-політична обстановка в нашій державі та введення

особливого правового режиму воєнного стану викликали необхідність суттєвого підвищення обсягу видатків на досліджувану сферу з урахуванням вимог бюджетного законодавства [Рис. 1, Рис. 2].

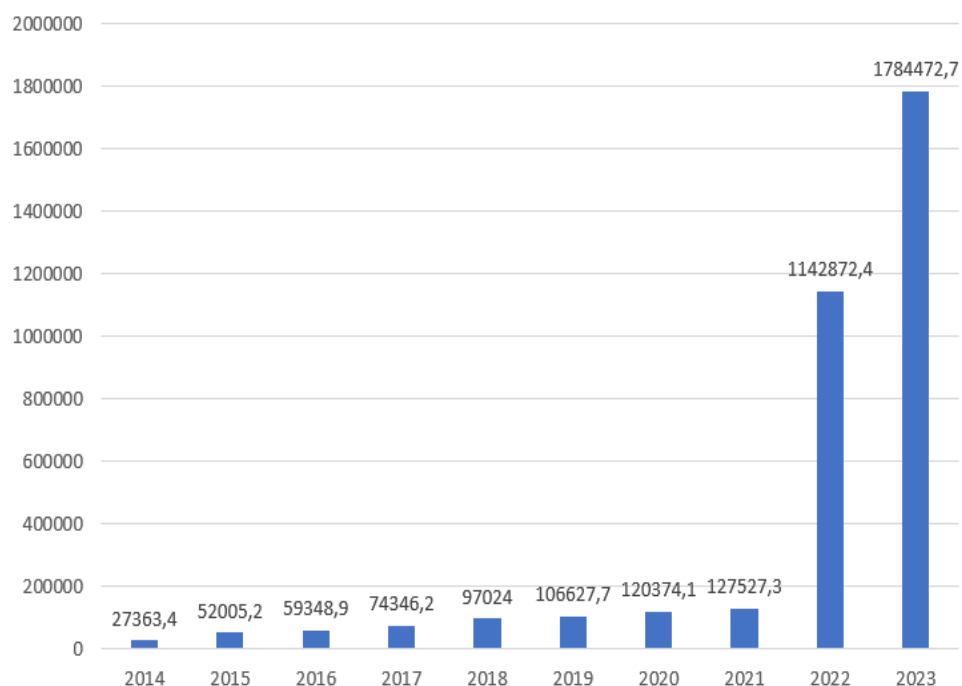

Рис. 1. Динаміка видатків Державного бюджету України на оборону у 2014-2023 р.р.

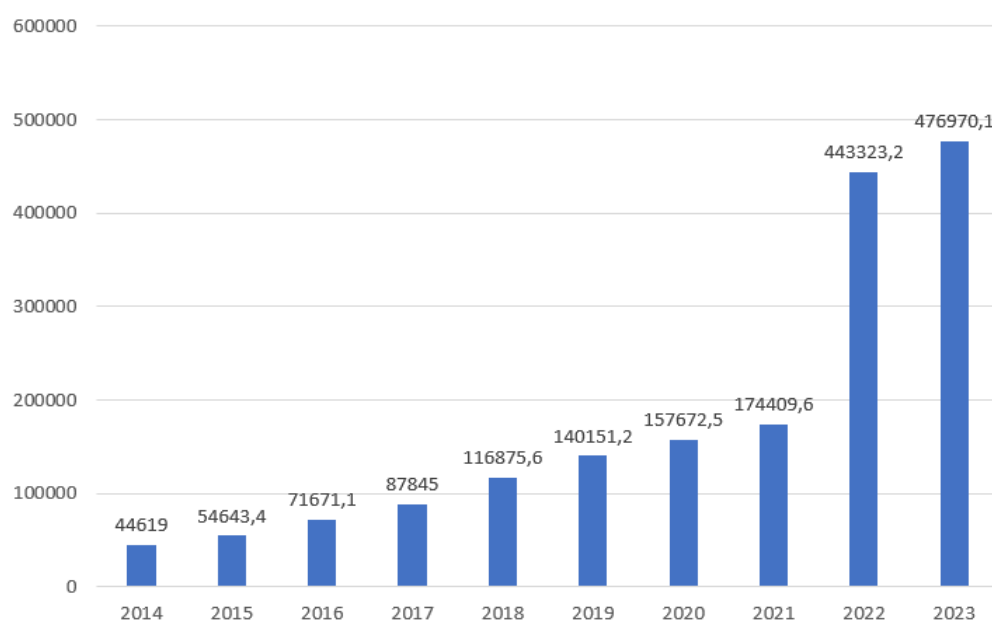

Рис. 2. Динаміка видатків Державного бюджету України на громадський порядок, безпеку, судову владу в 2014-2023 р.р.

* складено на основі даних [122].

В умовах війни обсяг видатків бюджету на національну безпеку та оборону неухильно зростає, а тому значна кількість фінансових ресурсів держави наразі направлена саме на оборонні потреби. Законом України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» визначено, що «видатки Державного бюджету України складатимуть 3.309.047.585,4 тис. гривень, у тому числі видатки загального фонду Державного бюджету України – у сумі 3.108.221.939,5 тис. гривень та видатки спеціального фонду Державного бюджету України – у сумі 200.825.645,9 тис. гривень» [127]. Проте, запланований обсяг видатків може бути не останнім, так як витрати щоденно зростають. Окрім того очевидним є те, що видатки на сектор національної безпеки та оборони в Державному бюджеті України на 2024 рік можуть збільшуватися тільки за умови існування реальної можливості дофінансувати його потреби. Вбачається, що пріоритетними напрямками фінансування діяльності суб'єктів досліджуваного сектору будуть: задоволення основних потреб сил безпеки і оборони України в забезпеченні озброєнням, військовою та спеціальною технікою, ракетами і боєприпасами, а також забезпечення належного утримання особового складу. Окрім того фінансування буде спрямовано на посилення контррозвідувального захисту, підвищення рівня захисту державного кордону, забезпечення кібербезпеки, розмінування території України та інші важливі завдання. Протягом 2024 року суб'єкти сектору національної безпеки та оборони повинні впровадити заходи щодо: зменшення дебіторської заборгованості з виконання державних контрактів на закупівлю товарів, робіт і послуг оборонного призначення та запобігання утворенню простроченої дебіторської заборгованості; забезпечення належної організації претензійної та позовної роботи задля зменшення простроченої дебіторської заборгованості; посилення фінансової дисципліни у сфері управління бюджетними асигнуваннями та забезпечення цільового, ефективного і результативного використання визначеного бюджетом обсягу коштів.

На засіданні Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки озвучили інформацію про дефіцит бюджету Міністерства оборони на 2024 рік. Він становить 36% або 430 млрд. грн. тільки за

статтею видатків «грошове забезпечення». На тлі вищезазначеного та з урахуванням складних соціально-економічних умов, в Україні зростає дефіцит фінансових ресурсів, що зумовлює пошук нових шляхів наповнення бюджету. В основному, податки та збори (в тому числі й ті, що мають тимчасовий чи надзвичайний характер) виступають важливим засобом наповнення бюджету й інструментом управління соціально-економічними процесами держави. Зокрема, фінансування сектору національної безпеки та оборони здійснюється з Державного бюджету України за рахунок коштів, які надходять безпосередньо від сплати податків на безповоротній основі. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів» від 31.07.2014 року № 1621-VII було встановлено військовий збір [128]. Із прийняттям вказаного закону змінився порядок оподаткування доходів громадян та посилилося податкове навантаження на них. На сьогоднішній день надходження від даного збору є чималими. Так, загалом за 2014-2022 роки до Державного бюджету України перерахували 165,6 млрд. грн. військового збору. Про це йдеться у Звіті про результати аудиту ефективності справляння та результативності контролю за повнотою нарахування та своєчасністю сплати військового збору до державного бюджету. За незмінної ставки у 1,5% надходження військового збору зросли в 13,3 рази: з 2,5 млрд. грн. у 2014 році до 33,7 млрд. грн. у 2022 році [129].

У серпні 2014 року в Україні тимчасово було запроваджено військовий збір з метою підвищення обороноздатності держави. Із початку 2015 року термін його дії було продовжено на невизначений термін для проведення реформ у Збройних силах України. І хоча запровадження військового збору передбачало його цільове призначення, надходження від його справляння дотепер зараховуються не на потреби Збройних Сил України напряму, а до загального фонду Державного бюджету України. Саме так, відповідно до частини другої статті 29 БК України: «надходження військового збору зараховуються до загального фонду і спрямовуються на здійснення видатків згідно бюджетних призначень, встановлених Законом України «Про Державний бюджет України на відповідний рік» [7].

Недостатнє законодавче врегулювання спричиняє певні труднощі у застосуванні податкових норм на практиці. Саме тому, на наш погляд, деякі елементи механізму справляння військового збору потребують удосконалення. Вважаємо за необхідне здійснити ряд наступних перетворень: 1) включити військовий збір до переліку загальнодержавних податків та зборів; 2) чітко визначити базу оподаткування військовим збором; 3) запровадити диференціацію ставок військового збору із врахуванням доходів фізичних осіб, що забезпечило б справедливі та об'єктивні умови оподаткування верств населення з різним рівнем доходів; 4) забезпечити пошук додаткових надходжень до Державного бюджету України, зокрема, за рахунок запровадження військового збору для приватних підприємців; 5) створити цільовий фонд (так як даний платіж має цільове призначення), до якого б надходили кошти від сплати військового збору. Саме створення такого фонду забезпечило б чіткість та прозорість процедури перерахування, використання та перевірки на доцільність використання даного платежу; 6) провести реформування податкової системи шляхом оптимізації оподаткування з урахуванням балансу між фіскальною достатністю та соціальною справедливістю.

Із огляду на вказане, вважаємо, що податкове законодавство в частині правового регулювання справляння військового збору має бути доопрацьовано. Адже надходження від цього тимчасового податку спрямовуються на посилення обороноздатності, зміцнення всіх інститутів безпеки та забезпечення належного фінансування з урахуванням економічних можливостей держави.

Після початку масштабної військової агресії російської федерації проти України відзначаються радикальні зміни в фінансуванні національної безпеки та оборони країни, які є вкрай необхідними та закономірними. Потреба перегляду та оптимізації видатків Державного бюджету України зумовлена загрозою незалежності та територіальної цілісності держави. Ця ситуація вимагає відповідної концентрації пріоритетів у сфері фінансування, надаючи перевагу видаткам на національну безпеку та оборону. Проаналізувавши динаміку та структуру видатків Державного бюджету України на національну безпеку та

оборону за період 2014-2023 років, можемо констатувати про наявність непослідовностей та суперечностей у фінансовій і бюджетній політиках нашої держави протягом деяких періодів. Наприклад, недооцінка викликів і загроз, пов'язаних із російською агресією в 2014 році, виявилася у недостатньому фінансуванні сфери національної безпеки та оборони, що стало помітним під час повномасштабного вторгнення російських військ на територію України у лютому 2022 року. Здійснення будь-якого впливу на представників влади з метою формування певним чином державної політики в досліджуваній сфері чи відстоювання інтересів деяких груп при реалізації важливих проєктів, що фінансувалися за рахунок коштів Державного бюджету України протягом останніх десяти років, не завжди відповідало пріоритетам соціально-економічного розвитку та не забезпечувало належне зміцнення незалежності та обороноздатності країни.

У теперішній час бюджетний процес в Україні визначається нецільовим використанням фінансових ресурсів, високим рівнем корупції, відсутністю систематичного моніторингу та громадського контролю. Так, вищенаведені порушення, які періодично виявляються у використанні бюджетних коштів, мають негативний вплив не лише всередині України, а й позначаються на іміджі держави за кордоном. Указане підтверджує необхідність посилення фінансового контролю за цільовим використанням бюджетних коштів зі сторони держави, а також визначає необхідність впровадження інструментів прозорості цих процесів шляхом залучення громадських інституцій до проведення регулярного моніторингу. У будь-якому випадку українське суспільство потребує вдосконалення чинного законодавства із урахуванням найкращого міжнародного досвіду, яке, в свою чергу, має стати рушійною силою позитивних змін і дієвим механізмом протидії та запобігання корупційних проявів.

Беззаперечно війна змінила підходи до планування, пошуку додаткових джерел фінансування та контролю за ефективним витрачанням фінансових ресурсів. Оптимізація фінансування національної безпеки та оборони, як засіб підвищення фінансової стійкості держави, повинна включати такі основні заходи:

впровадження інструментів довгострокового планування у механізмі формування оборонного бюджету для забезпечення сталого та ефективного грошового забезпечення; збільшення обсягів бюджетних видатків та удосконалення їхньої структури відповідно до вимог та стандартів, ухвалених міжнародними організаціями, зокрема, НАТО; гарантування належного рівня фінансування військовослужбовців з метою підтримки їхньої належної бойової підготовки, підвищення рівня професійної компетентності та адекватного матеріального і технічного забезпечення. Не менш важливим питанням є спрямування іноземних інвестицій та міжнародної допомоги на модернізацію оборонно-промислового комплексу та підтримку військово-технічного розвитку України. Задля уникнення нецільового використання коштів, призначених на забезпечення обороноздатності держави, вважаємо за доцільне проводити систематичні перевірки та аудити з метою визначення ефективності їхнього розподілу та використання у сфері національної безпеки та оборони. На наше переконання, вищезазначені заходи забезпечать стаке фінансування та оптимізацію бюджетних видатків і, водночас, підвищать обороноздатність та рівень національної безпеки країни.

В умовах сьогодення видатки на національну безпеку та оборону потрібно збільшувати, а їх значну частину варто спрямовувати на розвиток оборонної промисловості шляхом належного грошового забезпечення вітчизняних інноваційних розробок військового характеру, що можуть мати практичне використання у збройних конфліктах, а також фінансової підтримки створення ремонтних підприємств для озброєнь, які активно використовуються у воєнних діях. Оптимізація видатків державного бюджету на досліджувану сферу повинна базуватися на пріоритетах, що мають загальнодержавне значення. Передусім, в умовах війни, важливо забезпечити потреби сектору національної безпеки та оборони; оборонної промисловості; об'єктів критичної інфраструктури; громадян, які постраждали внаслідок окупації та військової агресії; захищених статей бюджету.

Отже, зважаючи на досить нестабільну та водночас складну ситуацію у сфері національної безпеки та оборони, викликану збройним конфліктом

російської федерації проти України, важливо виокремити пріоритетні напрямки фінансування досліджуваного сектору, що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, а саме: 1) розвиток сфери національної безпеки та оборони відповідно до стандартів НАТО; 2) виконання заходів, спрямованих на модернізацію (переобладнання) озброєння та військової техніки; 3) спрямування значної частини державних видатків на закупівлю нових зразків військової техніки й озброєння; 4) підвищення рівня бойової підготовки військових шляхом проведення інтенсивних навчальних заходів для військових частин і підрозділів сил оборони; 5) посилення системи протиповітряної оборони держави; 6) виконання державних цільових програм щодо реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу, розробка, освоєння і впровадження новітніх технологій, нарощування наявних виробничих потужностей для виготовлення продукції оборонного призначення; 7) реалізація соціальних і правових гарантій військовослужбовців та членів їх сімей; 8) організація належного рівня медичного забезпечення військовослужбовців; 9) здійснення ефективної державної політики у сфері кібербезпеки; 10) посилення заходів контррозвідального захисту та боротьби з тероризмом і диверсійною діяльністю.

Українська армія, захищаючи суверенітет, територіальну цілісність і незалежність нашої держави, вже довела свою професійну майстерність, патріотизм, героїзм та мужність, однак з метою успішного протистояння країні-агресору під час оборонної операції, а тим більше для наступного ефективного контрнаступу українські захисники та захисниці потребують ефективних систем озброєння і військової техніки, боєприпасів. Тому, беззаперечно основними завданнями гілок влади, суспільства і світової спільноти є спрямування всіх можливих фінансових ресурсів держави та сил українського суспільства на потреби війська, а також підтримання оборонного потенціалу держави на рівні, достатньому для надання відсічі і стримування збройної агресії проти України, з урахуванням поточного стану і перспектив розвитку безпекового середовища у світі, регіоні довкола України та забезпечення миру в майбутньому в нашій державі.

2.2. Правова характеристика фінансування національної безпеки та оборони з місцевих бюджетів за видатками

Бюджетна система України складається із двох ланок – Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Перелік видатків як державного, так і місцевого бюджетів визначено БК України. Видатки загальнодержавного значення фінансуються за рахунок державного бюджету. Так, пунктами 5-6 частини 1 статті 87 Бюджетного кодексу України визначено, що до видатків, які здійснюються з Державного бюджету України належать наступні (зокрема, але не виключно): видатки на національну оборону; правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій» [7]. Тоді як з місцевих бюджетів видатки спрямовані на органи місцевого самоврядування, зокрема програми й заходи місцевого значення.

Місцеве самоврядування в Україні є одним із значущих елементів основ конституційного устрою держави, а також виступає самостійною формою реалізації народом належної йому влади. Статтею 140 Основного Закону України визначено, що до органів місцевого самоврядування відносяться сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст (районні та обласні ради) [74]. У частині 2 статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено: «місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст» [130]. Сутність місцевого самоврядування полягає в тому, що населення самостійно, на власний розсуд та під свою відповідальність вирішує питання місцевого значення. Що стосується матеріальної та фінансової автономії органів місцевого самоврядування, то вона визначається їхньою здатністю володіти та розпоряджатися коштами і майном для виконання своїх функцій та повноважень.

В умовах сьогодення місцеве самоврядування в його сучасному вигляді ще ніде у світі не стикалося з викликами, що постали перед територіальними громадами України внаслідок широкомасштабного вторгнення росії. Варто зауважити, що із введенням в Україні воєнного стану загострилися проблеми досягнення стійкості регіонів та громад. Проте, навіть в умовах повномасштабної війни органи місцевого самоврядування виявили здатність ефективно реагувати на нові виклики, змогли забезпечувати безперебійне функціонування економіки та життєдіяльності населення, а також продемонстрували належну фінансову стійкість.

Місцеві бюджети – найчисельніша ланка бюджетної системи України, яка, відповідно, є її основою. У цьому контексті слушною є думка Н. Воротіної, яка зазначає: «Вони (місцеві бюджети) є максимально наближеними до людей, що проживають у певній місцевості і потребують фінансового забезпечення окремих сфер свого життя, видатки на які відповідно до законодавства повинні здійснюватися за рахунок коштів місцевих бюджетів. На місцях найкраще видно, які саме видатки необхідно визначити як пріоритетні, які саме заходи та заклади фінансувати першочергово для того, аби населення певної території отримало найнеобхідніше.» [131, с. 118]. Окрім того, місцеві бюджети становлять невід’ємну складову бюджетної системи будь-якої держави, є ключовим елементом фінансового забезпечення та реалізації діяльності місцевого самоврядування, а також вони виступають тим важливим інструментом, за допомогою якого органи місцевого самоврядування здатні впливати на локальну активність і створювати умови для економічного й соціального піднесення своєї території.

Відповідно до положень Бюджетного кодексу України місцевими бюджетами в Україні є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування [7]. У статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що бюджет місцевого самоврядування (місцевий бюджет) – це план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень

місцевого самоврядування [130]. Вишняков С. зазначив, що під бюджетами місцевого самоврядування доцільно розуміти бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад [132, с. 11-17].

Загальновідомо, що місцеві бюджети складаються з доходів і видатків, а їхня головна функція полягає у фінансовому забезпеченні органів місцевого самоврядування та реалізації соціальних й економічних програм на території своєї юрисдикції. Структура місцевих бюджетів визначена статтею 63 БК України. Передусім, місцевий бюджет включає «надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати становлять єдиний баланс відповідного бюджету.» [7]. Ураховуючи той факт, що джерел надходження коштів до місцевого бюджету є досить багато, утім не всі з них можуть бути реалізовані в умовах війни (наприклад, адміністративні збори, рентні платежі, плата за розміщення тимчасово вільних коштів тощо). Основним джерелом коштів, які місцеве самоврядування може використовувати для власних потреб, є податок на доходи фізичних осіб. Разом з тим, великого значення набуває результативна та прибуткова робота підприємств комунальної власності, адже весь отриманий дохід повністю спрямовується до місцевого бюджету. За рахунок таких надходжень органи місцевого самоврядування можуть повністю або частково гарантувати потреби матеріально-технічного забезпечення національного спротиву і здійснювати фінансування добровольчих формувань територіальної оборони.

На даний час питання щодо здійснення видатків із місцевих бюджетів регулюються Законом України «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», «Про правовий режим воєнного стану», «Про доступ до публічної інформації», «Про військово-цивільні адміністрації», Бюджетним кодексом України, Податковим кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

Законом України «Про місцеве самоврядування» визначено, що видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їх розмір і цільове спрямування визначаються відповідними рішеннями про місцевий бюджет; видатки, пов'язані із здійсненням районними, обласними радами заходів щодо забезпечення спільних інтересів територіальних громад, – відповідними рішеннями про районний та обласний бюджети. Сільські, селищні, міські, районні в містах (у разі їх створення) ради та їх виконавчі органи самостійно розпоряджаються коштами відповідних місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання. Районні, обласні бюджети виконують місцеві державні адміністрації в цілях і обсягах, що затверджуються відповідними радами. Формування видатків місцевого бюджету здійснюється відповідно до розмежування видатків між бюджетами, визначеного Бюджетним кодексом України, для виконання повноважень органів місцевого самоврядування. Видатки місцевого бюджету здійснюються із загального та спеціального фондів місцевого бюджету відповідно до вимог Бюджетного кодексу України та закону про Державний бюджет України [130].

У БК України поняття видатків місцевих бюджетів визначено не досить чітко. Так, відповідно до положень статті 70 БК України, «видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі», а бюджетне призначення трактується як «повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів..., яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування» [7]. Із вищенаведеного можемо простежити, що видатки місцевих бюджетів здебільшого трактуються крізь призму функцій визначених установ, а як окреме поняття мало сприймаються. При цьому, варто зауважити, що детальний перелік видів видатків місцевих бюджетів у БК України наводиться тільки за функціональною класифікацією.

Загальновідомо, що видатки місцевих бюджетів відображають ті ж соціально-економічні відносини, що й видатки державного бюджету, однак на місцевому рівні й з урахуванням регіональних особливостей, функцій і

повноважень органів місцевого самоврядування. Видатки місцевих бюджетів безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі, зокрема такі як рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин [133, с. 22-26].

О. Василик, К. Павлюк стверджують, що видатки місцевих бюджетів безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі й, насамперед, на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин [134, с. 103]. На видатки місцевих бюджетів особливими є погляди С. Ковальчук та І. Форкун. Згідно їх переконань, «видатки місцевих бюджетів – це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих коштів, що перебувають у розпорядженні відповідних органів влади, та децентралізованих коштів, які є власністю місцевих органів влади» [135, с. 308]. Досить схожим за змістом є визначення В. Дем'янишина та А. Тулюлюк, які зазначили, що видатки місцевих бюджетів становлять собою економічні відносини, які пов'язані з розподілом і використанням коштів основного централізованого фонду держави, що перебувають у розпорядженні органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування [136, с. 136-137]. Водночас, трактуючи поняття «видатки місцевих бюджетів», Н. Шевчук вважає, що під видатками місцевих бюджетів доцільно розуміти ті економічні відносини, що виникають між суб'єктами господарювання з приводу розподілу та використання грошових фондів місцевого самоврядування за цільовим і територіальним призначенням з метою розвитку адміністративно-територіальної одиниці та задоволення суспільних потреб [137, с. 203]. На нашу думку, вищенаведене визначення є досить влучним, адже повною мірою відображає сутність поняття видатків місцевих бюджетів та визначає їхню роль у розвитку певного територіального

утворення. Однак Н. Шевчук звертає увагу на те, що розподіл наявних бюджетних ресурсів є головним, а відтак видатки визначаються як похідні від доходів.

Визначаючи сутність видатків місцевих бюджетів, їх можна охарактеризувати як сукупність економічних відносин, що виникають у суспільстві через перерозподіл валового внутрішнього продукту та використання бюджетних ресурсів на місцевому рівні з метою виконання як делегованих, так і власних повноважень, покладених на органи місцевої влади, задля забезпечення суспільного добробуту на підвідомчій території [138, с. 67].

Особливості функціонування місцевих бюджетів найбільш повно відображаються в структурі їхніх видатків. Сукупність складових, які визначають перелік коштів згідно з бюджетною класифікацією, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом і становлять структуру видатків місцевих бюджетів [137, с. 204]. Таким чином, структура видатків місцевих бюджетів визначає перелік та розподіл коштів, що спрямовуються на реалізацію різних програм, проєктів та заходів на рівні конкретної територіальної громади та включає в себе розподіл бюджетних видатків на різні сфери діяльності, такі як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, інфраструктура, культура, екологія та інші. Значення структури видатків місцевих бюджетів полягає в тому, щоб забезпечити ефективне використання бюджетних ресурсів, відповідно до потреб та пріоритетів конкретної територіальної громади, а також сприяти гарантуванню соціально-економічного розвитку регіону.

Доцільно зазначити, що відповідно до статті 35 Закону України «Про національну безпеку України» фінансування складових сектору безпеки та оборони здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у Законі України про Державний бюджет України на відповідний рік, а також з інших не заборонених законодавством джерел. У період війни такими джерелами формування Державного бюджету України стали військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, а також двосторонні кредити й гранти іноземних держав. Водночас, вказаним нормативно-правовим актом чітко

визначені мінімально допустимі межі фінансування: «Обсяг видатків на фінансування сектору безпеки і оборони має становити не менше 5 відсотків запланованого обсягу внутрішнього валового продукту, з яких не менше 3 відсотків - на фінансування сил оборони» [40].

Загальновідомо, що саме через бюджет держава забезпечує мобілізацію коштів, необхідних для забезпечення соціально-економічного розвитку країни [139, с. 62]. Адже державному бюджету належить чільне місце під час регулювання економічних процесів, забезпечення фінансової стабільності, а також соціального розвитку та добробуту населення, особливо в умовах війни.

Повномасштабна війна в Україні, яка триває майже два роки, потребує залучення чималого фінансового ресурсу. У зв'язку з цим вищі органи державного управління докладають максимальних зусиль для забезпечення потреб сектору національної безпеки та оборони, визначаючи такий напрям пріоритетним завданням та прямим обов'язком. Утім, формування та виконання Державного бюджету України в умовах воєнного стану зіштовхується з деякими невирішеними питаннями серед яких: нестабільність економічної ситуації, переорієнтація раніше поставлених державою цілей, перегляд джерел наповнення бюджету та залучення міжнародної фінансової допомоги, перерозподіл обмежених бюджетних коштів, постійне збільшення видатків на оборону держави, зменшення доходів, забезпечення соціальних виплат громадянам, потреба у фінансуванні гуманітарних заходів, підвищений ризик корупції. Від злагодженості та швидкої координації ланок бюджетної політики залежить підтримання фінансової стійкості держави та недопущення виникнення макроекономічних дисбалансів [140, с. 99]. Саме тому задля подолання наведених проблем Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Офіс Президента України, Рада національної безпеки і оборони України та інші центральні органи виконавчої влади приймають низку швидких і оперативних рішень.

В умовах дії воєнного стану значення Державного бюджету України та місцевих бюджетів особливо зросло не лише в частині забезпечення повноцінного розвитку окремих територіальних одиниць, а й в частині гарантування фінансової

безпеки країни в цілому. Органи місцевого самоврядування виконують функцію забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору національної безпеки та оборони. Водночас, органи місцевого самоврядування здійснюють фінансування різних заходів, пов'язаних із масштабною воєнною агресією росії проти України, зокрема: потреби територіальної оборони; продовольства для населення; вивезення цивільного населення із місцевості, де ведуться бойові дії, та небезпечних територій у безпечні місця; облаштування місць розміщення громадян, які у зв'язку з бойовими діями залишили місце проживання та забезпечення належних умов для релокованих підприємств [141, с. 60].

Задля того, аби з'ясувати, що може бути фінансовано з місцевих бюджетів, а що ні, необхідно докладно проаналізувати низку законів у сфері національної безпеки та оборони, зокрема «Про правовий режим воєнного стану», «Про оборону України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про основи національного спротиву», «Про оборонні закупівлі» та БК України. Окрім того, важливо зрозуміти особливості організації системи територіальної оборони, щоб визначити аспекти, які належать до компетенції місцевих громад.

Статтею 2 Закону України «Про оборону України» визначено: «оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки та оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони» [41].

Частиною 1 статті 64 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено, що «видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їх розмір і цільове спрямування визначаються відповідними рішеннями про місцевий бюджет; видатки, пов'язані із здійсненням районними, обласними радами заходів щодо

забезпечення спільних інтересів територіальних громад, – відповідними рішеннями про районний та обласний бюджети» [130].

Військове вторгнення росії на територію України здійснило негативний вплив на стан української економіки і, відповідно, відобразилося на виконанні бюджетів. Задля забезпечення неперервного функціонування життєдіяльності населення зокрема та держави в цілому, Уряд вжив невідкладні заходи, що передбачали переорієнтацію бюджетів країни на потреби у військовій сфері та забезпечення найбільш значущих соціальних видатків.

Частиною 1 статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації [142]. При цьому таке рішення приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування. Саме так, Указом Президента України «Про утворення військових адміністрацій» від 24 лютого 2022 року № 68/2022 на території України для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку утворено 24 обласних військових адміністрацій та Київську міську військову адміністрацію [143]. На законодавчому рівні визначено, що повноваження військових адміністрацій населених пунктів, районних, обласних військових адміністрацій здійснюються протягом дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування, а фінансування діяльності військових адміністрацій із виконання повноважень органів місцевого самоврядування відбувається за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів, виконання інших функцій – за рахунок коштів Державного бюджету України [142].

Із метою оперативного та ефективного прийняття управлінських рішень для забезпечення безперебійного функціонування установ і закладів бюджетної

сфери, комунальних підприємств та задоволення життєво необхідних потреб жителів територіальних громад у період воєнного стану Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» від 11 березня 2022 року № 252, якою визначено особливості формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану, зокрема такі:

1) органи місцевого самоврядування, їх виконавчі органи, місцеві держадміністрації, військово-цивільні адміністрації продовжують здійснювати бюджетні повноваження, а у разі утворення військових адміністрацій такі повноваження реалізують військові адміністрації відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»;

2) військові адміністрації населених пунктів, обласні, районні та Київська міська військові адміністрації затверджують місцеві бюджети, складені місцевими фінансовими органами відповідно до вимог чинного законодавства України;

3) Державна казначейська служба забезпечує розрахунково-касове обслуговування місцевих бюджетів та складання звітності про виконання місцевих бюджетів із застосуванням електронних носіїв під час обміну інформацією;

4) сільський, селищний, міський голова територіальної громади, на території якої не ведуться бойові дії та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення щодо передачі коштів із відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану [144].

Територіальна оборона України організовується та здійснюється відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву» із врахуванням особливостей, визначених законодавством про оборону, мобілізацію, а також правовий режим воєнного стану. Пунктом 16 частини 1 статті 1 Закону України «Про основи національного спротиву» визначено, що територіальна оборона становить систему загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що

здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій [145]. Доцільно зазначити, що територіальна оборона складається з таких складових: військової (включає органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони), цивільної (включає державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони) та військово-цивільної (включає штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони). У своїй місцевості територіальна громада може створювати одне або кілька добровольчих формувань, враховуючи наявні ресурси та людські можливості. Відповідно до статті 1 Закону України «Про основи національного спротиву» добровольче формування територіальної громади – це «воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони» [145].

Здійснивши дослідження основних аспектів формування та комплектування військових частин Сил територіальної оборони Збройних Сил України, добровольчих формувань територіальних громад та руху опору можемо узагальнити, що військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України утворюються та функціонують у кожній зоні територіальної оборони та додатково в кожному місті, чисельність населення якого перевищує 900 тисяч мешканців, як бригади Сил територіальної оборони Збройних Сил України, а також у кожному районі територіальної оборони та додатково в кожному адміністративному центрі області як батальйони Сил територіальної оборони Збройних Сил України [145]. Командування Сил територіальної оборони Збройних Сил України, за участю відповідних органів місцевого самоврядування, визначає загальну кількість та розташування добровольчих формувань

територіальних громад, які затверджуються Головнокомандувачем Збройних Сил України. Встановлені порядок утворення, комплектування, функціонування, підстави та порядок розформування добровольчих формувань територіальних громад регулюються Положенням про добровольчі формування територіальних громад, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. Діяльність цих формувань здійснюється під керівництвом командира військової частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України за територіальним принципом. У разі введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану всі добровольчі формування територіальних громад підпорядковуються командирам відповідних військових частин Сил територіальної оборони Збройних Сил України. Протягом періоду воєнного стану, за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України, добровольчі формування територіальних громад можуть залучатися для виконання завдань територіальної оборони за межами визначеної зони територіальної оборони або в районах ведення воєнних (бойових) дій. Спільно з органами місцевого самоврядування, розташованими в межах території відповідної зони територіальної оборони, командуванням Сил територіальної оборони Збройних Сил України розробляється та затверджується єдиний стандарт символіки для всіх добровольчих формувань територіальних громад, що діють на території відповідної зони територіальної оборони [145].

За організацію та забезпечення належного фінансування і ресурсного забезпечення Сил територіальної оборони Збройних Сил України, Сил спеціальних операцій Збройних Сил України та проведення заходів щодо готовності громадян України до національного спротиву відповідає Міністерство оборони України в межах своїх видатків.

Повноваження обласних та районних рад передбачають забезпечення належного фінансування заходів територіальної оборони місцевого значення в межах відповідних видатків місцевих бюджетів. Сільські, селищні та міські ради в свою чергу відповідають за забезпечення належного фінансування заходів національного спротиву місцевого значення та за проведення заходів щодо

підготовки громадян України до національного спротиву в рамках відповідних видатків місцевих бюджетів.

Розглядаючи питання постачання добровольчих формувань територіальних громад індивідуальною штатною зброєю та боєприпасами, то воно провадиться в рамках загальної системи забезпечення Збройних Сил України та є основною функцією Міністерства оборони України відповідно до статті 10 Закону України «Про оборону України». Очевидно, що задля виконання своїх функцій добровольчі формування територіальних громад, окрім озброєння, мають й інші потреби, що можуть бути забезпечені за рахунок місцевих бюджетів. Зокрема, статтею 91 БК України передбачено можливість затвердження бюджетних призначень в місцевих бюджетах для реалізації місцевих програм, пов'язаних з виконанням повноважень, затверджених відповідними місцевими радами, зокрема, для проведення заходів та роботи з територіальної оборони та мобілізаційної підготовки місцевого значення [7]. Наприклад, видатки на відповідні заходи за КПКВК 8240 «Заходи та роботи з територіальної оборони» та 8220 «Заходи та роботи з мобілізаційної підготовки місцевого значення» включають: 1) проведення медичного обстеження членів добровольчих формувань територіальних громад; 2) забезпечення харчування підрозділів територіальної оборони під час проведення планової зборової підготовки та виконання завдань за призначенням; 3) реалізація інформаційно-комунікативної кампанії щодо територіальної оборони, включаючи виготовлення поліграфічної продукції; 4) виготовлення бланків посвідчень добровольця територіальної оборони; 5) здійснення закупівель речового майна та спорядження; 6) придбання медичних аптек, лікарських препаратів та матеріалів для перев'язування тощо.

Відповідно до пункту 22² прикінцевих та перехідних положень БК України передбачено, що «в умовах воєнного стану або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації та з метою відсічі збройної агресії російської федерації проти України та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності органи місцевого самоврядування або військові адміністрації можуть приймати рішення

про перерахування коштів з місцевих бюджетів до державного бюджету» [7]. Із метою виокремлення відповідних видатків з огляду на їх специфіку, Наказом Міністерства фінансів України від 20.09.2017 р. № 793 «Про затвердження складових Програмної класифікації видатків та кредитування місцевого бюджету» (з відповідними змінами) передбачено, що у випадку, якщо громада планує придбати специфічні предмети, матеріали, обладнання та інвентар для підтримки військових формувань, то це можна здійснити через виділення субвенції з бюджету територіальної громади до державного бюджету згідно КПКВК 9820 «Субвенція з місцевого бюджету державному бюджету на перерахування коштів в умовах воєнного стану або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації та з метою відсічі збройної агресії російської федерації проти України та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності» або 9800 «Субвенція з місцевого бюджету державному бюджету на виконання програм соціально-економічного розвитку регіонів». Одержувачами такої субвенції можуть бути військові частини, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, а також підрозділи Національної гвардії України.

Що стосується фінансування та матеріально-технічного забезпечення, то воно здійснюється за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також з інших не заборонених законодавством України джерел. Однак видатки на здійснення та забезпечення заходів з організації, підготовки, підтримання та ведення руху опору належать до таємних видатків Державного бюджету України, які виділяються Міністерству оборони України окремим напрямом на утримання Сил спеціальних операцій Збройних Сил України [145]. Також державну таємницю становлять закупівля товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб руху опору, а тому забороняється розголошувати що саме, в яких обсягах та з якою метою придбавається громадами зі своїх бюджетів на потреби військових. Частиною 1 статті 9 Закону України «Про оборонні закупівлі» регламентовано, що планування закупівель товарів, робіт і

послуг оборонного призначення є складовою оборонного планування та здійснюється відповідно до Законів України «Про національну безпеку України» та «Про оборонні закупівлі» з урахуванням обсягів видатків, необхідних для фінансування сектору національної безпеки та оборони [146]. Водночас, Постановою Кабінету Міністрів України «Особливості здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» від 11.11.2022 № 1275 передбачено алгоритм проведення публічних закупівель для сфери оборони, а також визначено особливості їх здійснення в період дії правового режиму воєнного стану [147]. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні» від 24.02.2023 № 2958-IX [148] внесені відповідні зміни до Закону України «Про оборонні закупівлі», яким запроваджено здійснення публічних звітів в електронній системі про оборонні закупівлі, визначено їх особливості на період дії правового режиму воєнного стану та надано Комітету Верховної Ради з питань національної безпеки повний доступ до інформації про здійснення оборонних закупівель (в тому числі, яка становить державну таємницю) та укладення відповідних контрактів про закупівлю. Варто зазначити, що вчинення таких перетворень зумовлено підвищенням ефективності, оперативності та прозорості фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану. Утім, наразі перевірити чи здійснюється це в межах чинного законодавства України немає можливості, але все покаже час. Адже, як відомо, величезні видатки бюджету на національну безпеку і оборону навіть в умовах воєнного стану дають благодатний ґрунт для корупції. Вона, як одне із негативних явищ, може проявлятися у досліджуваному секторі в різних формах, зокрема таких: відкати і хабарі, просування неконкурентних контрактів або маніпуляції з зарплатами солдат, зловживання бюджетними коштами і використання військових ресурсів для отримання позабюджетних доходів [149].

Забезпечення належного правового регулювання фінансування оборонної сфери – це одна із головних умов існування держави в період війни. Останнім часом в нашій країні здійснені важливі кроки на шляху вдосконалення існуючої та прийняття нової нормативно-правової бази, яка, в свою чергу, покликана регулювати такі питання. До основних напрямів забезпечення фінансування оборонної сфери в умовах війни варто віднести: по-перше, дієву систему контролю та прозорості закупівель; по-друге, вдосконалення електронної системи фінансування та закупівель; по-третє, зміну системи фінансування; по-четверте, удосконалення антикорупційної політики щодо фінансування досліджуваного сектору; по-п'яте, впровадження позитивного міжнародного досвіду в Україні. Однак, навіть попри наведенні суттєві законодавчі зміни, що відбулися у напрямі фінансового забезпечення «мають місце прояви корупційних відносин під час проведення закупівель, у тому числі в оборонній сфері, найбільша шкода від яких полягає в тому, що вони ламають усі існуючі законні порядки вирішення будь-яких ситуацій та встановлюють нові схеми поведінки, створюючи при цьому хибну, «схематозну», віртуальну реальність, яка існує поза правовим полем, – зауважує І. Рогатюк» [150, с. 192]. Особливої уваги заслуговує розгляд питання про спрощення здійснення закупівель (шляхом укладання прямих договорів) із матеріально-технічного забезпечення підрозділів добровольчих формувань територіальних громад, до якого застосовуються положення статті 30 Закону України «Про оборонні закупівлі». Варто також згадати «гучні» справи щодо придбання товарів, а саме рюкзаків, бронежилетів, генераторів та продуктів харчування для забезпечення потреб Збройних Сил України, Національної гвардії України і спецпідрозділів Міністерства внутрішніх справ. Враховуючи значущість проблеми та увагу громадськості до публічних закупівель, Національне агентство з питань запобігання корупції провело дослідження і виявило низку корупційних ризиків, серед них: можливість подання тендерних пропозицій за ціною, що перевищує очікувану вартість; зловживання закупівлями через електронний каталог; застосування «штучних перешкод» у закупівлях для надання переваги конкретному учаснику; наявність корупційних складових при укладанні прямих

договорів; неможливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності замовників під час проведення спрощених процедур закупівель; інші (нецінові) критерії оцінки пропозицій як інструмент зловживання тощо [151].

Із огляду на вищевикладене, поряд з відсіччю військової агресії важливим завданням для всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування має стати боротьба з корупцією. Зокрема, така необхідність визначена й Антикорупційною стратегією на 2021-2025 роки, що була прийнята Верховною Радою України 20 червня 2022 року, та яка визначає пріоритети післявоєнного курсу нашої держави, спрямованого на досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості й системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування [152]. Вбачається, що для ефективного вирішення вказаних проблемних питань необхідно вжити відповідних заходів задля протидії корупційним проявам у досліджуваному секторі. Адже їхній вияв має негативний вплив для країни в цілому та може мати наслідки при здійсненні Євроінтеграційних процесів та/або наданні міжнародної підтримки Україні, яка перебуває в стані війни.

Важливим етапом на шляху до забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України» від 08.11.2023 № 3428-IX [153]. Даним нормативно-правовим актом встановлено: 1) зарахування частини податку на доходи фізичних осіб від оподаткування доходів у вигляді грошового забезпечення, винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями, поліцейськими та особами рядового і начальницького складу, що сплачується згідно з Податковим кодексом України на відповідній території України та належить до доходів загального фонду відповідних місцевих бюджетів і зараховується в повному обсязі до спеціального фонду Державного бюджету України; 2) спрямування у період дії воєнного стану на забезпечення підтримки

обороздатності держави за рішеннями відповідних місцевих рад вільних залишків коштів місцевих бюджетів та залишків коштів спеціального фонду місцевих бюджетів, які утворилися на кінець бюджетного періоду.

Здійснивши аналіз видаткової частини місцевих бюджетів, було з'ясовано, що видатки місцевих бюджетів у 2020-2021 роках становили в середньому 19,25%. Натомість у 2022 році став помітним розрив у показниках з 2021 роком, а саме зростання на 8,1 відсоткового пункту видатків державного бюджету і відповідно зменшення на 8,1 відсоткового пункту видатків місцевих бюджетів [154, с. 5]. Очевидно, що в умовах війни найбільшого відносного приросту зазнали видатки на громадський порядок, безпеку та судову систему (+539% або +9,4 млрд. грн.). Також зросли видатки на соціальний захист (+4% або +1,1 млрд. грн.). У той же час видатки на освіту та охорону здоров'я зменшилися на 7% (-16,8 млрд. грн.) та 6% (-2,1 млрд. грн.) відповідно. Найбільший відносний спад видатків спостерігався у сфері охорони природи. Так, видатки скоротилися на 79% (з 2,4 млрд. грн. у 2021 році до 0,5 млрд. грн. у 2022 році). Органи місцевого самоврядування, зважаючи на пріоритетність видатків та вимоги військового стану, в першу чергу здійснили скорочення всіх непершочергових видатків. Унаслідок цього обсяг спеціального фонду зменшився на 110,9 млрд. грн. (або -63,5%) порівняно з 2021 роком, тоді як показники загального фонду зросли на 2,2% або +9,3 млрд. грн. [155]. 2023 рік відзначається значним зростом видатків на громадський порядок, безпеку та судову систему, а також соціальний захист. Варто зазначити, що у 2023 році, на відміну від 2022 року, відбувся позитивний приріст видатків на охорону здоров'я. Як бачимо, видатки місцевих бюджетів в умовах війни значно збільшилися, поряд з тим, доходи значно зменшилися, а це, в свою чергу, свідчить про наявність ризиків фінансової стабільності. У таких умовах головне завдання органів місцевого самоврядування полягає в ефективному використанні фінансових ресурсів, зосереджуючи їх на пріоритетних напрямках, таких як забезпечення обороноздатності країни, реалізація гуманітарних та соціальних програм підтримки тимчасово переміщених осіб та інших невідкладних заходах.

Forbes провів аналіз того, скільки грошей міста України виділяли на підтримку обласних бригад територіальної оборони протягом дев'яти місяців 2023 року і порівняв ці суми з витратами на благоустрій самих обласних центрів. За результатами проведеного дослідження, було встановлено, що станом на 01 жовтня 2023 року 21 місто загалом виділило 3,8 млрд. грн. на потреби територіальної оборони, а 12,8 млрд. грн. – на благоустрій. Відтак, тільки у Житомирі віддають перевагу фінансуванню потреб оборони, а не благоустрою: 547 млн. грн. та 246 млн. грн. відповідно. Вказані показники складають 8,7% та 3,9% від видатків бюджету. При цьому місто Луцьк, паритетно здійснює фінансування оборони та благоустрою: 156 млн. грн. та 152 млн. грн. відповідно [156]. У решти обласних центрів видатки на благоустрій значно перевищують оборонні.

В умовах війни перед економікою країни стоїть низка завдань, що вимагають впровадження різних заходів, у тому числі тих, що розширюють повноваження не тільки Уряду, але й органів місцевого самоврядування з метою прийняття відповідних нормативно-правових актів та перерозподілу бюджетних коштів у відповідності до актуальних потреб чи пріоритетності використання. Саме із введенням воєнного стану в Україні зросла важливість раціонального розподілу видатків усіх рівнів бюджету, а також ефективності їх використання для підтримки Збройних Сил України та сектору національної безпеки та оборони загалом, закупівлі зброї та техніки, забезпечення релокації вітчизняних підприємств, відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів критичної інфраструктури, фінансування інших життєво важливих заходів для держави та її громадян, бюджетних програм тощо. Саме так, структура бюджетних видатків вказує на пріоритети бюджетної політики у межах сконцентованого обсягу фінансових ресурсів, а також можливостей державного чи місцевих бюджетів стосовно фінансування заходів, відповідної категорії видатків.

Особливо важливим є аналіз аспектів, що стосуються відповідальності за неправомірне чи неналежне використання коштів із місцевого бюджету на сферу національної безпеки та оборони. Насамперед доцільно зауважити, що одним із

принципів, на яких ґрунтується бюджетна система України, є основна засада (вихідна ідея) цільового використання бюджетних коштів. Даний принцип передбачає використання бюджетних коштів виключно на ті цілі, які визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями. Статтею 119 БК України визначено, що під нецільовим використанням бюджетних коштів варто розуміти їх витрачання на цілі, що не відповідають: по-перше, бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); по-друге, напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми або в порядку використання бюджетних коштів (включаючи порядок та умови надання субвенцій); по-третє, бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів). За нецільове використання бюджетних коштів посадові особи можуть притягуватися до адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності [7]. Таким чином, перш за все, громадам варто чітко дотримуватися вимог чинного законодавства України. Для використання будь-яких ресурсів обов'язково повинні бути наявні обґрунтування та підтвердження цільового спрямування коштів. Зокрема органи місцевого самоврядування повинні діяти в межах повноважень, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та в рамках видаткових повноважень, визначених БК України. Водночас пропонується запровадити можливість використання приватних аудиторських компаній чи аудиторів, визначених на конкурсній основі задля забезпечення аудиторського супроводження процесу звітування про здійснені видатки окремими місцевими бюджетами (в першу чергу тих, що спрямовані на потреби сектору національної безпеки та оборони).

На наш погляд, в сучасних умовах, органам місцевого самоврядування необхідно розширити видаткові повноваження щодо фінансування досліджуваного сектору. Вбачається за потрібне внести зміни до БК України в частині розширення видатків місцевих бюджетів, яке може відбуватися з усіх рівнів місцевих бюджетів конкретно на заходи з надання матеріальної підтримки сектору національної безпеки та оборони у період дії воєнного стану.

2.3. Контроль за використанням коштів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони держави

Загальновідомо, що на шляху побудови відкритого демократичного суспільства однією з найголовніших умов економічного, соціального та культурного прогресів, ключовим елементом підтримання конституційного порядку і реального забезпечення прав та свобод кожного окремого громадянина в Україні виступає сектор національної безпеки та оборони. Видатки бюджету на національну безпеку та оборону – вагома складова національної фінансової системи. Із метою подальшого реформування системи та задля зміцнення національної безпеки України повинна бути чітко сформована правова позиція держави із урахуванням фінансово-правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки та оборони [157, с. 90].

Задля того, аби повно, всебічно та об'єктивно охарактеризувати особливості здійснення контролю за використанням коштів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони держави, варто дослідити сутність контролю як правової категорії.

Поняття «контроль» походить від французького слова «controle», що в перекладі означає «перевірка, облік, спостереження за чим-небудь» [158, с. 447]. Оксфордський словник містить такі семантичні визначення «контролю»: перевіряти або контролювати; вимагати звіту; стримувати і спрямовувати вільні дії [159, с. 9-10]. У Великому тлумачному словнику української мови термін «контроль» розглядається з позиції багатозначності та означає: 1) здійснення перевірки відповідності контрольованого об'єкта загальноприйнятим вимогам; 2) проведення перевірки, обліку діяльності кого-, чого-небудь, нагляду за кимсь, чимось; 3) установу або організацію, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його; 4) узагальнене від слова «контролери» [160, с. 569].

Аналізуючи сутність поняття «контроль» крізь призму різних наукових поглядів вчених-адміністративістів, В. Гаращук визначає поняття контролю як «перевірку та спостереження з метою перевірки, що здійснюються задля протидії

чомусь небажаному, виявлення, відвернення та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь» [161, с. 17]. Як бачимо, визначення терміну «контроль» здійснено через синонім «перевірка». Така позиція, на наш погляд, дещо звужує розуміння змісту досліджуваної категорії, а тому пропонуємо «контроль» розглядати як певну діяльність, що може включати в себе низку конкретних процесів, дій, заходів, спрямованих на визначення, оцінку та забезпечення відповідності встановленим стандартам, цілям чи планам. Під терміном «контроль» деякі дослідники розуміють процес забезпечення досягнення організацією певної цілі, що містить чітко встановлені критерії, визначення фактичних результатів, а також здійснення коригувань у випадку виявлення, що кінечні результати суттєво відрізняються від установлених критеріїв [162, с. 293]. Так, згідно переконань В. Авер'янова, «контроль полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин цих відхилень, а також у визначенні шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи» [163, с. 351]. С. Кушнір підійшов до визначення поняття контролю із врахуванням його етимології, а також виходячи із загальновживаного тлумачення. Науковець вважає, що контроль (у тому числі державний) є інтегрованою та всеохоплюючою категорією, яка поширюється на різні сфери суспільного буття та фактично на всі рівні суспільних відносин, в результаті чого набуває ознак гносеологічного об'єкта, об'єкта пізнання різних наук соціально-гуманітарного циклу [159, с. 10].

Т. Коломоець визначає контроль як функцію управління, засіб виконання управлінських завдань, яким властивий активний характер, тобто суб'єкти контролю мають право здійснювати втручання у діяльність підконтрольних об'єктів [164, с. 128]. О. Бандурка вважає, що «контроль є своєрідною формою зворотного зв'язку, яка дозволяє побачити і виявити, наскільки точно додержуються задані параметри системи управління, тобто процес забезпечення досягнення об'єктом управління поставлених перед ним цілей» [165, с. 303]. Водночас, С. Стеценко розглядає контроль як «організаційно-правовий спосіб

забезпечення законності й дисципліни, що характеризується спостереженням і перевіркою правомірності діяльності об'єкта контролю та фактичної відповідності тих чи інших дій вимогам чинного законодавства з можливістю втручатися в оперативно-господарську та виробничу діяльність для усунення виявлених недоліків» [166, с. 195]. І. Павлик відзначає, що у терміні «контроль» знайшли своє відображення відповідна діяльність та суб'єкти її здійснення [167]. Вказане обґрунтовується тим, що в переважній більшості у юридичній літературі контроль розглядається з позиції певної діяльності, яка має на меті виявлення, попередження правопорушень та стимулювання усіх зацікавлених сторін до належної поведінки (в межах правового поля). Ураховуючи те, що в чинному національному законодавстві наразі відсутнє тлумачення, яке б чітко визначало поняття «контроль», то це, в свою чергу, стає приводом для постійних дискусій між поглядами науковців.

Здійснивши узагальнення вищенаведених трактувань контролю як складної та багатоаспектної категорії, пропонуємо під вказаним поняттям розуміти діяльність уповноважених осіб, що включає в себе конкретні дії та заходи, спрямовані на визначення і оцінку дійсного стану виконання правил поведінки та/або отриманих результатів щодо об'єкта контролю встановленим стандартам, цілям чи планам, а також направлені на встановлення певної послідовності дій із виявлення порушень і, як наслідок, притягнення винних осіб до відповідальності.

У загальній системі контролю особливе місце належить саме фінансовому. Адже, із виникненням держави постає питання фінансування її діяльності. Як і будь-яка інша організація, держава потребує грошового забезпечення задля належного функціонування. Утім, зазвичай, де з'являються гроші, виникає проблема їх обліку та контролю.

У науці фінансового права відсутня одностайність в поглядах вчених щодо поняття «фінансовий контроль». Так, на думку О. Орлюк, фінансовий контроль – це «цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, спрямована на додержання законності, фінансової дисципліни і

раціональності у забезпеченні реалізації фінансової діяльності держави, тобто мобілізації, розподілу й використання централізованих та децентралізованих фондів коштів з метою виконання завдань і функцій держави та ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин» [168, с. 52]. За переконанням Т. Коломоєць фінансовий контроль варто розуміти як діяльність державних органів і недержавних організацій щодо забезпечення законності, фінансової дисципліни і доцільності під час мобілізації, розподілу, перерозподілу та використання грошових коштів та інших матеріальних цінностей [169, с. 9]. Також у юридичній науковій літературі поширеною є думка про те, що фінансовий контроль становить врегульовану чинним законодавством діяльність уповноважених органів держави та місцевого самоврядування і недержавних організацій, що спрямована на гарантування законності, фінансової дисципліни і раціональності при формуванні, розподілі та використанні грошових фондів і пов'язаних з цим матеріальних цінностей держави та місцевого самоврядування, з метою забезпечення найефективнішого соціально-економічного розвитку суспільства [170, с. 76]. На думку О. Шевчука фінансовий контроль виступає як «регламентована чинним законодавством і установчими документами діяльність державних, регіональних, галузевих органів, громадськості, саморегулівних організацій, суб'єктів господарювання з перевірки правильності фінансового планування, обґрунтованості, повноти і своєчасності надходжень грошових коштів, а також законності й ефективності їх використання» [171, с. 20]. Українські вчені М. Кульчицький та Є. Корнілова розглядають фінансовий контроль як діяльність державних органів і недержавних організацій із забезпечення законності, фінансової дисципліни і доцільності під час мобілізації, розподілу, використання грошових коштів і пов'язаних із цим матеріальних цінностей [172, с. 286].

Виходячи із вищенаведених трактувань дефініції «фінансовий контроль», можна зробити висновок про те, що переважна більшість науковців розглядають її саме як діяльність, що спрямована на забезпечення законного та ефективного використання фінансових ресурсів державних установ та організації (не залежно

від форм власності), дотримання бюджету й фінансових стандартів, уникнення фінансових ризиків і, у кінцевому результаті, на досягнення фінансових цілей.

Невід'ємною частиною державного управління є фінансовий контроль як один із напрямків управлінської діяльності держави. Значущість фінансового контролю пояснюється об'єктивною участю в реалізації державної фінансової політики, позаяк від ефективності здійснення фінансового контролю залежить благополуччя нації, оцінка якого може включати економічні, соціальні, політичні, екологічні та інші показники, що відображають різні аспекти життя суспільства. Відтак, деякі вчені-правники розглядають «фінансовий контроль» як елемент державного управління.

У своїх наукових дослідженнях С. Кадькаленко під фінансовим контролем пропонує розуміти «функцію управління в діяльності державних органів і недержавних організацій, наділених законом відповідними повноваженнями з метою встановлення законності і достовірності фінансових операцій» [173, с. 81]. Зокрема, Л. Савченко радить розглядати фінансовий контроль в двох аспектах: 1) такий контроль завжди супроводжує людську діяльність; 2) становить важливу функцію державного управління. У свою чергу, здійснення управління є неможливим без отримання необхідних відомостей про виконання правових приписів, а тому вбачається, що саме контроль і повинен надавати таку інформацію. При цьому, основна ціль фінансового контролю у даному випадку буде полягати в з'ясуванні того, чи всі можливі засоби були використані для виконання управлінського рішення, чи всі умови створені для його реалізації, чи наявні помилки і недоліки та які шляхи їх подолання [174, с. 4]. Фінансовим контролем, на думку С. Федорова, визначається «елемент державного управління та його функція, які полягають у чітко регламентованій на нормативно-правовому рівні діяльності уповноважених органів державної влади чи місцевого самоврядування з визначення відповідності діяльності підконтрольних суб'єктів чинному законодавству у сфері використання та перерозподілу публічних фондів грошових коштів із метою задоволення певних інтересів держави, територіальних громад та громадян як учасників публічно-правових відносин» [175, с. 210].

Таким чином, під фінансовим контролем варто розуміти діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, інших уповноважених суб'єктів щодо систематичного та організованого процесу виявлення порушень законності та доцільності формування, розподілу й використання грошових фондів, яка спрямована на досягнення стратегічних цілей та забезпечення стійкості, ефективності та відповідності фінансових дій визначеним стандартам, правилам та національному законодавству. Важливо зазначити, що фінансовий контроль є невід'ємною складовою управлінського процесу та направлений на забезпечення ефективного і відповідального використання грошових ресурсів. Його сутність виявляється в основних завданнях, що поставили перед ним, зокрема: здійснення перевірки своєчасності й повноти виконання завдань з формування, розподілу й використання грошових фондів органами державної влади і місцевого самоврядування, інших уповноважених суб'єктів; проведення перевірки щодо дотримання правильності здійснення фінансових операцій, а також раціонального використання коштів, їх збереження; здійснення перевірки ефективності та доцільності використання грошових коштів з публічних фондів; проведення заходів з попередження і запобігання порушень законності у сфері фінансової діяльності, а також виявлення й ліквідація порушень фінансової дисципліни; пошук винних осіб і притягнення їх до відповідальності; проведення заходів, спрямованих на відшкодування матеріальних збитків. Отже, реалізація таких завдань фінансового контролю становить необхідну умову із забезпечення правопорядку й законності в процесі здійснення фінансової діяльності.

Бюджетний контроль тісно пов'язаний із фінансовим контролем, адже це і є його різновид, дієвість якого полягає в реальних наслідках виявлення порушень чинного законодавства України. Тож питання сутності фінансового контролю є значущим, а його розуміння має теоретичне та практичне значення, оскільки дає можливість з'ясувати місце бюджетного контролю в системі фінансового права. Однак, не варто вживати термін «фінансовий контроль» замість «бюджетний контроль», як іноді спостерігаємо це в науковій та навчальній літературі. Ці поняття можуть використовуватися залежно від контексту, і важливо розрізняти

їх, щоб точно відобразити конкретні аспекти фінансового управління.

Бюджетний контроль має вагоме значення в системі базисних категорій, так як відноситься до найбільш фундаментальних фінансово-правових категорій. Значення бюджетного контролю заключається у тому, що в результаті проведених заходів можна дійти висновку щодо законності використання бюджетних коштів, здійснення бюджетних операцій та процедур, які вимагають створення цілісної системи такого контролю. У науковій літературі особлива увага акцентується на забезпеченні цілісної системи контролю за розподілом бюджетних коштів та обґрунтовується необхідність створення нових державних інститутів, які дозволять направити діяльність усіх компетентних державних органів на організацію процесу здійснення видатків бюджету та забезпечення мобілізації бюджетних ресурсів.

Вбачається, що для національної бюджетної системи, яка наразі перебуває в процесі реформування є важливим питання створення дієвої системи фінансово-бюджетного контролю. У період реформування суспільно-економічних відносин такий контроль є особливо важливим та актуальним. На сьогодні питання, які пов'язані із наповненням державної казни та здійсненням контролю за її доходною і видатковою частинами є важливими з огляду на те, що в складних умовах подолання кризових явищ, дієві перетворення вимагають залучення значних фінансових ресурсів, що сприятимуть забезпеченню повного і своєчасного виконання завдань і функцій держави в цілому.

Своєчасність формування публічних фондів, додержання законодавства при здійсненні розподілу коштів і ефективне їх використання залежить від змістовної організації та проведення фінансового контролю, складовою частиною якого виступає бюджетний контроль.

Подальший розвиток та реформування відносин у сфері бюджетної діяльності держави потребує чіткого законодавчого оформлення, позаяк така сфера суспільних відносин виступає потенційно конфліктною в державі. У зв'язку з цим, у держави відсутня можливість здійснення повноцінної реалізації своєї зовнішньої і внутрішньої політики та забезпечення виконання соціально-

економічних програм через відсутність фінансових ресурсів та не проведення відповідного контролю за законністю їх формування та використання.

Що стосується трактування дефініції «бюджетний контроль», то у чинному законодавстві України немає чіткого визначення вказаного поняття. Лише у статті 26 БК України вживається термін «контроль за дотриманням бюджетного законодавства», який покликаний забезпечити ефективне та результативне управління бюджетними коштами, що здійснюється учасниками на всіх стадіях бюджетного процесу відповідно до положень національного законодавства [7]. У наведеному визначенні контролю за дотриманням бюджетного законодавства можна виокремити його основні особливості: 1) проводиться з метою забезпечення ефективного та результативного управління бюджетними коштами; 2) здійснюється учасниками бюджетного процесу, які є спеціальними суб'єктами; 3) реалізується в межах тих правовідносин, що виникають на всіх стадіях бюджетного процесу; 4) регламентується нормами національного законодавства, зокрема БК України.

У науковій юридичній літературі набуло поширення запропоноване Ю. Мехтлумачення поняття «контроль за дотриманням бюджетного законодавства», під яким пропонується розуміти «діяльність уповноважених на те державних органів та органів місцевого самоврядування, що регламентована нормами права і спрямована на забезпечення законності й дисципліни всіма учасниками бюджетного процесу під час складання, розгляду, затвердження й виконання Державного й місцевих бюджетів, на контроль за їх виконанням і звітування про це» [176, с. 14].

Водночас, у наукових працях правників містяться різні погляди до визначення змісту поняття «бюджетний контроль». Адже з'ясування сутності бюджетного контролю як складної і, водночас, багатогранної фінансово-правової категорії має важливе значення не лише для юридичної науки, але й для законодавчої практики. В. Чернадчук зосереджує увагу на складності такої проблеми і пояснює це тим, що в результаті проведення бюджетного контролю можна встановити основні аспекти використання бюджетних коштів, а це є

свідченням потреби створення цілісної системи бюджетного контролю. При цьому науковець визначає бюджетний контроль як «діяльність уповноважених бюджетним законодавством органів та їх посадових осіб з перевірки виконання вимог бюджетного законодавства учасниками бюджетного процесу, що реалізують бюджетні обов'язки або забезпечують таку реалізацію» [177, с. 24]. О. Гетьманець пропонує бюджетний контроль визначати як самостійний різновид фінансового контролю, що здійснюється у бюджетній сфері, регламентованій нормами права, та спрямований на забезпечення законності, достовірності та раціональності діяльності суб'єктів бюджетних правовідносин [178, с. 55]. На думку П. Латковського бюджетний контроль становить «врегульовану нормами бюджетного права контрольну діяльність уповноважених (контролюючих) осіб щодо здійснення операцій порівняння (зіставлення) показників бюджетної діяльності зобов'язаних (підконтрольних) суб'єктів (бюджетно-правової реальності) із встановленими нормами бюджетного права (модель бюджетної діяльності), тобто пізнання бюджетної діяльності, а також виявлення та усунення відхилень реальних показників діяльності від встановлених нормами бюджетного права з метою встановлення відповідності бюджетної діяльності її правовій моделі для досягнення певного результату» [179, с. 6].

На загальноправовому та соціальному значеннях бюджетного контролю акцентує увагу О. Орлюк. Згідно поглядів науковця, в процесі здійснення бюджетного контролю «задовольняються державні інтереси, що полягають в успішній реалізації державної фінансової політики, ефективному використанні фінансових ресурсів держави» і реалізуються в наступному: по-перше, «дотримання державними та громадськими органами, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами встановленого правопорядку у процесі фінансової діяльності»; по-друге, «економічну обґрунтованість та ефективність дій, відповідність їх інтересам держави» [180, с. 148].

Д. Григор'єв називає бюджетний контроль різновидом державного фінансового контролю, що являє собою «діяльність уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, врегульовану нормами права, що є

закріпленою на нормативно-правовому рівні процедурою перевірки дотримання суб'єктами бюджетних правовідносин вимог бюджетного законодавства під час розроблення, затвердження і виконання відповідних бюджетів, а також прийнятих на їх виконання актів індивідуальної дії, яка може мати своїм наслідком у разі виявлення порушень притягнення винних осіб до відповідальності» [181, с. 128].

Із вищенаведеного визначення бюджетного контролю можна виокремити такі особливості: 1) бюджетний контроль здійснюється як стосовно видатків Державного бюджету України, так і відносно коштів місцевих бюджетів, прийнятих у встановленому чинним законодавством України порядку; 2) бюджетний контроль реалізується учасниками бюджетного процесу на всіх його стадіях; 3) бюджетний контроль проводиться з дотриманням та у відповідності до положень бюджетного законодавства України.

Бюджетний контроль, на думку А. Гарбінської-Руденко, становить вид управлінської діяльності у сфері бюджетного процесу, що забезпечує законність здійснення бюджетних операцій та має на меті співставлення показників бюджетної діяльності зі встановленими нормами бюджетного права [182, с. 46].

На основі вищевикладеного встановлено, що у теорії бюджетного права є різноманітні визначення поняття «бюджетний контроль». Вказане пояснюється неоднозначністю категорії та складністю її розуміння. Причиною такого розмаїття визначень Л. Савченко пояснює відсутністю загальноприйнятого законодавчого визначення понять як фінансового, так і бюджетного контролю [183, с. 213]. Здійснивши аналіз існуючих підходів до визначення поняття бюджетного контролю можемо стверджувати, що в основному вони не суперечать один одному. Учені тлумачать їх виходячи з розуміння одного й того ж самого бюджетно-правового явища, виділяючи ті ознаки, які, за їхнім переконанням, є найбільш значущими і мають безпосередній вплив на розкриття змісту цієї дефініції.

Ознаки, притаманні бюджетному контролю, не поєднують в собі всі його наявні особливості. Оскільки специфіка бюджетного контролю визначається конкретними аспектами бюджетного процесу та його унікальними

характеристиками, а також полягає у впорядкованому і системному підході до управління бюджетними ресурсами, який враховує планування, моніторинг, аналіз та відповідність чинному законодавству. Метою бюджетного контролю є забезпечення ефективного та результативного використання бюджетних ресурсів, дотримання всіма учасниками бюджетних правовідносин вимог національного законодавства, які реалізуються шляхом розв'язання завдань бюджетного контролю, а також досягнення стратегічних цілей держави.

Правове регулювання бюджетного контролю в Україні в сучасних умовах не втратило своєї значимості, адже держава, навіть в період дії правового режиму воєнного стану, має забезпечувати наповнення державного та місцевих бюджетів з дотримання законності на всіх стадіях бюджетного процесу. Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [184] визначені правові та організаційні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні, але не встановлене місце бюджетного контролю у системі фінансового контролю. У реаліях сьогодення ключовими завданнями держави у питанні оптимізації бюджетних правовідносин є такі: по-перше, створення ефективної та транспарентної системи управління бюджетом; по-друге, оптимізація нормативно-правових актів відповідно до наявних змін у бюджетній політиці держави, яка включає в себе розробку та вдосконалення законодавства, спрямованого на ефективне планування, використання та моніторинг бюджетних ресурсів. При цьому, доцільно зауважити, що дієвість методів бюджетного контролю суттєво залежить від належного правового забезпечення, що визначає правила, процедури та стандарти, за якими здійснюється бюджетний контроль, і забезпечується його реалізація в рамках законодавства.

Бюджетний контроль як основний вид регулювання бюджетних правовідносин спрямований на досягнення головної мети бюджетної політики та є важливим як для юридичної науки, так і для юридичної практики правозастосування [185, с. 123]. Головна мета бюджетної політики полягає в досягненні ефективного управління фінансовими ресурсами держави з метою забезпечення сталого економічного зростання, соціальної стабільності та

забезпечення потреб суспільства. Щодо призначення бюджетного контролю, то воно полягає в «успішній реалізації державної політики в усіх сферах державного управління, що гарантує законність під час мобілізації фінансових ресурсів до відповідних фондів; розподілі відповідно до соціальних потреб; цільовому та результативному використанню коштів; запобіганні та усуненні помилок у фінансовій сфері» [186, с. 99].

Таким чином, бюджетний контроль – це різновид державного фінансового контролю, який, у свою чергу, виступає складовою частиною управлінської функції держави. Особливості бюджетного контролю пояснюються специфічним об'єктом правового впливу – бюджетними коштами, що зосереджені у Державному бюджеті України та місцевих бюджетах. Як бачимо, формулювання поняття «бюджетний контроль» стало можливим лише після з'ясування особливостей фінансового управління, що передбачає систематичний та організований процес контролю за формуванням, розподілом та використанням бюджетних ресурсів для досягнення стратегічних цілей держави. На наш погляд, категорію «бюджетний контроль» варто трактувати як врегульовану нормами бюджетного права діяльність, яка здійснюється органами державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та громадянами України за допомогою правових заходів, направлених на перевірку законності та доцільності ефективного і раціонального використання бюджетних ресурсів в рамках визначених законодавством обсягів та стратегічних цілей.

Правове регулювання бюджетного контролю в Україні має низку недоліків, які проявляються: 1) в недостатній профілактичній спрямованості контрольних дій; 2) в недостатній роботі з громадськістю стосовно питань роз'яснення завдань бюджетного контролю та забезпечення усунення порушень у бюджетній сфері; 3) в недостатньому використанні методик, спрямованих на визначення ефективності використання державних ресурсів, у тому числі бюджетних коштів; 4) в невиконанні окремих положень чинного законодавства в частині забезпечення належної взаємодії між органами бюджетного контролю; 5) в недостатній налагодженості механізмів виконання законодавчих положень, що

встановлюють відповідальність за перешкоди контрольним діям [185, с. 89]. За нашим переконанням, головним недоліком бюджетного контролю в Україні в умовах воєнного стану є наявність бюджетних правопорушень, пов'язаних із незаконним, нецільовим і неефективним використанням коштів державного та місцевих бюджетів, що становлять пряму загрозу бюджетній безпеці держави, так як приносять велику шкоду бюджетним правовідносинам та завдають негативний вплив на забезпечення національної безпеки країни в цілому.

Невід'ємною складовою управління є контроль, завдяки якому надається можливість забезпечувати здійснення нагляду, оцінки і регулювання діяльності з метою досягнення поставлених цілей та підтримання оптимального функціонування організації чи системи управління. Похідним елементом від поняття «контроль» виступає «державний контроль», який походить із сутності влади і держави та займає чільне місце в публічному адмініструванні, що пояснюється функціями управління, метою та ієрархією державної влади. Під час аналізу сутності контролю О. Андрійко констатував, що він «за об'єктами, суб'єктами і сферами поділяється на державний, відомчий, надвідомчий, виробничий та інші, одним із яких є фінансовий, що по сфері дії може бути бюджетним» [187, с. 323]. Державний контроль слугує виявленню неправомірних вчинків при здійсненні суб'єктами публічного адміністрування своєї діяльності, подоланню причин і недоліків, що їх обумовлюють та запобіганню небажаних наслідків. У бюджетному процесі він становить невід'ємну складову для забезпечення ефективного та транспарентного управління публічними фінансами, допомагає визначати перспективи подальшого розвитку та спрямований на досягнення конкретного результату.

У контексті сучасних дослідницьких підходів розглянемо сутність державного та громадського контролю за видатками бюджету на сектор національної безпеки та оборони, а також визначимо особливості здійснення їхньої взаємодії.

Загалом термін «державний контроль» в юридичній енциклопедії за редакцією Ю. Шемчушенка визначений як «діяльність державних органів щодо

запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам...» [188, с. 138]. Натомість у юридичній науці склалися різні підходи щодо визначення поняття «державний контроль». Вагомий внесок у розвиток наукової думки щодо з'ясування сутності державного контролю зробив В. Ліпкан, визначивши, що «державний контроль спрямований, передусім, на досягнення цілей функціонування державних інституцій, створення умов для реалізації прав і законних інтересів людини і громадянина, що досягається внаслідок організації ефективного контролю за виконанням вимог законів та інших нормативно-правових актів, а також вжиття адекватних заходів з усунення порушень, запобігання їх у майбутньому» [189, с. 7].

Зважаючи на багатоаспектність та багатозначність досліджуваної категорії її прийнято трактувати як у широкому, так і вузькому значеннях. Задля визначення державного контролю як функції держави використовується «вузьке» поняття. Відтак, О. Андрійко визначає сутність державного контролю як «функції держави, що полягає у спостереженні та аналізі відповідності діяльності усіх суб'єктів суспільних відносин встановленим державою параметрам, а також у певному «коригуванні» відхилень від цих параметрів» [190, с. 2]. «Широке» ж дає можливість розкривати сам зміст цього поняття, пояснюючи його як певні суспільні відносини, що виникають між деякими суб'єктами щодо певного об'єкта з метою дотримання правових норм, що покликані регулювати такі відносини. Із огляду на вказане, деякі дослідники визначають категорію «державний контроль» як «сукупність дій, які суб'єкти контролю вживають стосовно підконтрольних об'єктів для досягнення цілей контролю з метою запобігання стагнації та руйнування системи державних функцій під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників» [191, с. 6], інші розглядають її «як самостійно чи зовнішньо ініційовану діяльність уповноважених на те суб'єктів, котра спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю для визначення її відповідності/невідповідності тим правомірним оцінним критеріям, котрі передбачають застосування адекватних отриманому результаті заходів реагування в унормованому порядку» [192, с. 16]. Отже, призначення державного

контролю заключається в тому, що держава через окремі організаційні форми і структури сприяє створенню системи контролю, нагляду, перевірки дотримання чинних норм і правил, подолання та недопущення відхилень від загальноприйнятих параметрів. Відтак, контроль виступає елементом державної влади, а контрольні відносини наділені владним характером [193, 30]. За переконаннями В. Авер'янова, державний контроль становить «сукупність політичних, економічних та ідеологічних процесів і методів, яким належить забезпечити стабільність суспільства та державного ладу, дотримання соціального порядку, вплив на масову та індивідуальну свідомість, у вузькому – певну діяльність державних органів, які за допомогою притаманних їм форм, методів і визначених процедур здійснюють перевірку та нагляд підконтрольних об'єктів» [194, с. 429]. В іншій своїй науковій праці вчений акцентує увагу на тому, що держава – це один із основних суб'єктів здійснення контрольної функції у суспільстві. Оскільки вона наділена реальними повноваженнями і має вплив на суспільство. Варто зазначити, що державний контроль, на думку В. Авер'янова, виступає важливим видом діяльності держави, здійснюється уповноваженими державними органами, посадовими особами і сприяє забезпеченню законності й дисципліни [163, с. 351]. Д. Григор'єв розглядає державний контроль як різновид контролю, який являє собою діяльність уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, врегульовану нормами права, яка являє собою закріплену на нормативно-правовому рівні процедуру перевірки певних суб'єктів контролю щодо дотримання нормативно-правових актів та виконання актів індивідуальної дії щодо визначеного об'єкта контролю, що може мати своїм наслідком у разі виявлення порушень притягнення винних осіб до відповідальності» [181, с. 126]. В. Гаращук зауважив наступне: «державний контроль включає дії контролю всіх без винятку державних структур та контроль у сфері державного управління, основна мета якого полягає в дослідженні взаємовідносин суб'єктів державного управління з метою підтримання законності та дисципліни в державному управлінні» [195, с. 204]. Мається на увазі, що державний контроль виступає тією функцією публічної адміністрації, що чинить

держава в особі уповноважених нею органів, маючи на меті перевірити дотримання й виконання законів, ефективного та раціонального управління ресурсами, захисту публічних інтересів та забезпечення легітимності та ефективності державної діяльності.

Отже, науковці, досліджуючи сутність поняття «державний контроль» та розкриваючи його значення, стверджують, що правова природа державного контролю заключається в здійсненні конкретними державними органами та їх посадовими особами певних юридично значущих дій у межах законів та правових норм, які регулюють його проведення.

Бюджетні показники країни мають вагоме значення при визначенні загального рівня її національної безпеки та обороноздатності. Тоді як зростання доходів і підвищення ефективності видатків - це доказ загального розвитку держави. Оскільки бюджет перерозподіляє частину національного доходу для виконання державних функцій та задоволення суспільних потреб, то за сучасних умов важливо створити ефективну систему забезпечення бюджетної безпеки, яка сприятиме стабільності та надійності фінансових ресурсів, і, як наслідок, забезпечить економічне зростання та соціальний розвиток країни.

Між складовими національної безпеки спостерігається певний взаємозв'язок і взаємозалежність. Подвійна природа категорії «бюджетна безпека» виявляється у тому, що здебільшого складові національної безпеки залежать від рівня безпеки бюджетної системи в цілому, водночас рівень самої бюджетної безпеки значною мірою залежить від рівня інших складових національної безпеки. Вплив фінансово-бюджетної складової на елементи національної безпеки полягає у наступному: дефіцит фінансових ресурсів призводить до недофінансування нагальних проблем у різних сферах життя – соціальне забезпечення, економіка, освіта, охорона здоров'я тощо, породжуючи та спричиняючи певні загрози в названих галузях. Як вдало зазначає одна із сучасних дослідниць О. Богма: «взаємозв'язок між бюджетною безпекою й іншими складовими національної безпеки дає можливість своєчасно розробляти та впроваджувати заходи, пов'язані із попередженням та подоланням загроз

національних інтересів країни в бюджетній сфері». Отже, на думку вченої, бюджетна безпека є фундаментальною складовою всієї системи безпеки держави, а відмова в її забезпеченні призведе до позбавлення коштів щодо організації та функціонування системи убезпечення безпеки держави загалом [196, с. 283].

Таємні видатки становлять окрему частину видатків держави. Так, статтею 31 БК України визначено, що Державний бюджет України повинен містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, пов'язаних з державною таємницею. Таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади, в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації. Водночас контроль за проведенням таємних видатків здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України. Надані звіти про проведені таємні видатки попередньо розглядаються на засіданнях комітетів Верховної Ради України з питань бюджету, з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, а також з питань національної безпеки та оборони. Підтверджуючі документи про проведені таємні видатки розглядаються Верховною Радою України на закритому пленарному засіданні [197, с. 109].

У преамбулі до БК України визначено невід'ємну та вкрай важливу складову бюджетної системи та бюджетного процесу – контроль. Крім того, засади контролю знайшли своє відображення у загальній частині БК України, зокрема в розділі 1 «Загальні положення», в якому зазначено, що БК України регулює відносини, які виникають у процесі контролю за виконанням як Державного бюджету України, так і місцевих бюджетів (ст. 1 БК України).

Із метою чіткого й однозначного виконання контрольних функцій визначаються основні терміни та поняття (ст. 2 БК України). У БК України визначені принципи, на яких ґрунтується бюджетна система України, і які впливають на формування гармонійної системи бюджетного контролю. Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу – одна із найголовніших основоположних ідей та керівних засад, що здійснює вплив на організацію контролю в бюджетному процесі.

Варто зазначити, що контроль за виконанням бюджетів визначається й іншою нормою БК України. Відтак, згідно з п. 11 ст. 2 БК України, бюджетний процес – це діяльність, регламентована нормами права, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України [7]. Вбачається, що поліпшення контролю за бюджетним процесом на всіх рівнях державного регулювання можна досягти, базуючи його організацію і здійснення на сучасних наукових засадах, дотримання яких надасть змогу з'ясувати дійсну сутність існуючих бюджетних проблем, запровадити конкретні заходи щодо вдосконалення контролю у державно-бюджетній сфері, обґрунтувати стратегію подолання наявних недоліків.

Відомо, що норми БК України деталізують бюджетний процес за стадіями, рівнями бюджетів, учасниками цієї діяльності й визначають необхідність і місце контролю в бюджетному процесі в загальному вигляді, без методологічних і організаційних елементів. На підставі вказаної сутності контролю і завдань бюджетного процесу можна визначити, що державний контроль у бюджетному процесі в Україні здійснюється щодо: «складання проектів бюджетів, які входять до бюджетної системи України; розгляду та прийняття закону про Державний бюджет України та рішень про місцеві бюджети; виконання бюджетів та, в разі необхідності, внесення змін до бюджетного закону або рішень про місцеві бюджети; достовірності звітності про стан виконання бюджетного закону та рішень про місцеві бюджети; міжбюджетних відносин» [198, с. 15].

Водночас, у бюджетному процесі реалізуються завдання і функції держави в головному напрямку фінансової діяльності – у бюджетній сфері. Об'єктивно притаманна фінансам контрольна функція здійснюється в бюджетному процесі і потрібна для: «по-перше, розробки ефективного механізму формування всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України на підставі повноти, збалансованості та обґрунтованості надходжень до бюджету та витрат із бюджету, а також їх своєчасного розгляду та затвердження; по-друге, раціонального, доцільного та справедливого розподілу бюджетних фондів коштів з метою

наближення до їх безпосереднього споживача; по-третє, вибору напрямків пріоритетного використання бюджетних коштів і їх обсягів з метою справедливого та неупередженого розподілу валового національного продукту між адміністративно-територіальними одиницями, громадами та громадянами; по-четверте, організації за допомогою фінансово-бюджетних інструментів виконання нормативно-правових актів про бюджети, що входять у бюджетну систему; по-п'яте, недопущення неефективного, нецільового використання державних фінансових ресурсів; по-шосте, виконання цілей і завдань у сфері мобілізації, розподілу та використання державних фінансів» [199, с. 130].

Узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновок про те, що контроль, як різновид фінансової діяльності у бюджетному процесі виконує дві функції: 1) управління (реалізується учасниками такої діяльності шляхом організації внутрішнього контролю як елемента системи управління); 2) перевірки та забезпечення законності (здійснюється шляхом виконання суб'єктами, які наділені контрольними повноваженнями). Обидві ці функції контролю важливі для забезпечення ефективності та легітимності фінансової діяльності у бюджетному процесі.

Таким чином, обов'язковою умовою досконалого правового регулювання бюджетного процесу як важливого напрямку, що забезпечує безпеку бюджетної системи України, як складової фінансової системи, є бюджетний контроль, що здійснюється на кожній стадії бюджетного процесу, на всіх рівнях бюджетів, безперервно і за допомогою правових засобів.

У системі державного фінансового контролю виокремлюють органи, для яких контроль є основною функцією у зв'язку із закріпленням пріоритету контрольної діяльності над іншими видами діяльності у відповідних нормативно-правових актах. Л. Єфіменко, здійснюючи аналіз сучасного стану функціонування Рахункової палати України, зазначила, що основними повноваженнями контролюючих органів у сфері здійснення контролю щодо правомірного процесу виконання бюджету та складання достовірної фінансової звітності наділені: Міністерство фінансів України, Рахункова палата, Державна казначейська служба

України, Державна аудиторська служба України та Державна податкова служба України [200, с. 97].

Відповідно до частини 1 статті 36 БК України «Міністерство фінансів України на будь-якому етапі складання і розгляду проекту Державного бюджету України проводить аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, на предмет його відповідності Бюджетній декларації, а також ефективності використання бюджетних коштів, у тому числі на підставі звітів про виконання паспортів бюджетних програм, результатів оцінки ефективності бюджетних програм, висновків про результати контрольних заходів, проведених органами, уповноваженими на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, рішень Кабінету Міністрів України за результатами огляду витрат державного бюджету» [7].

Чільне місце в системі органів, які здійснюють контроль за процесом виконання бюджету та складання звітності, відводиться Рахунковій палаті, яка є спеціалізованим органом державної влади у цій сфері. Відповідно до Закону України «Про Рахункову палату» № 576-VIII від 02.07.2015 її головним завданням є організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, а також головною функцією є контроль за виконанням названого бюджету [201].

Зауважимо, що провідну роль у здійсненні процедур контролю за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони України, відіграє Рахункова палата, яка, відповідно до чинного законодавства, зобов'язана щоквартально подавати парламенту, його комітетам оперативний звіт про хід виконання Державного бюджету України у зазначеній сфері, аналіз цього звіту і пропозиції щодо усунення виявлених відхилень та порушень. Результатами здійснення контрольних процедур є виявлення відповідності або невідповідності використання бюджетних коштів нормам контролю, якими і є державний бюджет [202, с. 74]. У випадках невідповідностей можуть мати місце недостовірність, неповнота фактичної інформації, яка віддзеркалює стан використання бюджетних

коштів, порушення чинного законодавства, недотримання показників державного бюджету як норм контролю тощо. На нашу думку, відхилення, виявлені в результаті здійснення досліджених контрольних процедур, мають фіксуватися контролюючими суб'єктами за допомогою спеціально призначених для цього документів та оприлюднюватися в засобах масової інформації.

Важливою складовою частиною контролю будь-якої держави є фінансовий контроль, суть якого полягає у забезпеченні своєчасності та точності фінансового планування, використання коштів державного бюджету за їх цільовим призначенням, а також наповнення дохідної частини бюджету. Оскільки головне значення щодо правильного ведення, виконання бюджету та складання фінансової звітності відводиться процесу контролю у цій сфері, вважаємо за необхідне зосередити особливу увагу на комплексній реалізації заходів, яка забезпечить можливість підвищити ефективність діяльності Рахункової палати України та дозволить їй зайняти належне місце в системі органів бюджетного контролю, що позитивно позначиться на бюджетній дисципліні в державі в цілому. Щодо перспектив подальших досліджень, доцільно працювати над удосконаленням міжнародних фінансово-правових стандартів Рахунковою палатою України. Відтак, Закон України «Про Рахункову палату» в частині більш повного узгодження з Конституцією України, урахування стандартів і досвіду роботи провідних країн світу, а також механізмів і гарантій реалізації її повноважень у повному обсязі вимагає доопрацювання. Беззаперечно, прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Рахункову палату» стало важливим кроком в її інституційному розвитку, однак факти порушень бюджетного законодавства і нині мають місце в соціально-економічному житті України. Із метою ефективного виконання своїх функцій Рахункова палата має користуватися довірою Верховної Ради, громадськості й інших зацікавлених сторін, що можливо за умов забезпечення високої якості контролю. Крім того, вона зобов'язана надавати достовірну й зрозумілу інформацію. Переконані, що важливо надавати інформацію щодо реагування на виявлення Рахунковою палатою порушень і фактів неефективного використання державних ресурсів, рекомендації щодо

подолання причин, які зумовлюють зловживання та порушення у фінансово-бюджетній системі країни. На сьогодні, за словами фахівців Рахункової палати України, значна кількість матеріалів залишаються поза увагою громадськості та правоохоронних органів.

На жаль, перешкодою для здійснення ефективного, об'єктивного, неупередженого контролю за використанням коштів на національну безпеку та оборону є корупція. У результаті проведених досліджень міжнародною громадською організацією по боротьбі з корупцією та дослідженню питань корупції у світі «Transparency International» було встановлено, що до найбільш корумпованих сфер діяльності належать нафтогазовидобувна промисловість, будівництво та сфера безпеки і оборони. У сучасний період в Україні сектор національної безпеки та оборони відзначається значними фінансовими асигнуваннями, в основному зумовленими необхідністю захисту національної незалежності та територіальної цілісності країни. Однак, контроль за використанням коштів, що виділяються на вказану сферу проводиться не в повному обсязі та з приховуванням реальних даних. Корупція у цій сфері становить ключову загрозу національній безпеці держави, адже вона посилює інші загрози, стимулює діяльність організованої злочинності, збільшує суспільну нестабільність та обмежує можливості держави у виконанні її функцій перед суспільством. Важливо зауважити, що корупція в сфері національної безпеки та оборони є стримуючим фактором розвитку країни в мирний час, а в умовах воєнного стану або конфлікту становить загрозу існування держави, адже саме в такий період існують найбільш сприятливі умови для корупційної діяльності зважаючи на секретність та безкарність, що унеможливлюють здійснення суворого нагляду та контролю.

Посилення дії глобальних чинників, які загрожують стратегічній стабільності у світі та негативно відбиваються на безпековому середовищі України, довели важливість виокремлення корупційного ризику в секторі національної безпеки та оборони. Директор програми «Міжнародна оборона і безпека», що проводилась «Transparency International», М. Пайман [203], виходячи

з досвіду досліджень в різних країнах світу, виокремлює найбільш поширені корупційні ризики у сфері національної безпеки та оборони [Рис. 3].

Політичні	Система кадрового забезпечення	Закупівельна діяльність
Політика оборони/безпеки	Поведінка керівництва	Технічні вимоги/технічні характеристики
Технічні вимоги/технічні характеристики	Фонд заробітної плати, підвищення у званні, призначення на посади, система заохочень і стимулів	Постачання лише джерела
Зв'язок між оборонними і державними ресурсами	Призов на обов'язкову строкову службу	Таємні домовленості з учасниками тендерів
Оборонний бюджет	Система виплати заробітної плати	Посередники/брокери
Організована злочинність	Цінності і стандарти	Схеми фінансування
Контроль за діяльністю розвідувальних служб	Невеликі кабарі	Офсети
Експортний контроль		Підрядні організації
		Вплив з боку постачальників
Фінанси	Військові операції	
Утилізація майна	Ігнорування корупції в державі, де проводиться операція	
Закритий доступ до інформації про фінансування деяких заходів/організацій	Корупція у представництвах і місіях	
Економічна діяльність збройних сил	Укладання контрактів	
Незаконна діяльність приватних підприємств	Приватні охоронні підприємства	

Рис. 3. Найбільш поширені корупційні ризики у сфері національної безпеки та оборони

* Джерело [200].

Голова експертної ради Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння Л. Поляков визначає зони в сфері національної безпеки та оборони, на які

загальнодержавний корупційний клімат впливає найбільше в Україні: використання коштів оборонного бюджету та наповнення його так званого спеціального фонду, державні закупівлі, будівництво й розподіл житла, військову освіту, управління та контроль за виконанням завдань програм і планів, призов на військову службу, кадрову політику, миротворчу діяльність тощо [204, с. 79-90]. Ураховуючи вищезазначене, варто констатувати, що війна негативно впливає на зростання ризикопороджуючих чинників, у тому числі і корупційних.

Із метою запобігання та протидії корупції як негативному явищу в нашій державі були прийняті такі законодавчі акти: 1) Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII, який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, а також встановлює правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, зокрема й у секторі національної безпеки та оборони [205]; 2) Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, який визначає та розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки та оборони, запроваджує всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки та оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки та оборони [40]; 3) Закон України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 № 808-IX, який визначає загальні правові засади планування, порядок формування обсягів та особливостей здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору національної безпеки та оборони, а також порядок здійснення державного і демократичного цивільного контролю у сфері оборонних закупівель [146]. Завдяки прийняттю цього Закону бюджетні кошти на закупівлю товарів, робіт і послуг оборонного призначення мають використовуватися більш ефективно.

Таким чином, набрання чинності переліченими законами стало визначальним досягненням у державному нормотворенні. Указані нормативно-правові акти вищої юридичної сили повинні мінімізувати корупційні ризики у

секторі національної безпеки та оборони, а також забезпечити дієвий громадський та демократичний цивільний контроль.

Із метою вдосконалення державного контролю за процесом планування та фінансування сектору національної безпеки та оборони пропонуємо здійснити такі перетворення: 1) дотримуватися системного підходу під час визначення функцій, завдань, чисельності, структури сектору національної безпеки та оборони й обсягу його фінансування; 2) забезпечити прозорість основних напрямів видатків бюджету, спрямованих на національну безпеку та оборону; 3) визначити в процесі реформування сектору національної безпеки та оборони пріоритетні програми та напрями, здійснювати контроль за їх реалізацією; 4) розробити комплекс законодавчих та нормативних заходів щодо контролю за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони; 5) запровадити дієвий механізм здійснення контролю за видатками бюджету та проведення розслідувань діяльності сектору національної безпеки та оборони [157, с. 94]. Вбачається, що покращення контролю за бюджетним процесом на всіх рівнях державного регулювання можна досягти, базуючи його організацію і здійснення на сучасних наукових засадах, дотримання яких надасть змогу з'ясувати дійсну сутність існуючих бюджетних проблем, запровадити конкретні заходи щодо вдосконалення контролю у державно-бюджетній сфері, обґрунтувати стратегію подолання наявних недоліків.

Отже, видатки бюджету на сектор національної безпеки та оборони є ваговою складовою фінансової системи України, а забезпечення державного контролю за видатками на вказану сферу є одним із найбільших викликів, що постав перед Україною.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні все більшого поширення набувають правопорушення у сфері використання державного майна та бюджетних коштів. У цьому контексті першочерговими завданнями держави повинні виступати забезпечення державного контролю, який би сприяв законності та раціональності використання коштів і майна, що належать Україні, а також побудова ефективної системи громадського контролю за діяльністю бюджетних

установ. Категорія громадського контролю розуміється досить широкомасштабно, так як поширюється на різні сфери суспільного життя, охоплюючи широкий спектр дій і процесів, спрямованих на взаємодію громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами та іншими інституціями з метою забезпечення відкритості, відповідальності, прозорості та ефективності управління. Однак, відсутність належного правового регулювання громадського бюджетного контролю в Україні потребує розкриття змісту громадського контролю загалом, надання чіткої дефініції «громадський бюджетний контроль» та визначення його характерних ознак як форми взаємодії держави та громадськості.

У правовій доктрині поняття громадського бюджетного контролю тісно пов'язане з такими термінами «бюджет» і «громадський контроль», відтак для з'ясування сутності та формулювання визначення досліджуваного поняття потрібно розкрити зміст категорії «громадський контроль», а також визначити його місце в бюджетній сфері.

У науковій юридичній літературі існує значна кількість праць, присвячених визначенню поняття «громадський контроль». Утім, не зважаючи на наявність різноманітних дефініцій, які узагальнено висвітлюють сутність цього поняття з різних точок зору, варто зазначити, що єдиний підхід, який враховував би всі особливості цього терміну та відображав загальноприйнятну позицію всієї наукової спільноти, залишається відсутнім.

У Юридичній енциклопедії за редакцією О. Андрійко вказано, що громадський контроль є одним із видів соціального контролю, що здійснюється об'єднаннями громадян і виступає важливою формою реалізації демократії, способом залучення населення до управління суспільством та державою [206, с. 234]. Деякі учені акцентують увагу на тому, що в загальному розумінні поняття громадського контролю можливо визначити як «громадську оцінку ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань, дотримання певних соціальних норм, коригування виявлених відхилень» [207, с. 304]. С. Медведенко визначає громадський контроль як

цілеспрямовану діяльність громадськості щодо нагляду за виконанням органами влади наданих їм повноважень, дотримання законності, дисципліни, прав і свобод людини [208, с. 35]. Сучасне визначення дефініції «громадський контроль» А. Миколасць подає як «засновану на вимогах демократизму, верховенства права та законності конкретна форма взаємодії держави та громадськості, яка реалізується як сукупність заходів чи певна діяльність, здійснювана правомочними представниками громадськості (громадянами, їх об'єднаннями, групами, тобто інституційною структурою), змістом яких є спостереження, вивчення, аналіз, перевірка дійсного стану публічного адміністрування у конкретній сфері чи з визначеної проблеми, у його зіставленні з необхідним та бажаним станом такого адміністрування з метою покращення реалізації державно-владних функцій, їх коригування відповідно до потреб реалізації прав і свобод людини, розвитку громадянського суспільства» [209, с. 141]. Переконані, що розгляд досліджуваного поняття у запропонованому аспекті є обґрунтованим. Оскільки наведений науковцем підхід до розуміння громадського контролю дає змогу відобразити його фундаментальну сутність та з'ясувати особливості побудови взаємовідносин між владою та громадськістю.

Поряд із громадським контролем, поняття й сутність громадського бюджетного контролю залишаються неоднозначно вирішеними у науковій літературі та законодавчих актах. Саме тому законодавцям, науковцям і практичним працівникам варто узгодити свої погляди щодо трактування такої правової категорії як «громадський бюджетний контроль», адже вона потребує ґрунтовного і всебічного дослідження в епоху сьогодення, оскільки спрямована на забезпечення законності операцій під час утворення та використання фінансових ресурсів, а також орієнтована на здійснення належної ефективної та дієвої державної фінансової політики, за якою гарантується забезпечення сталого розвитку національної економіки, основних соціально-економічних прав, інтересів та запитів громадян.

Питання ефективного та цільового використання бюджетних коштів завжди є актуальним у всіх країнах. Система державних органів бюджетного контролю

працює над вирішенням проблемних питань у цій сфері. Однак, лише достатня увага і контроль з боку всього суспільства можуть забезпечити ефективне і раціональне використання бюджетних коштів. Водночас, у цьому контексті доцільно звернути увагу на громадський контроль за видатками бюджету, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони держави.

Як зазначалося раніше, бюджетний контроль є різновидом фінансового контролю, а тому деякі науковці пропонують до визначення дефініції «громадський бюджетний контроль» підходити саме через розуміння сутності поняття «громадський фінансовий контроль». Так, Я. Буздуган переконаний, що громадський фінансовий контроль є «комплексною цілеспрямованою фінансово-правовою діяльністю представників громадськості, що має на меті надання об'єктивної оцінки ефективності та доцільності фінансово-господарських операцій, виявлення відхилень від затверджених нормативів і вжиття заходів для їх ліквідації» [210]. Разом з тим, у наукових дослідженнях зазначається, що громадський фінансовий контроль як один із видів бюджетного контролю здійснюється певною громадою, депутатами різних рівнів, представниками незалежних засобів масової інформації, профспілок, громадських організацій, різноманітних рухів, політичних партій з метою забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень у сфері формування та використання фінансових ресурсів держави загалом та територіальних громад зокрема [211, с. 146].

Що стосується громадського бюджетного контролю, то він, зазвичай, застосовується в процесі фінансування соціального забезпечення та соціального захисту населення [212, с. 369], а полягає у виявленні й попередженні порушень бюджетного законодавства. Із урахуванням того, що громадський контроль здійснюється громадськими організаціями, засобами масової інформації, окремими фахівцями (фізичними особами) на основі добровільності та без жодних матеріальних та фінансових відшкодувань [213, с. 91], то основним суб'єктом громадського бюджетного контролю має бути громадськість, яка зацікавлена у його здійсненні. Зважаючи на цей аспект, громадяни повинні

контролювати чи ефективно та за цільовим призначенням використовуються бюджетні кошти на передбаченому рівні.

Однак, варто зазначити, що в нашій країні відсутні передумови для ефективної реалізації громадського бюджетного контролю. Указане пояснюється тим, що в національному законодавстві відсутній спеціальний закон, який би регламентував процедуру здійснення громадського бюджетного контролю, його формалізацію та впровадження результатів.

Наразі в Україні діють нормативно-правові акти, які передбачають оприлюднення інформації про видатки бюджету та порядок надання такої інформації громадянам. У статті 40 Основного закону України визначено право осіб «направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [74]. Законом України «Про звернення громадян» регулюються питання «практичної реалізації громадянами наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів». Водночас, Законом гарантується «забезпечення громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення» [214]. У Законі України «Про інформацію» зазначено, що фізичні особи та об'єднання громадян можуть звертатись до органів державної влади та місцевого самоврядування, інших суб'єктів, які здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства із запитом про надання їм доступу до інформації. Варто зазначити, що державними органами не надається інформація з обмеженим доступом, а також така, що є конфіденційною або таємною. Відповідно до положень цього Закону «інформація

з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення». У випадках, коли інформація надається в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, право на її отримання може бути обмежене законом, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням [215].

Оскільки рівень життя населення безпосередньо залежить від активності кожного громадянина нашої держави, то громадський бюджетний контроль, як невід'ємна складова частина контролю будь-якої держави, покликаний забезпечити своєчасність та точність фінансового планування, використання коштів державного бюджету за їх цільовим призначенням, а також наповнення дохідної частини бюджету для забезпечення суспільного добробуту.

У нинішніх умовах повноцінне здійснення громадського бюджетного контролю за використанням коштів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони держави є майже неможливим із огляду на те, що у відкритому доступі знаходяться лише загальні цифри, які закладені в бюджет, а інформація з обмеженим доступом, конфіденційна чи таємна державними органами не надається. Таким чином, головними проблемами здійснення громадського бюджетного контролю в Україні є наступні: 1) відсутність нормативно-правової бази, що регламентує порядок здійснення громадського бюджетного контролю; 2) подання інформації в недостатньому обсязі та без повної деталізації; 3) необізнаність громадськості щодо порядку здійснення громадського бюджетного контролю; 4) бюрократизм та недостатня результативність процедури одержання інформації про використання бюджетних коштів шляхом подання громадянами та/або їх об'єднаннями відповідних звернень та запитів. Задля вирішення таких проблем та створення ефективної системи громадського бюджетного контролю в Україні доцільно здійснити низку заходів: по-перше, прийняти спеціальний нормативно-правовий акт, який би регламентував порядок здійснення громадського контролю загалом, а також громадського бюджетного контролю зокрема; по-друге, визначити на

законодавчому рівні поняття «громадського бюджетного контролю» як суспільну діяльність громадських об'єднань, предметом якої є здійснення нагляду за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також за дотриманням ними державної дисципліни з метою забезпечення прозорості, відкритості та ефективності використання бюджетних коштів; по-третє, надати доступ громадськості до інформації про виконання бюджету в необхідному обсязі; по-четверте, надати право суб'єктам громадського контролю брати участь у проведенні, у тому числі за своєю ініціативою, самостійно або спільно із спеціально уповноваженими державними органами, перевірок інформації про порушення органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами Конституції України, законів України, інших нормативно-правових актів, в тому числі щодо цільового використання бюджетних коштів; по-п'яте, розробити дієвий механізм реалізації матеріалів громадського бюджетного контролю.

Отже, громадський бюджетний контроль має особливе значення для забезпечення фінансової діяльності держави, оскільки його першочерговим завданням на сьогодні є виявлення, усунення та попередження порушень у вказаній сфері. Із огляду на викладене, громадський бюджетний контроль в Україні необхідний для побудови сильної та стабільної держави з урахуванням провідного європейського досвіду, а також для реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод у здійсненні контролю за діяльністю органів державної влади загалом та видатками бюджету на сектор національної безпеки та оборони зокрема. Здійснення громадського контролю за використанням коштів, виділених на потреби національної безпеки та оборони держави, передбачає включення громадян, громадських організацій та експертів у моніторинг та оцінку фінансових ресурсів, що призначаються цим сектором. Такий процес спрямований на забезпечення прозорості, відкритості та відповідальності в управлінні фінансовими засобами з метою гарантування національної безпеки та оборони країни.

Висновки до Розділу 2

Розглянувши фінансово-правове регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону, сформовано такі висновки:

1. Поняття «система національної безпеки» і досі не отримало свого правового визначення, а тому не відображається й у чинному законодавстві України. Однак роль системи національної безпеки у правовому забезпеченні фінансової безпеки держави є значущою, адже націлена на виявлення та подолання різних факторів, що можуть загрожувати національним інтересам держави та її громадянам.

2. Виокремлено основні структурні елементи у системі національної безпеки країни: державно-політичний, соціально-економічний, національно-культурний, екологічний, інформаційний, фінансовий. Проаналізовано важливу складову національної безпеки у фінансовій сфері – бюджетну, яка є головною умовою формування та функціонування бюджетної системи України, а також виступає критерієм ефективності її бюджетної політики та організації бюджетного процесу.

3. Підсистемою системи забезпечення національної безпеки виступає «сектор національної безпеки та оборони», який, здебільшого прийнято розуміти як сукупність уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері забезпечення безпеки та захисту національних інтересів держави.

4. Встановлено, що важливе місце у законодавстві України належить тим нормативно-правовим актам, які спрямовані на належне фінансове забезпечення національної безпеки та оборони з метою відсічі збройної агресії проти України, а також захисту нашої держави і її громадян.

Під правовим регулюванням сектору національної безпеки та оборони держави варто розуміти систематизовану та взаємопов'язану сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють відносини з приводу організації та функціонування сектору національної безпеки і оборони, та

які спрямовані на захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз.

5. Охарактеризувавши особливості здійснення видатків бюджету на національну безпеку та оборону в Україні та провівши їхній аналіз було з'ясовано, що з кожним роком фінансування мало чітко виражену тенденцію до зростання, хоч і не значними темпами, але складна воєнно-політична обстановка в нашій державі та введення особливого правового режиму воєнного стану викликали необхідність суттєвого підвищення обсягу видатків на досліджувану сферу з урахуванням вимог бюджетного законодавства.

6. Здійснивши аналіз видаткової частини місцевих бюджетів, було встановлено, що видатки місцевих бюджетів в умовах війни значно збільшилися, поряд з тим, доходи значно зменшилися, а це, в свою чергу, свідчить про наявність ризиків фінансової стабільності. За таких умов головне завдання органів місцевого самоврядування має полягати в ефективному використанні фінансових ресурсів, зосереджуючи їх на пріоритетних напрямках, таких як забезпечення обороноздатності країни, реалізація гуманітарних та соціальних програм підтримки тимчасово переміщених осіб та інших невідкладних заходах.

7. Органам місцевого самоврядування необхідно розширити видаткові повноваження щодо фінансування сектору національної безпеки та оборони. Вбачається за потрібне внести зміни до БК України в частині розширення видатків місцевих бюджетів, яке може відбуватися з усіх рівнів місцевих бюджетів конкретно на заходи з надання матеріальної підтримки досліджуваного сектору у період дії воєнного стану.

8. Визначено, що фінансовий контроль є невід'ємною складовою управлінського процесу та направлений на забезпечення ефективного і відповідального використання грошових ресурсів. Бюджетний контроль тісно пов'язаний із фінансовим контролем, адже це і є його різновид, дієвість якого полягає в реальних наслідках виявлення порушень чинного законодавства України. Мета бюджетного контролю полягає в забезпеченні ефективного та

результативного використання бюджетних ресурсів, дотриманні всіма учасниками бюджетних правовідносин вимог національного законодавства, які реалізуються шляхом розв'язання завдань бюджетного контролю, а також досягненні стратегічних цілей держави. Запропоновано категорію «бюджетний контроль» трактувати як врегульовану нормами бюджетного права діяльність, яка здійснюється органами державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та громадянами України за допомогою правових заходів, направлених на перевірку законності та доцільності ефективного і раціонального використання бюджетних ресурсів в рамках визначених законодавством обсягів та стратегічних цілей.

9. Видатки бюджету на сектор національної безпеки та оборони є ваговою складовою фінансової системи України, а забезпечення державного контролю за видатками на вказану сферу є одним із найбільших викликів, що постав перед Україною. Першочерговими завданнями, які потребують нагального вирішення, є забезпечення відкритості й прозорості діяльності органів влади за ключовими напрямками бюджетних видатків, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони; створення дієвого механізму контролю за видатками бюджету, а також розроблення й затвердження комплексу законодавчих та нормативно-правових актів за процесом його здійснення.

10. Громадський бюджетний контроль має особливе значення для забезпечення фінансової діяльності держави, оскільки його першочерговим завданням на сьогодні є виявлення, усунення та попередження порушень у вказаній сфері. Здійснення громадського контролю за використанням коштів, виділених на потреби національної безпеки та оборони держави, передбачає включення громадян, громадських організацій та експертів у моніторинг та оцінку фінансових ресурсів, що призначаються цим сектором.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ

3.1. Зарубіжний досвід щодо здійснення державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону

Забезпечення національної безпеки є однією з нагальних проблем на сучасному етапі державотворення, яка потребує вирішення, а питання належного фінансування сектору національної безпеки та оборони є одним із пріоритетних. Сучасна наука має розвинену систему знань із проблем забезпечення безпеки та її ефективного фінансування, адже вона формується на основі нових поглядів, ідей, способів мислення вчених та світових тенденцій розвитку. Поряд з тим, кардинальні світоглядні зміни на ключові виклики сучасності потребують переосмислення традиційних положень, а також формування принципово нових концепцій. Теоретичні та практичні аспекти, що пов'язані з забезпеченням національної безпеки потребують комплексного підходу, який поєднує загальнотеоретичні дослідження, досягнення галузевих наук та потреби практики в інтересах безпеки особистості, суспільства та держави. Вказані аспекти набувають значущості у контексті зростання та трансформації різноманітних форм безпеки, виникнення нових потенційних викликів та загроз, а також у зв'язку з динамічними змінами у глобальному геополітичному вимірі.

Ситуація, що складається в сучасному світі характеризується невирішеними соціальними проблемами, наявністю «точок напруження», бажанням інших держав реалізувати свої геополітичні плани [216, с. 93]. Водночас воєнний стан в нашій державі, виникнення різних загроз її громадянам і суспільству вплинули й змінили звичний порядок функціонування бюджетної системи України. Відтак, існує потреба в плануванні ефективних заходів, спрямованих на забезпечення

національної безпеки та належне фінансування сектору національної безпеки та оборони.

Національна безпека є одним із найголовніших чинників стабільного розвитку держави, адже завдяки їй забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Наразі основним завданням для України є забезпечення національної безпеки, що сприятиме реформуванню усіх сфер державної та суспільної діяльності. Важливо, щоб зміст перетворень у цій сфері був пов'язаний із збереженням та укріпленням державного суверенітету й територіальної цілісності. Окрім того, фінансові та бюджетні правовідносини повинні стати більш спрямованими на забезпечення ефективного фінансування сектору національної безпеки та оборони, що потерпає від наслідків війни [217, с. 98]. У межах системи забезпечення національної безпеки держави Україна натеper зосереджує основну увагу на таких важливих сферах: економічній, соціальній, екологічній, інформаційній та міжнародній. Позаяк ефективність забезпечення національної безпеки держави залежить від стану її економіки, то реалізація національних інтересів переважно обумовлюється наявністю відповідних економічних (фінансових) можливостей.

На сьогодні центральними органами виконавчої влади продовжується робота щодо опрацювання тих нормативних документів, які виконують завдання в сфері національної безпеки і оборони. Важливо, аби при формуванні нормативно-правової бази нашої держави був врахований досвід побудови систем національної безпеки провідних країн світу.

Проблема забезпечення та фінансування національної безпеки є надзвичайно важливою для України, а також постійно перебуває в центрі уваги країн світу. Однак на сьогодні не існує єдиного визначення понять «національна безпека», «система національної безпеки», «система забезпечення національної безпеки», «видатки бюджету». Кожна країна індивідуально та з урахуванням своїх можливостей визначає сфери, які вона відносить до національної безпеки, перелік

об'єктів і суб'єктів її забезпечення, виходячи із тих завдань, що стоять перед державою як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Загальновідомо, що система національної безпеки будь-якої країни базується на концептуальних політичних нормативно-правових документах, у яких висвітлюються офіційні погляди на роль і місце держави у світі, його національні цінності, інтереси й цілі, способи й засоби запобігання зовнішнім і внутрішнім небезпекам і загрозам. Дослідивши досвід зарубіжних країн, нами встановлено, що існує дві моделі створення систем забезпечення національної безпеки, а саме: англо-саксонська та європейська [218, с. 88].

Сучасна система забезпечення національної безпеки Сполучених Штатів Америки (надалі – США) має складну і, водночас, дорогу структуру. До її складу входять: президент США, радники президента США, виконавчий апарат, міністерства і відомства, Конгрес. Правове регулювання системи забезпечення національної безпеки США здійснюється Законами «Про національну безпеку», «Про боротьбу з тероризмом» та іншими. Ключовою ланкою у системі забезпечення національної безпеки США на стратегічному рівні є президент як керівник виконавчої влади і Верховний головнокомандувач Збройними силами [219, с. 325]. Президент США має своїх радників, зокрема головним виступає радник з питань національної безпеки, який є політичним аналітиком, координатором і членом Ради національної безпеки США та входить до Виконавчого офісу президента. До виконавчого апарату президента США входить Бюро Білого дому, що займається реалізацією поставлених завдань [220, с. 141-142]. У центрі системи забезпечення національної безпеки США стоїть Рада національної безпеки, яка є підрозділом Виконавчого офісу президента США та виступає координуючим і контролюючим органом, куди інкорпоровані представники всіх відповідальних агентств та установ. На законодавчому рівні США чітко визначено структуру, функції та відповідальність (зокрема, кожного відділу) Ради національної безпеки. Як бачимо, Рада національної безпеки США є тим органом, що пропонує президентові варіанти рішень, які пізніше лягають в основу політики в галузі національної безпеки [221, с. 157-158]. Міністерству

оборони США відводиться особливе місце в структурі служби забезпечення національної безпеки, а Міністр оборони є головним помічником президента з питань щодо оборони країни [219, с. 326]. Як бачимо, США пройшли тривалий час становлення в питаннях побудови сучасної системи забезпечення національної безпеки та оборони. У цій країні на вказану сферу виділяється значна кількість фінансових, матеріально-технічних та людських ресурсів, а це сприяє зростанню авторитету США на світовій геополітичній арені. Сучасній Україні необхідно перейняти уже напрацьований позитивний досвід США, що полягає в усуненні дублювання компетенції різних суб'єктів забезпечення національної безпеки в державі, створенні прямої лінії управління відомствами, діяльність якої спрямована на забезпечення національної безпеки, а також наданні значних фінансових ресурсів. Питання відповідного рівня витрат на оборону для США є надзвичайно важливим, адже воно стосується гарантування безпеки штатів та здатності зберігати мир і стримувати усі загрози в усі часи. Зважаючи на обсяги щорічного бюджету, що виділяється на оборону США, безпека країни гарантована, а постійний розвиток оборонно-промислового комплексу (засобу, який забезпечує обороноздатність країни, її недоторканість та охороняє суверенітет держави) здійснюється шляхом фінансування наукоємних військових галузей. Окрім того, весь оборонний бюджет Сполучених Штатів Америки є прозорим, бо принцип відкритості закладений в головному документі – Конституції.

Система забезпечення національної безпеки Великої Британії дуже ефективна. Оскільки, ця парламентська держава розробила власний тип управління безпекою, який істотно відрізняється від тих, що поширені у країнах з впливовою владою президента. Сутність такого управління полягає в розпорошенні завдань і функцій, а також відповідальності по різних структурах і управліннях. Причому існує значна кількість надвідомчих рад і комітетів, які не мають перетину у своїх функціях, проте сприяють загальному функціонуванню системи національної безпеки. У Великій Британії система управління національною безпекою відома під назвою «механізми національної безпеки» або

«механізми національної розвідки». За весь механізм безпеки несе відповідальність прем'єр-міністр країни. Його дорадником є координатор з питань безпеки і розвідки, який спрямовує діяльність різних агенцій, а міністри, в свою чергу, відповідають за безпеку у своїх секторах [222, с. 137-138]. Міністерство оборони Великої Британії забезпечує впровадження оборонної політики країни та безпосередньо керує Збройними силами. Надзвичайно важливим є те, що вся ця складна система забезпечення національної безпеки Великої Британії регулюється значною кількістю законодавчих актів, однак вони мають мінімум термінологічних суперечностей, максимум конкретики щодо завдань, функцій і відповідальності.

Головним фактором та гарантом національного суверенітету й протидії зовнішнім загрозам для країн-членів Європейського Союзу (надалі – ЄС) залишається воєнно-політичний блок НАТО, до складу якого входить 31 держава. Американська військова присутність на континенті, а особливо ядерна складова Альянсу, виступають гарантами європейської безпеки [223, с. 56]. Окрім того, Північноатлантичний альянс (НАТО) є тим визначальним фактором стабільності та безпеки в Європі, який позитивно впливає на політичні перехідні процеси та стабілізує ситуацію на континенті. Загалом, у країнах Європи система керівництва сектором безпеки та оборони пов'язана із питаннями створення централізованого стратегічного керівництва, що дає змогу підвищити якість прийняття рішень. Створення центрів оцінювання загроз є важливим з огляду на те, що основною функцією виступає моніторинг ситуації на основі інформації з усіх джерел, наявних у держави, оцінювання на її основі рівня загроз, відповідно до якого мають діяти органи державної управління сектором безпеки і оборони, встановлення ступеня готовності відповідних складових до реагування на кризові ситуації [223, с. 36].

Спільною рисою європейських країн у питаннях вдосконалення стратегічного керівництва сектором безпеки та оборони є наділення глави держави функціями верховного головнокомандувача, окрім Нідерландів, Німеччини і Швеції, де за конституцією такі повноваження закріплені за урядом

[224, с. 59]. У Франції при президентові діє Вища рада оборони як координаційно-консультативний орган державного управління силами оборони, що розробляє і надає президентові обґрунтовані рекомендації з питань реалізації воєнної політики і військового будівництва з урахуванням сучасних концептуальних підходів до вирішення певних питань [224, с. 59-60].

У Польщі Рада національної безпеки є дорадчим органом президента з питань зовнішньої і внутрішньої національної безпеки, в рамках якого створено Бюро національної безпеки, що виконує функції секретаріату Ради, а саме організовує роботу й об'єктивно оцінює ситуацію та забезпечує співпрацю з урядом щодо питань національної безпеки. За роки незалежності Польщі вдалося створити ефективну систему забезпечення національної безпеки, в якій президент і уряд згідно Основного закону відповідають за забезпечення національної безпеки в цілому, а Рада національної безпеки та Бюро національної безпеки здійснюють координацію дій та загальне управління цією системою.

Як бачимо, місія НАТО полягає в гарантуванні безпеки євроатлантичного регіону, а тому оборонні видатки мають бути добре узгоджені із безпековим середовищем. Зобов'язання щодо інвестицій в оборону (параграф 14 Комюніке Уельського саміту 2014 року) досі залишаються політичним фундаментом країн-членів НАТО і полягають у збільшенні оборонних видатків. Такі зобов'язання не лише чітко визначили ціль у 2% ВВП на оборонні видатки, а і заклали додаткове завдання для союзників витратити більше 20% своїх оборонних бюджетів на основне обладнання, в тому числі на відповідні науково-технічні роботи [225].

Досвід Федеративної Республіки Німеччини в досліджуваному нами контексті заслуговує особливої уваги передусім через те, що ця країна, незважаючи на проблематичну політико-історичну спадщину, змогла стати повноцінним членом «європейського демократичного клубу». На сьогодні гарантуванням національної безпеки в Німеччині займається Федеральна Рада безпеки. Система органів безпеки в цій країні складається із федеральної розвідувальної служби і відомства розвідки бундесверу; органів контррозвідки. Контроль за діяльністю служб, уповноважених на здійснення захисту держави,

здійснюють: парламент, урядовий контроль (Федеральний Канцлер, Федеральна Рада безпеки, Відомство Федерального Канцлера, уповноважений по координації діяльності спеціальних служб, Комітет статс-секретарів у справах секретних служб і безпеки), федеральний уповноважений по захисту цих осіб, постійний міжвідомчий комітет із питань безпеки в спецслужбах і відповідні відомчі комітети та відділи в Федеральному міністерстві оборони Німеччини [226, с. 188]. У цілому, сучасний сектор безпеки в Федеративній Республіці Німеччини вирішує ті завдання, що спрямовані на відповідність потенційним загрозам безпеки у майбутньому.

Проаналізувавши досвід США, Великої Британії та деяких країн Європи можемо констатувати, що при формуванні системи забезпечення національної безпеки важливу роль відіграють історичні традиції, географічне розташування, кількість населення, площа країн, рівень фінансування, досконалість законодавства та наявність міжнародних договорів. Однак в цілому, структура системи забезпечення національної безпеки у світі побудована на тенденціях, які виходять з того, що забезпечення національної безпеки – це першочергове завдання будь-якої держави, яке полягає в усуненні або подоланні деструктивної дії внутрішніх, регіональних і глобальних чинників, що перешкоджають або гальмують досягнення національно значущих цілей, спрямованих на забезпечення мирного життя нації, а також попередження можливих загроз.

Дослідження реального стану здійснення державного фінансового контролю бюджетного процесу в цілому і за видатками бюджету на сектор національної безпеки та оборони зокрема, у зарубіжних країнах обґрунтовується необхідністю його подальшого використання і впровадження в Україні.

Л. Івашова та М. Івашов, працюючи над науковим дослідженням моделей організації державного фінансового контролю в іноземних державах, з'ясували, що вони пройшли довгий шлях свого становлення – від примітивних форм до розгалужених систем, які забезпечують виконання не лише контрольно-перевірних процедур, але й гарантують ефективне здійснення заходів моніторингу та запобігання вчиненню фінансових правопорушень [227, с. 12].

Принагідно зазначити, що на побудову моделі системи державного фінансового контролю в зарубіжних країнах впливають такі чинники: історичні умови, суспільний лад, форми правління, політичні традиції, панівні моделі правового регулювання тощо. У даний час у більшості країн системи державного фінансового контролю характеризуються високим рівнем структурованості та ефективності, а Конституція та прийняті на її основі закони, що визначають місце, функції й права контрольних установ становлять правову основу організації рахункових відомств та забезпечення їхнього функціонування.

Ш. Бланкарт відзначив, що системи державного фінансового контролю західних країн, зазвичай, не є «монолітним блоком», а апарат управління, як правило, не підлягає цілісному контролю з боку держави [228]. Проте у цих країнах застосовуються різні механізми контрольної-перевірної роботи, що можуть бути використаними в окремих випадках і на певних етапах.

В. Мельничук констатує, що у країнах Європейського Союзу є поширеними чотири основних типи державних органів фінансового контролю, серед яких виділяють: 1) аудиторські суди (Франція, Бельгія, Люксембург, Португалія, Іспанія, Італія) або судові органи, що є складовими судової системи країни (Греція, Португалія); 2) колегіальні органи, що не наділені судовими функціями (Нідерланди, Німеччина); 3) незалежні контрольні управління на чолі з Генеральним контролером (Великобританія, Ірландія, Данія); 4) контрольні управління у структурі уряду (Швеція, Фінляндія) [229, с. 36]. Визначаючи організаційну схему контролю в зарубіжних країнах, Н. Дорош зазначає, що вона сформована наступним чином: вищий орган державного фінансового контролю, на який покладено завдання здійснювати нагляд за витрачанням коштів державного бюджету є підпорядкованим президенту або парламенту – перша категорія; до другої категорії належать державні контрольні-ревізійні підрозділи міністерств і відомств, що підпорядковуються вищому органу державного фінансового контролю і відповідному міністерству чи відомству. Вони відповідають за здійснення повного контролю і за правильність витрачання державних коштів [230, с. 48]. Як показує світова практика, державні органи

влади, здійснюючи зовнішній фінансовий контроль за видатками з бюджету, мають єдину назву – Вищі органи фінансового контролю. Однак, у різних країнах такий орган має свою назву, наприклад, у Німеччині і Франції – Рахункова палата, у Великій Британії – Національне контрольно-ревізійне управління, у Швеції – Національне Ревізійне Бюро [231, с. 97]. Під Вищим органом фінансового контролю прийнято розуміти такий незалежний, колегіальний орган державної влади, який покликаний здійснювати зовнішній фінансовий контроль за своєчасністю, ефективністю та цільовим використанням бюджетних коштів, зокрема й тих, що виділяються на потреби сектору національної безпеки та оборони.

У країнах Євросоюзу активно використовуються механізми зовнішнього та внутрішнього контролів. Здебільшого, системи зовнішнього контролю представлені рахунковими палатами, які є незалежними у вирішенні питань внутрішньої та зовнішньої діяльності, і, водночас, контрольними органами парламентів (наприклад, комітетами, комісіями тощо). Щодо систем внутрішнього контролю, то вони представлені розгалуженими структурами, до складу яких належать різні органи міжвідомчого та відомчого підпорядкування [232, с. 4]. Принагідно зазначити, що системи державного фінансового контролю у країнах Європи, як розвинутих країнах континентальної системи права, ґрунтуються та функціонують на схожих принципах, адже побудовані на положеннях Лімської декларації [233, с. 40].

Розвиненим країнам, де державна влада поділена на законодавчу, виконавчу і судову, а сфери державної влади, місцевого самоврядування та громадського суспільства є структурованими, властива наявність кількох контролюючих інституцій, що входять до цих сфер. Так, на прикладі США крім казначейства, державний контроль у галузі фінансів, а саме у бюджетній сфері, здійснюють Головне контрольно-фінансове управління Конгресу, Адміністративно-бюджетне управління при президентові США, управління з добору і розстановки кадрів, Президентська рада з питань боротьби з фінансовими зловживаннями в

державних установах, інспектори Федеральної резервної системи, служба внутрішніх доходів (податкова служба) та інші [234, с. 40].

У Великій Британії парламентський контроль здійснюється на етапі підготовки проекту Державного бюджету. Щороку бюджет та збірку документів про державні видатки вивчає спеціальний постійний комітет Палати громад у справах державної скарбниці та державної цивільної служби, за результатами якого складається доповідь, що є основою для подальших дебатів. У британському парламенті діє Комітет публічної звітності, завдання якого полягає у розгляді доповідей контрольних органів, зокрема доповіді Генерального контролера-аудитора, який відповідальний за перевірку фінансової звітності державних органів. Національна рахункова палата, очільником якої виступає Генеральний контролер-аудитор, відповідає за проведення ревізій та ефективність фінансування бюджетних видатків і є Вищим органом державного фінансового контролю [235, с. 24-25]. Доцільно зауважити, що законодавство Великої Британії спрямоване на стимулювання ощадливості, економічної ефективності та раціональної діяльності бюджетних установ при використанні державних фінансових ресурсів. У цій країні Казначейство як орган державного управління фінансами займається розробкою, складанням та виконанням Державного бюджету, працює над визначенням податкової політики, проводить фінансово-економічне прогнозування, здійснює контроль за витрачанням коштів державними органами та підприємствами. Контроль фінансово-господарської діяльності державного сектору економіки виконує Національне контрольно-ревізійне управління (його ще називають Управлінням Головного контролера, національним офісом аудиту чи Національною ревізійною радою), яке здійснює нагляд за видатками в органах виконавчої влади та забезпечує внутрішньовідомчий контроль [231, с. 100].

У Франції державний фінансовий контроль виокремлюють як внутрішній, так і зовнішній. Рахункова палата та її регіональні підрозділи відповідають за проведення зовнішнього контролю, здійснюють судовий нагляд за індивідуальними рахунками управління головних державних бухгалтерів і

контролюють операції державного обліку щодо перевірки та оцінки всіх державних рахунків; видачі постанов, в яких подаються не тільки недоліки державних об'єктів, а й рішення щодо відшкодування втрат, заподіяних державі [236, с. 345]. Окрім того, Вищий орган Франції контролює рахунки загальнонаціональних державних установ і підприємств та має право таємно перевіряти рахунки та ведення справ в державних і приватних установах, підприємствах, які отримують фінансову допомогу від держави, а також в установах системи соціальної безпеки. За результатами проведених перевірок Рахункова палата готує доповіді та передає їх на розгляд президентові республіки, а також висвітлює в засобах масової інформації. Функції правового захисту бюджету від неправомірних посягань у Франції виконують Фінансовий суд разом із Судом бюджетної та фінансової дисципліни [237]. Діяльність Фінансового суду проводиться за такими напрямками: контрольним (фінансові інспектори та аудитори здійснюють контрольні функції щодо використання бюджетних коштів, а також забезпечують підготовку та подання щорічного фінансового звіту парламенту), судовим (судді розглядають факти виявлених порушень бюджетного законодавства та застосовують до правопорушників відповідні заходи фінансового впливу). У цій країні також функціонує фінансова прокуратура, яка здійснює представництво інтересів суб'єктів відповідних бюджетів в процесі судового розгляду справ [185, с. 183].

В Австрійській Республіці Рахункова палата, що створюється Національною Радою Федеральних Зборів, також є вищим органом бюджетного контролю [238]. Однак, на відміну від нашої країни, в Австрії Рахункова палата наділена як контрольними, так і правоохоронними функціями. Повноваження Рахункової палати Австрії зводяться до перевірок законності бюджетної діяльності держави та її суб'єктів, підготовки та подання на затвердження Національній Раді звітів про виконання бюджетів. У своїй науковій праці П. Латковський зазначив, що реалізація принципу незалежності в контрольно-бюджетній діяльності становить науково-практичний інтерес. Втілення такої керівної засади має наступне вираження: керівник Рахункової палати Австрії та його заступник призначаються

Національною Радою, а інші члени палати – Президентом Республіки, але усі кандидатури членів палати Голова Національної Ради Федеральних Зборів представляє Президенту [185, с.179]. Вважаємо, що наведений порядок призначення членів палати є обґрунтованим і виправданим, оскільки він спрямований на забезпечення механізму стримувань і противаг між гілками влади, а реалізація принципу незалежності в контрольно-бюджетній діяльності Австрії важлива для забезпечення об'єктивності й ефективності контролю за використанням бюджетних коштів.

Бюджетний комітет парламенту у Німеччині, який має особливий статус завдяки наявності в його складі ревізійного підкомітету, наділений функцією виконання провідної ролі у складанні бюджету країни. Поряд з тим, дієвою є бюджетна комісія Бундестагу, яка здійснює поточний контроль за виконанням бюджету, а також вирішує питання про кредитування уряду [227, с. 17]. У Федеративній Республіці Німеччини відповідно до частини 2 статті 114 Основного Закону бюджетний контроль здійснює Федеральна рахункова палата. Вона є вищою федеральною установою, яка не належить до жодної із гілок влади, оскільки має статус нейтрального авторитетного органу між парламентом і урядом. Основним напрямом роботи Федеральної рахункової палати є перевірка виконання бюджетних програм, фінансової діяльності державних установ, фінансових звітів Федерального уряду про бюджет, а також здійснення контролю таких елементів: державні доходи та видатки, платіжні зобов'язання, власність, борги. Організаційна схема державного фінансового контролю у країні передбачає існування в галузевих міністерствах власних ревізійних органів, котрі забезпечують внутрішній контроль за правильністю витрачання державних коштів у системі певного відомства [234, с. 40]. Міністерство фінансів – це орган внутрішнього контролю. У його структурі діють контрольно-ревізійні органи: Федеральне відомство з фінансів (податкові перевірки), Федеральне управління державного боргу (фінансування бюджетного дефіциту і контроль цільового спрямування залучених коштів). До повноважень Федеральної контрольно-ревізійної служби належать здійснення поточного контролю за бюджетом,

перевірка дотримання бюджетного законодавства у частині фінансування видатків і реалізації державних програм [173, с. 93].

Бюджетний контроль у Фінляндії здійснюється спеціальною структурою парламенту, яка задля забезпечення правового захисту бюджету обирає із свого складу державних ревізорів та формує Державне контрольно-ревізійне управління (надалі – Управління), яке є незалежним органом фінансового контролю разом із ревізорами. Таке Управління відповідає за фінансові перевірки (зокрема, щодо правильності складання фінансової звітності, законності методів управління фінансовою діяльністю, результативності внутрішнього контролю, відповідності видатків бюджетному кошторису, достовірності показників у щорічних звітах тощо) й аудит ефективності.

Рахункова палата (також відома як Ревізійна палата) в Італії є контрольно-ревізійним органом, хоча, за змістом функцій і повноважень більше відноситься до судового. Вона функціонує на засадах верховенства права та колегіальності, а до її структури належать управління Президента Рахункової палати, управління генерального секретаря, об'єднання палат, центральна ревізійна палата, регіональні ревізійні відділення, апеляційні палати, регіональні апеляційні палати та інші органи і структурні підрозділи. Наявність повноваження про надання попередньої експертної оцінки законам і урядовим рішенням, які мають вплив на організацію бюджетного процесу та здійснення бюджетних видатків – це істотна ознака Рахункової палати Італії, яка виділяє її з поміж інших. В Італії поточний контроль за дотриманням бюджетного законодавства здійснюють такі органи: Казначейство (контроль видатків), Міністерство фінансів (контроль доходів), Міністерство бюджету і планування (контроль обґрунтованості бюджетних запитів), Міністерство внутрішніх справ (контроль місцевих фінансів) [227, с. 17].

Створення Верховної контрольної палати у Чехії в 1993 році стало початком фактичної діяльності вищого незалежного органу контролю. Від того часу Вища контрольна палата займається здійсненням перевірок у сфері фінансового господарства, управління державною власністю і виконання бюджету. Колегія – Вищий орган управління Верховної контрольної палати Чехії [235, с. 20].

В Іспанії саме Рахунковий суд наділений контрольно-бюджетними функціями і є підзвітним Генеральному Кортесу. Основна діяльність суду у бюджетній сфері заключається в проведенні перевірок звітів про виконання бюджету, наданих Міністерством фінансів. У випадках виявлення порушень бюджетного законодавства суд може застосовувати різні види санкцій.

Відповідно до Акту про Верховну палату контролю у Польщі, яким визначено її статус, основні завдання і повноваження, цей орган здійснює контрольно-наглядові функції у сфері державних фінансів, у тому числі щодо виконання бюджету. Вищим органом управління Верховної палати контролю Польщі є колегія, яка ухвалює рішення таємним голосуванням [227, с.17].

Чітке законодавче регламентування діяльності органів внутрішнього контролю й аудиту, в процесі якого виявляється значна частина бюджетних порушень (як на стадії формування доходів, так і під час фінансування видатків) є особливістю системи державного фінансового контролю Нідерландів. Міністерство фінансів цієї країни – відповідальний орган за нормативно-правове та методичне забезпечення діяльності органів внутрішнього контролю та аудиту. До обов'язків міністра фінансів належать: координація і нагляд за фінансовим управлінням державними коштами, організація належного аудиту. У складі Міністерства фінансів Нідерландів функціонує Дирекція з політики аудиту і нагляду, а також при ньому діють аудиторські служби, що підпорядковуються Генеральному секретарю. Вказані служби контролюють дотримання вимог бюджетного законодавства у міністерстві, проводять аудит звітності й обліку, здійснюють нагляд і контроль за використанням державного майна. Служби внутрішнього аудиту міністерств про свою діяльність подають звіт Рахунковій палаті, міністру фінансів, а також відповідному міністру. Доцільно зауважити, що у міністерствах також утворені комітети з аудиту, які формують свою політику в міністерстві, погоджують графіки проведення аудиторських перевірок, аналізують стан бюджетної дисципліни та звітують про результати своєї роботи перед міністром. Визначальною рисою здійснення бюджетного контролю в Нідерландах є наявність у кожному міністерстві ревізора, який наглядає за

роботою аудиторів і в разі виявлення недоліків звітує про них міністру фінансів. У цій країні аудит виконання місцевих бюджетів забезпечують приватні аудитори, які перевіряють законність витрачання коштів під час реалізації бюджетних програм, а також контролюють правильність виконання поточних операцій [227, с. 20-21].

У Європейському Союзі провідним інститутом бюджетного контролю виступає Європейська рахункова палата. Цей спеціалізований вузько функціональний орган надає допомогу і сприяє європейському парламенту в контролі за витратами фінансових ресурсів союзу. Європейська рахункова палата відповідає за перевірку законності та правильності отримання доходів та здійснення видатків, виявляє та доповідає про наявність порушень. До обов'язків Рахункової палати в Європейському Союзі відносяться: перевірка відповідності затверджених надходжень фактично перерахованим до бюджету, а видатків – з точки зору прийнятих зобов'язань здійсненим виплатам. Інститути, органи та установи Європейського Союзу, держави-члени, а також інші держави та організації, які виступають отримувачами чи платниками до бюджету Європейського Союзу зобов'язані надавати Рахунковій палаті повну інформацію про фінансові операції, що відносяться до бюджету такого союзу. Рахункова палата за результатами контрольної-бюджетної діяльності щороку готує доповідь, в якій подається оцінка якості управління фінансами. Способи отримання інформації Рахунковою палатою викликають особливу зацікавленість з наукової точки зору, адже такі дані отримуються від конфіденційних каналів. За результатами перевірки (у наступному році після її здійснення) оприлюднюється інформація про виявлені невідповідності (формулюються зауваження). Європейська рахункова палата може у будь-який час подати зауваження у формі спеціальної доповіді, що формується за певними питаннями, а також надати висновок на вимогу будь-якого інституту Європейського Союзу. Зауваження до їх офіційного оприлюднення надсилаються конфіденційними каналами відповідним інститутам, а ті, в свою чергу, готують відповіді на них. Після отримання таких відповідей зауваження та висновки разом зі спеціальними доповідями

надсилаються до Ради Європейського Союзу та Європарламенту. За результатами ревізії Європейська рахункова палата подає декларацію Раді Європейського Союзу та Європарламенту. Саме цим документом підтверджується правильність ведення рахунків, а також законність здійснення фінансових операцій [185, с. 178]. Як бачимо, Європейська рахункова палата допомагає Європарламенту у проведенні ним парламентського контролю за виконанням бюджету Європейського Союзу.

На наш погляд, важливо звернути увагу на позитивний сформований досвід здійснення бюджетного контролю (в тому числі за видатками бюджету) на прикладі таких країн як Азербайджан та Аргентина. Згідно зі статтею ст. 21.1 Закону Азербайджану «Про бюджетну систему» контроль за виконанням бюджету здійснює Міллі Меджліс та його Рахункова палата. Парламент відповідальний за створення бюджетної комісії, основною метою діяльності якої є перевірка законності та повноти передбачених державним бюджетом доходів та видатків, ефективності та доцільності використання державних коштів відповідно до Закону Азербайджану «Про постійні комісії Міллі Меджлісу Азербайджанської Республіки» [239]. А.Т.о. Ахундов, досліджуючи парламентський фінансовий контроль в Азербайджані, встановив, що він полягає у здійсненні контрольних функцій парламентськими комітетами та рахунковою палатою. Рахункова палата є постійно діючим самостійним державним органом бюджетно-фінансового контролю, який підзвітний парламенту. Водночас, Рахункова палата Азербайджану здійснює контроль за своєчасністю виконання статей доходів та видатків державного бюджету і позабюджетних фондів; аналізує фінансування із державного бюджету; перевіряє щорічні звіти про виконання державного бюджету і, за результатами, формує свої висновки; готує та подає парламенту пропозиції щодо виконання доходів та видатків державного бюджету. Окрім того, на підставі запитів Президента та постійних комісій Міллі Меджлісу Рахункова палата проводить фінансово-бюджетні експертизи [185, с.180-181].

В Аргентині Генеральна аудиторія, яка є спеціальним органом, що діє на підставі особливого мандату парламенту забезпечує здійснення бюджетного

контролю у сфері фінансової діяльності органів державного управління через моніторинг фінансових потоків. Парламент затверджує склад Генеральної аудиторії та її керівника, а кандидатури вносяться великими опозиційними партіями.

Дослідивши особливості організації національних систем державного бюджетного контролю в зарубіжних країнах, можемо зробити певні висновки. У переважній більшості розвинених країн світу бюджетний контроль, який є різновидом державного фінансового контролю здійснюється рахунковою палатою, а також урядовими контрольно-ревізійними службами. Здебільшого, такий контроль проводиться за виконанням бюджетів, витрачанням державних коштів і використанням державного майна. У певних країнах (Франція, Португалія, Іспанія), де поширена судова модель бюджетного контролю діяльність фінансових судових органів забезпечується за такими напрямками: контрольно-бюджетним і правоохоронним. Міністерства фінансів деяких держав відіграють важливе значення не лише під час підготовки проєктів бюджетів та розподілу коштів, а й мають централізовані ревізійні органи (наприклад, Генеральна інспекція фінансів у Франції, Відомство фінансового контролю у Швейцарії), що покликані нести відповідальність за подальший фінансовий контроль бюджетних витрат урядових установ. Щодо Вищих незалежних органів державного фінансового контролю, то в деяких країнах відсутні закони, які б регламентували порядок їхньої діяльності (серед них Франція, Італія, Чехія, Польща), однак в інших прийняті закони, які визначають статус вищого незалежного органу державного фінансового контролю, його головні завдання, але не регламентують їхні функції, права та обов'язки (прикладом є Німеччина).

Узагальнюючи особливості формування національних систем зовнішнього бюджетного контролю у зарубіжних країнах, можемо акцентувати увагу на таких основних видах: 1) колегіальні органи – рахункові палати (Нідерланди, Німеччина, Польща); 2) незалежні контрольні інституції (Велика Британія); 3) спеціальні суди або спеціалізовані судові органи у складі вищих судових органів держави (Іспанія, Італія, Франція); 4) контролюючі органи (Фінляндія, Швеція).

На фінансування сектору національної безпеки та оборони у різних країнах світу виділяються вразі більші кошти. Так, видатки США на військову діяльність у 2021 фінансовому році становили 801 млрд. дол. За методикою Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (надалі – SIPRI), до цієї загальної суми належать фінансування Програми національної розвідки й Міжнародна безпекова допомога. Порівняно з 2020 роком, відбулося збільшення витрат на 2,9% у номінальних цінах, але в реальних – зменшення на 1,4%. Така розбіжність пояснюється підвищенням темпів інфляції у США [240, с.259-260].

Військові витрати Японії у 2021 році склали 54,1 млрд. дол. (без урахування витрат Міністерства оборони на надзвичайні заходи з попередження та пом'якшення наслідків катастроф, а також на зміцнення національної стійкості, що вважаються невійськовою діяльністю). Після попереднього схвалення бюджету на 2021-2022 рр. у грудні 2020 р., японський Уряд у листопаді 2021 р. схвалив додатковий бюджет загальних урядових витрат, у якому до військового бюджету на 2021-2022 р.р. додано ще 774 млрд. єн (7,0 млрд. дол.) [241]. Це призвело до збільшення військових витрат у 2021 році на 7,3%, порівняно з попереднім. Крім того, військовий тягар Японії у 1,1% ВВП у 2021 р., згідно з даними SIPRI, вперше з 1960 р. перетнув поріг в 1% ВВП [242]. За 2012-2021 рр. японські витрати значно зросли. Основними факторами цього зростання було розуміння можливості виникнення загроз з боку Китаю, Північної Кореї і Росії.

Загальні видатки на оборону в Європі в 2021 році становили 418 млрд. дол., що на 3,0% більше, ніж у 2020 році, та на 19% більше, ніж у 2012 році [240, с. 239].

Європейським лідером з військових витрат є Велика Британія, яка виділила на потреби війська у 2021 р. 68,4 млрд. дол., що на 3,0% більше, ніж у 2020 р. Доцільно зауважити, що за період 2012-2021 рр. британські військові витрати зросли лише на 3,7%, найменше з усіх країн Центральної і Західної Європи. У 2021 році уряд Великої Британії представив Комплексний огляд безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики (Integrated Review of Security, Defence,

Development and Foreign Policy). У ньому зазначалося про збільшення на 24,0 млрд. фунтів стерлінгів (33,0 млрд. дол.) бюджету Міністерства оборони (найбільший компонент британських військових витрат в оцінках SIPRI) протягом чотирьох років [243]. Це включає 6,6 млрд. фунтів стерлінгів (9,1 млрд. дол.) на військові науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР).

Що стосується французьких військових витрат у 2021 р., то вони сягнули 56,6 млрд. дол., що на 1,5% більше, ніж у 2020 р. За 2012-2021 рр. військові витрати Франції зросли на 13%. Військовий тягар у 2021 р. дорівнював 1,9% ВВП. Принагідно зауважити, що військові витрати Франції у 2021 р. відповідали Закону про військове планування (Loi de Programmation Militaire, LPM) на 2019-2025 років. Спочатку уряд планував збільшити фінансування, передбачене LPM на 2021 р., але його відклали через фінансову невизначеність, викликану пандемією Covid-19 [244]. За оцінками Міністерства збройних сил, однією з причин, яка зупинила Уряд у питанні збільшення, було те, що військове навантаження зросло автоматично через економічну кризу та наблизилося до рівня 2%, що може бути сприйнято передчасним показником завершення процесу модернізації французьких збройних сил [245]. Саме тому Уряд країни прийняв рішення відкласти оцінку планів витрат на останні три роки дії LPM до того часу, коли економічна ситуація нормалізується [246].

Німеччина, яка займає третє місце за військовими витратами у Центральній і Західній Європі, витратила у 2021 році 56,0 млрд. дол., що означає скорочення на 1,4%. У той же період її військове навантаження становило 1,3% ВВП. У вересні 2021 року владу перехопила нова коаліційна урядова формація, що об'єднала соціал-демократів, «зелених» і Вільну демократичну партію. Угода коаліції передбачає мету вкладання 3% ВВП Німеччини у сферу дипломатії, розвитку та виконання зобов'язань перед НАТО [247]. Наведене формулювання відрізняється від стандарту НАТО, який полягає в виділенні 2% ВВП на «оборонні потреби». Воно враховує військові витрати як складову більш широкого підходу до безпеки, охоплюючи інші аспекти, такі як безпека людини та міжнародні зобов'язання [248].

За даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (SIPRI), після початку війни в Україні витрати на оборону в усьому світі стрімко зросли та досягли у 2022 році рекордних 2,24 трлн. доларів. Для Європи це зростання виявилось найзначущішим за останні 30 років [249]. Сусіди України і Росії, зокрема Фінляндія (зі збільшенням бюджету на 36%), Литва (27%), Швеція (12%) і Польща (11%), найвідчутніше збільшили свої витрати на оборону у відсотковому відношенні. Однак найбільш помітні зміни відбуваються в Німеччині. У 2022 році країна розпочала найбільшу програму переозброєння з часів Другої світової війни. За розмірами військового бюджету минулого року Німеччина вже займала сьоме місце у світі, і вона виявляє великий інтерес у подальшому розвитку. Створений нею позабюджетний фонд у розмірі 105 млрд. дол. вже цього року почав використовуватись для підвищення боєздатності бундесверу. Велика Британія залишається лідером з оборонних видатків у Європі, витративши минулого року 68,5 млрд. дол. на військові потреби, з них приблизно 2,5 млрд. дол. були спрямовані на допомогу Україні. У десятку провідних країн за рівнем військових витрат також увійшли Франція, Південна Корея, Японія і Саудівська Аравія, яка у 2022 році витратила на оборону 75 млрд. дол., що на 16% більше, ніж рік тому. Однак у світовому рейтингу бюджетних видатків на оборону з великою перевагою США займають перше місце. У 2022 році бюджет Пентагону склав 877 млрд. дол., що становить 39 % від усіх світових оборонних витрат [249]. Як бачимо, вагоме збільшення видатків на оборону та посилення країнами своїх військових потужностей є відповіддю на існуючу загострену ситуацію в світі. Здається, що вона не покаже поліпшень у найближчому майбутньому, тому важливо бути готовими до будь-яких можливих викликів.

Провівши аналіз зарубіжних нормативних документів можна зробити висновок, що 95% оборонного бюджету США знаходяться у вільному доступі. Проте, оборонний бюджет України, навпаки, є досить засекреченим. Якщо американці можуть проконтролювати кожен витрачений цент, то українцям доступні лише декілька аркушів паперу із загальними цифрами, що закладені в бюджет. Указане пояснюється тим, що видатки на утримання органів державної

влади, функціональне призначення яких – забезпечення національної безпеки, згідно статті 31 БК України, є таємними. Вони включаються до Державного бюджету України без деталізації. Рахункова палата та Міністерство фінансів України здійснюють контроль за проведенням таємних видатків. Звіти про проведені таємні видатки попередньо розглядаються Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, комітетами Верховної Ради України, до предмета відання яких належать питання законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, питання боротьби з корупцією, питання національної безпеки та оборони [7].

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік», однією з основних статей видатків є сфера оборони. Адже забезпечення сил національної безпеки та оборони потребує залучення значних коштів. Якщо вони використовуватимуться за призначенням і звіт про їх використання буде прозорим, то постане можливим встановлення фактичного стану щодо використання бюджетних коштів на національну безпеку та оборону України; надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів на зазначені цілі; оцінення законності, своєчасності і повноти прийняття управлінських рішень щодо використання бюджетних коштів на потреби безпеки та оборони України.

Зі зростанням гібридної агресії на сучасному етапі, всі країни світу стають зацікавленішими у збільшенні видатків на національну безпеку та оборону. До 2014 року Україна не надавала належної уваги питанням національної безпеки. Тільки вторгнення російської федерації та анексія Криму, а також розгортання військових дій на сході України відобразили всю вразливість та неефективність існуючої на той час системи національної безпеки та оборони. Це призвело до необхідності практично повного відновлення оборонного комплексу нашої країни. Однак події 2022 року, пов'язані із збройною агресією російської федерації проти України, введенням у нашій державі особливого правового режиму воєнного стану, викликали різке переосмислення питань щодо посилення

оборозодатності та національної безпеки, фінансування Збройних сил України та проведення реформ у сфері національної безпеки та оборони [250, с. 186]. Однак, незважаючи на позитивну динаміку розвитку досліджуваної сфери, залишається чимало нерозв'язаних проблем.

Результати проведеного дослідження свідчать, що досвід кожної країни ЄС щодо здійснення державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам, а забезпечення високого рівня незалежності посадових осіб органів державного бюджетного контролю країн ЄС визначається відповідними законодавчими нормами. Окрім того, діяльність органів державного бюджетного контролю країн ЄС базується на розробці планів, які, в свою чергу, формуються з урахуванням оцінювання ризиків діяльності контрольованих суб'єктів. Під час проведення державного бюджетного контролю компетентні органи країн ЄС перевіряють не лише відповідність процедур обліку та звітності, а й обґрунтованість кожної операції, визначають результативність та ефективність використання бюджетних видатків.

За результатами проведеного наукового дослідження, можемо виокремити перспективні напрямки реформування державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону з урахуванням досвіду зарубіжних країн:

1) забезпечення узгоджених підходів, правил, процедур та нормативів у діяльності різних органів державного бюджетного контролю;

2) реформування органів державного бюджетного контролю шляхом організації їхньої діяльності відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів;

3) удосконалення законодавства, спрямованого на забезпечення професійної незалежності посадових осіб органів державного бюджетного контролю;

4) орієнтація органів державного бюджетного контролю на результативність та ефективність витрачання бюджетних ресурсів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони;

5) гарантування прозорості та гласності за допомогою регулярного оприлюднення результатів контролю;

6) отримання необхідної інформації при здійсненні бюджетного контролю щодо стану виконання бюджету з конфіденційних джерел, але за умови підтвердження достовірності цієї інформації, що створить можливість здійснювати контрольні заходи більш ефективно та оперативно, а це, в свою чергу, призведе до підвищення якості контрольної діяльності Рахункової палати України;

7) здійснення міжнародного співробітництва з питань, що належать до компетенції органів державного бюджетного контролю.

3.2. Тенденції та перспективи правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону

Сучасні глобальні умови вимагають створення системи міжнародних відносин, яка буде більш справедливою та прозорою, а також наведеною на відмову від подвійних стандартів. Це, в свою чергу, передбачає консолідацію світової спільноти для розв'язання нагальних завдань щодо забезпечення безпеки людства. Однак, через різноманітні об'єктивні та суб'єктивні фактори, у світі досі не вдалося створити єдине правове поле, що дозволило б досягти цієї мети без конфліктів. На сьогодні системи забезпечення національної безпеки окремих держав є одним з найстійкіших факторів, що впливає на геополітику міжнародних відносин. У зв'язку з цим, багато країн змушені змінювати своє законодавство задля дотримання міжнародних стандартів як щодо гарантування національної безпеки в цілому, так і забезпечення належного фінансово-правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону.

Варто зазначити, що наразі успішна інтеграція України до європейського простору неможлива без здійснення реформування сектору національної безпеки та оборони, а також розробки та вдосконалення правових основ забезпечення національної безпеки держави відповідно до сучасних реалій (Конституція

України, закони та інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини в сфері національної безпеки та оборони).

Що стосується реформування сектору національної безпеки та оборони, то основу змін варто формувати на усталених принципах, які вже успішно застосовуються у розвинених демократичних державах, зокрема: відповідність органів сектору національної безпеки та оборони політичному устрою країни; чітке законодавче врегулювання процедур тимчасового обмеження прав людини в інтересах національної безпеки; відкритість для демократичного цивільного контролю; цілісність, прозорість, доброчесність тощо. Особливо важливою є необхідність здійснення змін в підходах до фінансування сектору національної безпеки та оборони, а також належного ресурсного і кадрового забезпечення [251, с. 23].

Окрім того вкрай важливою для підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів національної безпеки в Україні є розробка та вдосконалення правових засад забезпечення національної безпеки держави. Зазначене передбачає розробку системи правових норм, що регулюють відносини в досліджуваній сфері, сприяють визначенню основних напрямів діяльності органів державної влади в цьому контексті та визначають процедури формування або, у випадку потреби, реорганізації органів забезпечення національної безпеки, разом із механізмом контролю та нагляду за їх функціонуванням. При розгляді значення правових норм в розрізі державної політики, які регулюють суспільні відносини в сфері національної безпеки та оборони, насамперед доцільно зазначити, що вони повинні забезпечувати: по-перше, створення і включення в систему забезпечення національної безпеки всіх її суб'єктів; по-друге, проведення аналізу, узагальнення, отримання, накопичення і обмін інформацією в системі забезпечення національної безпеки; по-третє, вироблення чіткої взаємодії всіх ланок системи забезпечення національної безпеки у мирний і військовий час; по-четверте, можливість безпосереднього впливу на загрози національній безпеці та їх джерела.

Правове забезпечення в сфері національної безпеки передбачає, на нашу думку, такі напрямки: правове регулювання забезпечення національної безпеки в мирний час; правове регулювання захисту суспільства, окремого громадянина від неправомірних дій, що можуть вчинятися як з боку третіх сторін (іноземних держав), так і елементами системи національної безпеки країни; правове регулювання забезпечення національної безпеки в кризовій ситуації (військовий конфлікт). Водночас, особливу увагу варто приділити методологічним основам розробки й побудови концептуальних та інших нормативно-правових документів в сфері забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим вбачається необхідним виокремити два основних напрями діяльності. Перший полягає в ретельній науковій експертизі всіх проєктів законів та інших нормативно-правових актів, що розробляються, та які мають відношення до проблем забезпечення національної безпеки України [252, с. 21]. Також необхідно здійснити експертну оцінку всіх раніше виданих нормативно-правових актів на предмет їх відповідності вищезазначеним вимогам до чинної нормативно-правової бази в сфері національної безпеки та оборони. У разі виявлення будь-якої невідповідності та/або порушень законності, протиріч доцільно розробляти пропозиції щодо скасування цих актів чи внесення до них відповідних змін. Реалізація цього напрямку дасть можливість забезпечити якість, обґрунтованість, узгодженість, своєчасне прийняття, виявлення позитивних і негативних наслідків дії названих нормативно-правових актів, а також визначення їх місця в системі чинного законодавства України. Другим напрямом підвищення ефективності роботи із створення та функціонування системи правового забезпечення національної безпеки є розробка загального методологічного підходу до створення нормативно-правових актів, формулювання єдиних принципів їх розробки, затвердження та реалізація. Реалізація цього напрямку забезпечується системним підходом, послідовністю та спрямованістю нормативно-правових актів на регулювання суспільних відносин з метою забезпечення належного рівня національної безпеки [252, с. 23].

У науковій літературі поширеною є думка про те, що найважливішим критерієм існування будь-якого закону повинна бути його корисність та здатність ефективно регулювати суспільні відносини у різних сферах життя. Національна безпека, як системне явище, не може розглядатися в межах одного закону, адже вона має сприяти створенню необхідних інститутів права як адекватних засобів для регулювання складних систем [253, с. 14]. У цьому контексті, на нашу думку, пріоритетним кроком є проведення глибокого та всебічного аналізу основного переліку нормативно-правових актів з метою визначення тих, які відповідали б сучасним геополітичним та трансформаційним реаліям, забезпечували б ефективність механізмів забезпечення національної безпеки України, а також захищали права та свободи людини й громадянина. Важливо зорієнтувати правове регулювання системи забезпечення національної безпеки на практичну координацію всіх видів державних і громадських інститутів (недержавних інститутів) в інтересах захисту ключових національних інтересів України задля уникнення та протидії потенційним і реальним загрозам як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Найскладнішими проблемами в умовах сьогодення є такі: по-перше, гарантування державою достатнього рівня фінансування сектору національної безпеки та оборони; по-друге, здійснення дієвого контролю за ефективністю та раціональністю використання бюджетних видатків в досліджуваній сфері; по-третє, забезпечення належного правового регулювання видатків бюджету на сферу національної безпеки та оборони. Збройний конфлікт проти нашої країни, який переріс в повномасштабну війну фактично відсунув інші питання на другорядний план та визначив першочерговість забезпечення національної безпеки та оборони в контекстах захисту територіальної цілісності та власного суверенітету, задоволення та захисту суспільних інтересів. Джерелом ресурсів для реалізації таких пріоритетних функцій держави як забезпечення національної безпеки та оборони є кошти державного бюджету та місцевих бюджетів. Наразі в нашій країні відсутня єдина бюджетна стратегія фінансування сектору національної безпеки та оборони, а тому постає необхідність здійснити

раціональний розподіл бюджетних коштів; підвищити ефективність використання коштів як державного бюджету, так і місцевого бюджету; оптимізувати структуру видатків бюджету в період війни на території України; недопустити здійснення фінансових зловживань шляхом вдосконалення чинного законодавства України [28, с. 556].

Україна, визначивши в Основному Законі держави необхідність реалізації стратегічного курсу на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, повинна переглянути питання бюджетного фінансування національної безпеки та оборони. Задля цього, доцільно класифікувати видатки на досліджувану сферу в Україні та країнах-членах НАТО. Вивчаючи особливості вітчизняних методологічних підходів до класифікації оборонних видатків, Є. Карп порівнював їх зі стандартами НАТО та зауважував про існуючі суттєві відмінності [45, с. 805]. Так, видатки країн НАТО, на відміну від бюджетних видатків в Україні, поділяються на:

1) експлуатаційні видатки, які включають у себе видатки на забезпечення військовослужбовців, цивільного персоналу, виплату пенсій, технічне обслуговування;

2) закупівлю і будівництво, а саме видатки на купівлю основного обладнання, національне військове будівництво та загальну інфраструктуру НАТО;

3) видатки на проведення досліджень і розробок, що спрямовуються для вдосконалення основного обладнання;

4) інші видатки [125].

Із огляду на вказане, нашій державі варто зосередити увагу на перегляді чинної бюджетної класифікації видатків на національну оборону з метою відповідності підходам, що використовуються у країнах НАТО. Окрім того, бюджетне фінансування сектору національної безпеки та оборони потрібно оптимізувати та привести у відповідність економічним можливостям держави, адже реформування сектору національної безпеки та оборони на сьогодні потребує вдосконалення за такими пріоритетними напрямками:

1) покращення нормативно-правового механізму здійснення контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону;

2) функціонування постійного та ефективного контролю за використанням фінансових і матеріальних ресурсів у сфері національної безпеки та оборони;

3) запровадження належного державного бюджетного контролю шляхом створення окремого незалежного підрозділу;

4) створення нормативно-правової бази, що регламентує порядок здійснення громадського бюджетного контролю у досліджуваній сфері;

5) поєднання державного та недержавного контролю у сфері використання бюджетних видатків, що дасть змогу утворити єдиний механізм, спрямований на підвищення ефективності діяльності органів влади, мінімізації ризиків порушень і зловживань у бюджетній сфері. А це сприятиме підвищенню рівня довіри громадян до державних та муніципальних інституцій і зменшенню соціальної напруги у суспільстві.

Поряд з тим, складні умови щодо зміцнення обороноздатності нашої країни, достатньо напружена зовнішньополітична обстановка у світі змінили підходи до наповнення бюджету. Основними стали податкові надходження та допомога зовнішніх партнерів. Саме тому із метою збереження недоторканості держави та накопичення такого потенціалу, який би дозволив давати відсіч російським загарбникам, за сучасних умов потрібно здійснити такі заходи:

1) працювати над збільшенням видатків на сектор національної безпеки і оборони та визначенням їх оптимальної структури. У даному контексті розділяємо наукову думку О. Чеберяко та З. Варналій, які вважають: «проблема полягає не лише у збільшенні обсягів фінансування, але й у необхідності визначення оптимальної структури видатків відповідно до державних пріоритетів у сфері національної безпеки» [254, с. 144].

2) наповнювати місцеві бюджети за рахунок ефективних дій місцевої влади, яка отримала додаткові повноваження внаслідок реформи децентралізації (оскільки надходження Державного бюджету України в умовах війни базуються

на міжнародній фінансовій допомозі, а обсяги державного боргу характеризуються неухильним зростанням);

3) розробити єдину бюджетну стратегію фінансування сектору національної безпеки та оборони.

Прийнято вважати, що захист територіальної цілісності держави, населення, національних цінностей та інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз забезпечується завдяки належному рівню розвитку економіки та ефективній діяльності органів влади. Із огляду на це, потрібно працювати над створенням ефективної та досконалої системи забезпечення і фінансування національної безпеки та оборони. Поряд з тим, такі перетворення доцільно здійснювати із врахуванням позитивного досвіду інших країн, що полягають в наступному: 1) виявленні суперечливостей законодавчої і нормативної баз та приведенні їх у відповідність; 2) забезпеченні прозорості видатків бюджету, що дало б змогу встановити фактичний стан щодо використання бюджетних коштів на національну безпеку та оборону України; 3) чіткому розмежуванні та усуненні дублювання компетенції різних суб'єктів забезпечення національної безпеки в державі; 4) реформуванні органів державного бюджетного контролю шляхом організації їхньої діяльності відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів; 5) удосконаленні законодавства, спрямованого на забезпечення професійної незалежності посадових осіб органів державного бюджетного контролю та орієнтації їхньої роботи на результативність та ефективність витрачання бюджетних ресурсів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони [217, с. 102]. Переконані, що забезпечення належного рівня національної безпеки сприятиме прогресивному розвитку нашої держави, підвищенню її конкурентоспроможності, захисту прав та свобод громадян, а також подальшому укріпленню позиції та авторитету країни на міжнародній арені. Причому це дасть змогу якнайшвидше інтегруватися Україні в міжнародний безпековий простір і забезпечити впровадження демократично орієнтованих процедур контролю у сфері національної безпеки та оборони.

Воєнні дії на території нашої країни негативно вплинули на всі сфери життя українського народу, зокрема наслідки збройної агресії відобразились на головному плані доходів та витрат держави. Так, стало зрозуміло, що до початку повномасштабного вторгнення фінансування сектору національної безпеки та оборони за кількісними показниками було обмеженим і, як наслідок, стало на заваді формуванню міцної фінансової бази. Однак бюджети 2022 та 2023 років варто охарактеризувати як «військові бюджети» зі значним впливом зовнішнього фінансування. Але питання забезпечення ефективності здійснення видатків бюджету на національну безпеку та оборони й досконалості механізму правового регулювання бюджетних видатків у вказаній сфері залишаються відкритими. Водночас, відсутність бюджетної стратегії сповільнює підвищення ефективності використання бюджетних видатків, а також не дозволяє мінімізувати ті ризики й загрози, що можуть з'явитися згодом. У зв'язку з цим, впевнені, що правове забезпечення видатків бюджету на національну безпеку та оборону потребує наступних перетворень:

- 1) ретельної наукової експертизи всіх проектів законів та інших нормативно-правових актів, що розробляються, які мають відношення до проблем забезпечення національної безпеки України, в цілому, та фінансування сектору національної безпеки та оборони, зокрема. Також необхідно здійснити експертну оцінку всіх раніше виданих нормативно-правових актів на предмет їх відповідності вищезазначеним вимогам до чинної нормативно-правової бази в досліджуваній сфері. У разі виявлення будь-якої невідповідності, а також порушень законності, протиріч варто розробляти пропозиції щодо скасування цих актів чи внесення до них відповідних змін. Реалізація цього напрямку дасть можливість забезпечити якість, обґрунтованість, узгодженість, своєчасне прийняття, виявлення позитивних і негативних наслідків дії названих нормативно-правових актів, а також визначення їх місця в системі чинного законодавства України;

- 2) розробки загального методологічного підходу до створення нормативно-правових актів, формулювання єдиних принципів їх розробки, затвердження та

реалізації. Утілення в роботі цього напрямку забезпечується системністю, послідовністю та спрямованістю нормативно-правових актів на регулювання суспільних відносин з метою забезпечення належного рівня національної безпеки, а також достатності формування, ефективності та раціональності використання видатків бюджету на національну безпеку та оборону;

3) дієвості і постійності контролю за використанням бюджетних видатків у сфері національної безпеки та оборони і, водночас, удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує порядок здійснення такого контролю.

Висновки до Розділу 3

Під час дослідження зарубіжного досвіду щодо здійснення державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону, а також визначення тенденцій та перспектив правового регулювання бюджетних видатків на національну безпеку та оборону, досягнуто наступних висновків:

1. Проблема забезпечення та фінансування національної безпеки є надзвичайно важливою для України, а також постійно перебуває в центрі уваги країн світу. Аналіз досвіду США, Великої Британії та деяких країн Європи свідчить про те, що при формуванні системи забезпечення національної безпеки важливу роль відіграють історичні традиції, географічне розташування, кількість населення, площа країн, рівень фінансування, досконалість законодавства та наявність міжнародних договорів.

2. Встановлено, що у переважній більшості країн сформовані досить чіткі системи функціонування державного фінансового контролю, а Конституція та прийняті на її основі закони, що визначають місце, функції й права контрольних установ становлять правову основу організації рахункових відомств та забезпечення їхнього функціонування. У значній кількості розвинених країн світу бюджетний контроль, який є різновидом державного фінансового контролю здійснюється рахунковою палатою, а також урядовими контрольно-ревізійними службами. Здебільшого, такий контроль проводиться за виконанням бюджетів,

витрачанням державних коштів і використанням державного майна. У певних країнах (Франція, Португалія, Іспанія), де поширена судова модель бюджетного контролю діяльність фінансових судових органів забезпечується за такими напрямками: контрольно-бюджетним і правоохоронним. Міністерства фінансів деяких держав відіграють важливе значення не лише під час підготовки проєктів бюджетів та розподілу коштів, а й мають централізовані ревізійні органи (наприклад, Генеральна інспекція фінансів у Франції, Відомство фінансового контролю у Швейцарії), що покликані нести відповідальність за подальший фінансовий контроль бюджетних витрат урядових установ. Щодо Вищих незалежних органів державного фінансового контролю, то в деяких країнах відсутні закони, які б регламентували порядок їхньої діяльності (серед них Франція, Італія, Чехія, Польща), однак в інших прийняті закони, які визначають статус вищого незалежного органу державного фінансового контролю, його головні завдання, але не регламентують їхні функції, права та обов'язки (прикладом є Німеччина).

3. Здійснивши аналіз функцій, якими наділені органи державного фінансового контролю в зарубіжних країнах, можна узагальнити, що до таких основних напрямів правового впливу на відносини, які виникають в бюджетній сфері (зокрема, щодо використання бюджетних видатків на національну безпеку та оборону) відносяться наступні: здійснення контролю за доходами та видатками бюджету; недопущення фінансових зловживань, що може бути досягнуто шляхом розробки й прийняття нових ефективних законодавчих актів чи удосконалення наявних, а також покращення існуючих або створення сучасних дієвих механізмів контролю задля забезпечення прозорості та відкритості у цій сфері.

4. З'ясовано, що на сектор національної безпеки та оборони у різних країнах світу виділяються значні кошти, а це викликано тим, що вагоме збільшення видатків на оборону та посилення країнами своїх військових потужностей є відповіддю на існуючу загострену ситуацію в світі.

5. Правове забезпечення видатків бюджету на національну безпеку та оборону потребує: по-перше, ретельної наукової експертизи всіх проектів законів та інших нормативно-правових актів, що розробляються, які мають відношення до проблем забезпечення національної безпеки України, в цілому, та фінансування сектору національної безпеки та оборони, зокрема; по-друге, розробки загального методологічного підходу до створення нормативно-правових актів, формулювання єдиних принципів їх розробки, затвердження та реалізації; по-третє, дієвості і постійності контролю за використанням бюджетних видатків у сфері національної безпеки та оборони і, водночас, удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує порядок здійснення такого контролю.

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційної роботи є теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукового завдання, що полягає в удосконаленні теоретичних основ та правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону. Автором сформульовано низку наукових та практичних висновків, а саме:

1. Видатки бюджету на національну безпеку та оборону – це найвагоміша складова національної фінансової системи. Джерелом ресурсів для реалізації таких пріоритетних функцій держави як забезпечення національної безпеки та оборони виступають кошти Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також міжнародних партнерів, що надані ними з метою фінансової підтримки нашої держави. Підвищення фінансування сектору національної безпеки та оборони в період воєнного стану в Україні виступає основним завданням як для органів державної влади, так і для органів місцевого самоврядування, а контроль за бюджетними видатками у досліджуваній сфері повинен бути спрямований на забезпечення ефективного та раціонального використання грошових коштів у цілях забезпечення національної безпеки та оборони країни.

2. Визначено поняття «бюджету» як правової категорії, яка виступає тим законом України (щодо державного бюджету) або рішенням органів місцевого самоврядування (щодо місцевого бюджету), що визначає головні фінансові плани з формування та використання коштів і закріплює повноваження учасників бюджетного процесу з формування, розподілу та використання публічних фондів грошових коштів на бюджетний період, а також розкрито його основні ознаки.

3. Доведено, що Державний бюджет України виступає одним із найважливіших ресурсів держави, здійснюючи управління яким, вона має змогу здійснювати вплив на соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні.

4. Встановлено, що основу бюджетного фінансування становить складна категорія бюджетного права України – видатки бюджету. Адже вони виступають джерелом надання певних благ, маючи на меті забезпечити належний рівень добробуту кожного громадянина нашої держави.

5. Поняття «видатки бюджету» та «витрати бюджету» у науковій літературі іноді вживаються як синонімічні. Утім, вищенаведені терміни не варто ототожнювати, так як кожне з них має своє нормативне визначення в БК України.

6. З'ясовано, що «національна безпека» виступає головним показником захищеності життєво неοцінних інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в різноманітних сферах життєдіяльності вказаних суб'єктів, а також має на меті забезпечити стійкий розвиток країни в цілому.

7. Під терміном «видатки бюджету на національну безпеку» пропонується розуміти бюджетні ресурси, які спрямовуються на здійснення завдань і функцій щодо забезпечення національної безпеки держави, передбачені відповідним бюджетом.

8. Поняття «оборона» пропонується визначити як сукупність різноманітних заходів, що розробляються і застосовуються державою для підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту, тобто розуміється, що поняття оборони включає в себе не лише заходи, направлені на відсіч безпосереднього збройного нападу, а й заходи, спрямовані на підготовку держави щодо готовності до збройного захисту.

9. Функція держави щодо забезпечення національної безпеки є невід'ємною від основних напрямів діяльності держави та полягає у забезпеченні безпеки відповідних національних інтересів у військово-силовій, економічній, фінансовій, політичній, екологічній, та інформаційній сферах або об'єктів захисту, відповідно, територіальної, екологічної, економічної, політичної та інформаційної безпеки держави за умови виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам. Натомість функція оборони держави є головною складовою та одним із ключових засобів забезпечення сучасної національної безпеки держави. Адже незважаючи на трансформаційні процеси в суспільстві, що здійснюють вплив і на зміну функцій держави в результаті таких перетворень, функція оборони завжди залишається незмінною. Оскільки її основний зміст визначається потребою захисту

територіальної цілісності, суверенітету, національних інтересів і безпеки громадян від потенційних загроз, збройної агресії та збройного конфлікту.

10. Розкрито підходи до розуміння понять «система національної безпеки» і «система забезпечення національної безпеки», охарактеризовано підсистему системи забезпечення національної безпеки – «сектор національної безпеки та оборони, з'ясовано сутність бюджетної безпеки як основної складової національної безпеки у фінансовій сфері, визначено нормативно-правову основу фінансування національної безпеки та оборони, виокремлено особливості здійснення видатків бюджету на національну безпеку та оборону в Україні та проведено їхній аналіз.

11. Обґрунтовано необхідність доопрацювання податкового законодавства в частині правового регулювання справляння військового збору, запропоновано:

- 1) включити військовий збір до переліку загальнодержавних податків та зборів;
- 2) чітко визначити базу оподаткування військовим збором;
- 3) запровадити диференціацію ставок військового збору із врахуванням доходів фізичних осіб, що забезпечило б справедливі та об'єктивні умови оподаткування верств населення з різним рівнем доходів;
- 4) створити цільовий фонд (так як даний платіж має цільове призначення), до якого б надходили кошти від сплати військового збору. Саме створення такого фонду забезпечило б чіткість та прозорість процедури перерахування, використання та перевірки на доцільність використання даного платежу;
- 5) провести реформування податкової системи шляхом оптимізації оподаткування з урахуванням балансу між фіскальною достатністю та соціальною справедливістю.

12. Доведено, що оптимізація фінансування національної безпеки та оборони, як засіб підвищення фінансової стійкості держави, повинна включати такі основні заходи: впровадження інструментів довгострокового планування у механізмі формування оборонного бюджету для забезпечення сталого та ефективного грошового забезпечення; збільшення обсягів бюджетних видатків та удосконалення їхньої структури відповідно до вимог та стандартів, ухвалених міжнародними організаціями, зокрема, НАТО; гарантування належного рівня

фінансування військовослужбовців з метою підтримки їхньої належної бойової підготовки, підвищення рівня професійної компетентності та адекватного матеріального і технічного забезпечення.

13. Виокремлено пріоритетні напрямки фінансування національної безпеки та оборони, що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, зокрема:

1) розвиток сфери національної безпеки та оборони відповідно до стандартів НАТО;

2) виконання заходів, спрямованих на модернізацію (переобладнання) озброєння та військової техніки;

3) спрямування значної частини державних видатків на закупівлю нових зразків військової техніки й озброєння;

4) підвищення рівня бойової підготовки військових шляхом проведення інтенсивних навчальних заходів для військових частин та підрозділів сил оборони;

5) посилення системи протиповітряної оборони держави;

6) виконання державних цільових програм щодо реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу, розробка, освоєння і впровадження новітніх технологій, нарощування наявних виробничих потужностей для виготовлення продукції оборонного призначення;

7) реалізація соціальних і правових гарантій військовослужбовців та членів їх сімей;

8) організація належного рівня медичного забезпечення військовослужбовців;

9) здійснення ефективної державної політики у сфері кібербезпеки;

10) посилення заходів контррозвідального захисту та боротьби з тероризмом і диверсійною діяльністю.

14. Надано правову характеристику фінансування національної безпеки та оборони з місцевих бюджетів за видатками. Указано на доцільність розширення видатків місцевих бюджетів, яке може відбуватися з усіх рівнів місцевих

бюджетів конкретно на заходи з надання матеріальної підтримки сектору національної безпеки та оборони у період дії воєнного стану.

15. Під контролем як складною та багатоаспектною категорією варто розуміти діяльність уповноважених осіб, що включає в себе конкретні дії та заходи, спрямовані на визначення і оцінку дійсного стану виконання правил поведінки та/або отриманих результатів щодо об'єкта контролю встановленим стандартам, цілям чи планам, а також направлені на встановлення певної послідовності дій із виявлення порушень і, як наслідок, притягнення винних осіб до відповідальності. Охарактеризовано фінансовий контроль в цілому, а також бюджетний контроль, який тісно з ним пов'язаний. Встановлено, що бюджетний контроль має вагоме значення в системі базисних категорій, так як відноситься до найбільш фундаментальних фінансово-правових категорій. Значення бюджетного контролю заключається у тому, що в результаті проведених заходів можна дійти висновку щодо законності використання бюджетних коштів, здійснення бюджетних операцій та процедур, які вимагають створення цілісної системи такого контролю. Специфіка бюджетного контролю визначається конкретними аспектами бюджетного процесу та його унікальними характеристиками, а також полягає у впорядкованому і системному підході до управління бюджетними ресурсами, який враховує планування, моніторинг, аналіз та відповідність чинному законодавству.

16. Задля вдосконалення державного контролю за процесом планування та фінансування сектору національної безпеки та оборони варто здійснити такі перетворення:

1) дотримуватися системного підходу під час визначення функцій, завдань, чисельності, структури сектору національної безпеки та оборони й обсягу його фінансування;

2) забезпечити прозорість основних напрямів видатків бюджету, спрямованих на національну безпеку та оборону;

3) визначити в процесі реформування сектору національної безпеки та оборони пріоритетні програми та напрями, здійснювати контроль за їх

реалізацією;

4) розробити комплекс законодавчих та нормативних заходів щодо контролю за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони;

5) запровадити дієвий механізм здійснення контролю за видатками бюджету та проведення розслідувань діяльності сектору національної безпеки та оборони

17. Громадський бюджетний контроль має особливе значення для забезпечення фінансової діяльності держави, оскільки його першочерговим завданням на сьогодні є виявлення, усунення та попередження порушень у вказаній сфері. Громадський бюджетний контроль в Україні необхідний для побудови сильної та стабільної держави з урахуванням провідного європейського досвіду, а також для реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод у здійсненні контролю за діяльністю органів державної влади загалом та видатками бюджету на сектор національної безпеки та оборони зокрема. Здійснення громадського контролю за використанням коштів, виділених на потреби національної безпеки та оборони держави, передбачає включення громадян, громадських організацій та експертів у моніторинг та оцінку фінансових ресурсів, що призначаються цим сектором.

18. Проаналізовано зарубіжний досвід щодо здійснення державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону. Виокремлено перспективні напрямки реформування державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону в Україні з урахуванням досвіду зарубіжних країн:

1) забезпечення узгоджених підходів, правил, процедур та нормативів у діяльності різних органів державного бюджетного контролю;

2) реформування органів державного бюджетного контролю шляхом організації їхньої діяльності відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів;

3) удосконалення законодавства, спрямованого на забезпечення професійної незалежності посадових осіб органів державного бюджетного контролю;

4) орієнтація органів державного бюджетного контролю на результативність та ефективність витрачання бюджетних ресурсів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони;

5) гарантування прозорості та гласності за допомогою регулярного оприлюднення результатів контролю;

6) отримання необхідної інформації при здійсненні бюджетного контролю щодо стану виконання бюджету з конфіденційних джерел, але за умови підтвердження достовірності цієї інформації, що створить можливість здійснювати контрольні заходи більш ефективно та оперативно, а це, в свою чергу, призведе до підвищення якості контрольної діяльності Рахункової палати України;

7) здійснення міжнародного співробітництва з питань, що належать до компетенції органів державного бюджетного контролю.

19. З'ясовано, що правове забезпечення видатків бюджету на національну безпеку та оборону потребує: по-перше, ретельної наукової експертизи всіх проектів законів та інших нормативно-правових актів, що розробляються, які мають відношення до проблем забезпечення національної безпеки України, в цілому, та фінансування сектору національної безпеки та оборони, зокрема; по-друге, розробки загального методологічного підходу до створення нормативно-правових актів, формулювання єдиних принципів їх розробки, затвердження та реалізації; по-третє, дієвості і постійності контролю за використанням бюджетних видатків у сфері національної безпеки та оборони і, водночас, удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує порядок здійснення такого контролю.

20. Запропоновано внести такі зміни до законодавства України:

- у БК України під визначенням «видатки бюджету» закріпити, що це частина фінансових ресурсів держави, які зосереджені в бюджетах відповідних рівнів та спрямовуються на здійснення програм та заходів, які покладені на органи державної влади та місцевого самоврядування відповідно до положень бюджетного законодавства;

- включити в положення статті 2 БК України визначення поняття «бюджетна безпека держави», сформулювавши його у наступній редакції: «бюджетна безпека держави – це такий стан забезпечення платоспроможності та доцільності використання бюджетних коштів, при якому забезпечується виконання державою завдань та функцій, які сприяють її економічному розвитку, реалізації соціальної політики, утриманню органів державного управління, а також забезпеченню сектору національної безпеки та оборони»;

- до положень статті 2 БК України включити визначення поняття «видатки бюджету на національну безпеку». Під яким варто розуміти бюджетні ресурси, що спрямовуються на здійснення завдань і функцій щодо забезпечення національної безпеки держави, передбачені відповідним бюджетом

- статтю 2 БК України та статтю 1 Закону України «Про оборону України» доповнити положеннями такого змісту: «видатки бюджету на національну оборону – це кошти, які виділяються на фінансування оборонних потреб задля забезпечення безпеки країни, захисту її території і суверенітету».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронова Л. К. Бюджетно-правове регулювання в СРСР: монографія. Київ: Вища школа, 1975. 183 с.
2. Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник. К.: Прецедент; Моя книга, 2007. 448 с.
3. Фінансове право України: підручник / Бех Г. В., Дмитрик О. О., Криницький І. Є. та ін.; за ред. М. П. Кучерявенка. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 320 с.
4. Токарева К. О. Структура бюджету: фінансово-правовий аналіз: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 20 с.
5. Токарева К. О. Структура бюджету: фінансово-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2015. 205 с.
6. Бюджетне законодавство України: навч. посіб. / Опришко В. Ф., Ковальчук А. Т., Фукс Н. А.; за заг. ред. В. Ф. Опришка; передм. Т. І. Єфименко. К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. 240 с. (Серія «Бюджетна і податкова системи: методологія, організація, навчання»).
7. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 19.03.2022).
8. Андрущенко Г. С. Становлення та розвиток бюджетного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 230 с.
9. Гетьманець О. П. Бюджет як фінансово-правова форма забезпечення діяльності національної поліції України. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України*. Харків, 2019. С. 78-79.
10. Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012-2014: стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України: у 4 т. / ДННУ «Акад. фін. управління»; за заг. ред. Ф. О. Ярошенка. Київ, 2011. Т. 2. 878 с.
11. Василик О. Д. Державні фінанси України К.: Вища шк., 1997. 383 с.

12. Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики: монографія. Харків: Факт, 2000. 608 с.
13. Чернадчук В. Д. Стан та перспективи розвитку бюджетних правовідносин в Україні: монографія. Суми.: Університетська книга, 2008. 456 с.
14. Бюджетна система: підруч. / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури; Тернопіль: Економічна думка, 2012. 871 с.
15. Василик О. Д. Павлюк К. В. Бюджетна система України. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
16. Миськів Г. Бюджетна система: теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях): навчальний посібник. Львів: Растр-7, 2020. 272 с.
17. Овсянніков Є. С. Видатки бюджету як правова категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 44. Том 2. С. 44-50.
18. Пасічник Ю. В. Особливості фінансування видатків у фінансовому праві України і зарубіжних країн. Київ, 2008. 349 с.
19. Монаєнко А. О. Особливості фінансування видатків у фінансовому праві та чинному законодавстві України і зарубіжних країн. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Вип. 41. С. 443-449.
20. Дмитренко Е. С. Фінансове право України. Особлива частина: навчальний посібник. К.: Алерта; КНТ, 2007. 613 с.
21. Цветков А. М. Визначення поняття «видатки бюджету» в теорії фінансового права та законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С. 82-84.
22. Бабін І. І. Бюджетне право України: навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. 296 с.
23. Музика О. А. Правове регулювання неподаткових доходів місцевих бюджетів України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2005. 261 с.
24. Музика О. А. Неподаткові доходи місцевих бюджетів України (фінансово-правове дослідження): монографія. К.: Атіка, 2006. 256 с.

25. Нечай А. А. Правові проблеми регулювання публічних видатків в державі: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2005. 579 с.

26. Ямненко Т. М. Фінансове право: галузь права, навчальна дисципліна і наука: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2003. 206 с.

27. Перощук З. І. Проблеми правового регулювання доходів та видатків бюджетів, що становлять бюджетну систему України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.]; МОН України; НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Вип. 74. С. 172-177.

28. Шпак І. В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 555-560. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.97>

29. Бюджетна система України: навч. посібник / С. І. Юрій, Й. М. Бескид, В. Г. Дем'янишин та ін. К.: НІОС, 2000. 400 с.

30. Бюджетна система: навч. посібник / Сорока Р. С., Благун І. Г. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. 236 с.

31. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): монографія. Харків: Константа, 2006. 440 с.

32. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. 606 с.

33. Vovkochyn I. V. The concept and essence of budget expenditures on national security. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2022. № 3. С. 152-154. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/34>

34. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42-52.

35. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вагапов В. Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18-24.
36. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ, 2006. 256 с.
37. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2002. 17 с.
38. Кондратьєв Я. Ю., Ліпкан В. А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.
39. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2011. 730 с.
40. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
41. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
42. Адміністративне право України: підручник / Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Дьяченко О.В. та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. К.: ЮрінкомІнтер, 2006. 544 с.
43. Сокурєнко В. В. Оборона як ефективний засіб забезпечення безпеки суспільства та держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 2. С. 159-166.
44. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-ох томах / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: Юридична думка, 2005. Том 2: Особлива частина. 624 с.

45. Карп Є. В. Структурні зміни видатків державного бюджету України на оборону. *Економіка і суспільство*. 2018. № 14. С. 804-810.

46. Чеберяко О. В. Видатки на національну оборону. *Суспільство, економіка та економічна наука в ХХІ столітті*: зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 квіт. 2017 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана; редкол.: В. І. Кириленко (голова) [та ін.]. Київ: КНЕУ, 2017. С. 186-188.

47. Романовська Ю. А., Урбанович В. А. Видатки на оборону: порівняльний аналіз ситуації в Україні та країнах НАТО. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 28 (2). С. 117-120.

48. Кухтик С. В. Трансформація держави під впливом глобалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 199 с.

49. Теорія держави і права: навчальний посібник / за ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 368 с.

50. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 209 с.

51. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна: дис. док-ра. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 478 с.

52. Джураєва О. О. Функції сучасної держави: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 20 с.

53. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: монографія / за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 304 с.

54. Онопенко П. В. Функції сучасної держави, їх сутність, різновиди та тенденції розвитку. Київ, 2000. 214 с.

55. Теорія права і держави: підручник. Харків: ТОВ «Одіссей», 2007. 448 с.

56. Новицький Г. В. Життєво важливі цінності Українського народу як об'єкти національної безпеки України. Збірник наукових праць НА СБ України. 2006. № 16. с. 65-70.

57. Легеза Ю. О. Функції держави як зміст її сутності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 68-75.

58. Олейніков С. М. Функції держави: методологічні складові і розвиток в умовах глобалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 25. С. 75-87.

59. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

60. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2003. 240 с.

61. Нікітін А. В. Теорія держави та права: навчальний посібник / за ред. А. М. Колодія. Київ: УН-т «Україна», 2004. 158 с.

62. Машков А. Д. Теорія держави і права: підручник. Київ: ВД «Дакор», 2014. 492 с.

63. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. 502 с.

64. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: 2006. 209 с.

65. Коломоєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 41-44.

66. Шевченко М. М., Смирнова Н. С. Пелих О. А. Функції системи забезпечення національної безпеки. Київ: НАДУ, 2014. С. 85-87.

67. Волинець В. Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 4-10.

68. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка. Харків, 2002. 432 с.

69. Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2007. 220 с.

70. Петришин О. В. Функції сучасної держави та конституційно-правові основи їх реалізації. Харків: Право, 2014. 366 с.

71. Богомол Ю. Особливості реалізації функцій держави. *Підприємництво, господарство і право. Сер. Теорія держави і права*. 2018. Вип. 12. С. 249-252.

72. Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 140-145.

73. Лодій П. Д. Теорія загальних прав, що містить у собі філософське вчення про природне загальне державне право. Санкт-Петербург: Друкарня Деп. Зовн. Торгівлі, 1828. 128 с.

74. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4215> (дата звернення: 19.11.2023).

75. Лемак О. В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 64-67.

76. Доронін І. М. Безпекова сутність функцій держави. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 66-79.

77. Андрусенко О. М. До питання про зовнішні функції сучасної держави. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 43-46.

78. Волинець В. Функція гарантування національної безпеки в контексті державноправового розвитку сучасної України. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 9-16.

79. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 11-18.

80. Загуменна Ю. О. Органи внутрішніх справ України як суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави: монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: Ніка Нова, 2012. 264 с.

81. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. 539 с.
82. Кравчук О. Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2019. 211 с.
83. Прокопенко О. Г. Функції сучасної держави: загальнотеоретична характеристика. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2002. Вип. 15. С. 41-48.
84. Сокурєнко В. В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 574 с.
85. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2006. 656 с.
86. Джерела конституційного права України: монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющик. К.: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2010. 709 с.
87. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
88. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2009. 384 с.
89. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. 600 с.
90. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 206 с.
91. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. К.: НІПМБ, 2001. 300 с.
92. Ситник Г. П. Державне управління національної безпеки: теорія і практика: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.
93. Ліпкан В. А. Національна безпека України: навч. посіб. Київ: КНТ, 2009. 576 с.

94. Вовкочин І. В. Роль системи національної безпеки у правовому забезпеченні фінансової безпеки держави. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. Ірпінь: Університет ДФС України (Державний податковий університет), 2021. 459 с.

95. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». К.: НІСД, 2014. 148 с.

96. Шевченко М. М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2014. № 3-4. С. 14-24.

97. Власюк О. С. Національна безпека України: виклики і загрози. Київ: НІСД, 2017. 352 с.

98. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. К.: НІСД, 2016. 528 с.

99. Колісник О. Я. Бюджетна безпека у забезпеченні стратегії соціально-економічного розвитку держави: автореф. дис. к-та екон. наук: 08.00.08. Тернопіль, 2009. 22 с.

100. Сергієнко Л. К. Вплив бюджетної політики України на економічну безпеку держави. *Зовнішня торгівлі: економіка, фінанси, право*. 2014. № 4 (75). С. 116-122.

101. Kuznetsova S. Synergistic Development of Accounting, Finance and Government in the Chaotic Environment: Integrated Reporting, Money Theory and Financial Crises Diagnostic. *Journal of Finance and Accounting. Special Issue: Synergy of Accounting, Finance and Management in Chaotic Environment*. Vol. 2. 2014. № 1. pp. 1-7.

102. Куценко Т. Ф. Гарантування бюджетної безпеки як стратегічний пріоритет сучасних економічних реформ в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 7. С. 79-83.

103. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення 26.10.2022).

104. Зверук Л. А., Білик О. Г. Бюджетна безпека як важливий пріоритет розвитку бюджетної системи України. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*. 2017. № 2. С. 35-39.

105. Вовкочин І. В. Бюджетна безпека держави як складова національної безпеки: правові реалії та шляхи подолання основних загроз. *II Міжнародний податковий конгрес [Електронне видання]: збірник матеріалів* (м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. 1298 с.

106. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

107. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8> (дата звернення: 15.11.2023).

108. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік»: Закон України від 23.02.2022 № 2099-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2099-20#Text> (дата звернення: 16.04.2022).

109. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» щодо фінансового забезпечення сектору безпеки і оборони та вирішення першочергових питань: Закон України від 06.10.2023 № 3415-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3415-20#Text> (дата звернення: 18.11.2023).

110. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України: Закон України від 11.04.2023 № 3035-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3035-20#n44> (дата звернення: 18.11.2023).

111. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України: Закон України від 15.03.2022 № 2134-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-20#Text> (дата звернення: 16.04.2022).

112. Вовкочин І. В. Правове регулювання безпекового сектору держави та його ефективність в сучасних умовах. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. 469 с.

113. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#n9> (дата звернення: 13.11.2023).

114. Юрій С. І., Дем'янишин В. Г., Кириленко О. П. Бюджетна система: підручник. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с.

115. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

116. Проць Н. В., Бокій О. В. Система видатків державного бюджету України: проблеми та необхідність оптимізації. *Фінансовий простір*. 2016. № 2 (22). С. 61-66.

117. Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 № 415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.11.2023).

118. Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2023 № 1121-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1121-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 19.12.2023).

119. Мінцифри: Понад 260 мільйонів грн на армію зібрано через Дію. *Урядовий портал*: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-ponad-260-miljoniv-grn-na-armiyu-zibrano-cherez-diyu> (дата звернення 19.04.2022).

120. Шевчук І. Л., Черепанова В. О., Ставерська Т. О. Бюджетна система: навчальний посібник. Харків: Видавець Іванченко І. С., 2015. 284 с.

121. Про пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.09.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009525-18#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

122. Видатки держбюджету України. *Мінфін*: веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/> (дата звернення: 20.12.2023).

123. Гарбінська-Руденко А. В., Зайчук Л. М., Куріло Т. О. Правові аспекти здійснення видатків державного бюджету на забезпечення обороноздатності України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 400-402.

124. Проць Н., Кравчук М. Видатки державного бюджету на національну оборону: проблеми та перспективи. *Світ фінансів*. 2021. № 4 (69). С. 77-87.

125. Defense Expenditures of NATO Countries. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/210611-pr-2021-094-en.pdf (дата звернення: 23.11.2023).

126. Левчук О. В. Фінансове забезпечення Збройних сил України: тенденції та основні шляхи реформування: *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2020. № 2 (69). С. 53-64.

127. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення: 21.12.2023).

128. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 31.07.2014 № 1621-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-18#Text> (дата звернення: 10.11.2023).

129. З моменту запровадження надходження військового збору зросли у понад 13 разів: *Рахункова палата*: веб-сайт. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1528> (дата звернення: 12.11.2023).

130. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.11.2023).

131. Воротіна Н. В. Місцеві бюджети в Україні: деякі проблеми правового регулювання в умовах реформи. *Часопис Київського університету права*. 2010. Вип. № 4. С.117-121.

132. Вишняков С. В. Місцеві бюджети. *Фінанси України*. 2016. № 10. С. 11-17.

133. Легкоступ І. І. Теоретичні та практичні аспекти видатків місцевих бюджетів України в сучасних умовах. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 2. С. 22-26.

134. Василик О. Д. Державні фінанси України: підручник / Василик О. Д., Павлюк К. В. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 608 с.

135. Ковальчук С. В., Форкун І. Ф. Фінанси: навчальний посібник. Л.: «Новий світ-2000», 2005. 568 с.

136. Дем'янишин В., Тулюлюк А. Проблеми сутності та складу видатків місцевих бюджетів. *Світ фінансів*. 2008. № 3. С. 135-144.

137. Шевчук Н. Ю. Структура видатків місцевих бюджетів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 5. С. 202-207.

138. Михайленко С., Зубріліна В. Сучасні проблеми та пріоритетні напрямки формування видатків місцевих бюджетів. *Світ фінансів*. 2015. № 4. С. 65-75.

139. Сьомченко В., Денисенко А. Доходи та видатки бюджету в системі соціально-економічного розвитку України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 4 (15). С. 61-66.

140. Канєва Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Scientia fructuosa (Вісник Київського національного торговельно-економічного університету)*. 2022. № 4. С. 98-109.

141. Ватаманюк-Зелінська У., Штундер І., Гаврилюк С. Тенденції формування та виконання місцевих бюджетів умовах воєнного стану. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4. С. 60-67.

142. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.11.2023).

143. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України від 24.02.2022 № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 28.11.2023).

144. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2023).

145. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

146. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 17.11.2023).

147. Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022

№ 1275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

148. Про внесення змін до Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні: Закон України від 24.02.2023 №2958-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2958-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

149. Цілісність сектору безпеки. *DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance*: веб-сайт. URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk/%d0%b2%d0%b8%d1%85%d0%be%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f-%d0%b4%d0%be%d0%b1%d1%80%d0%be%d1%87%d0%b5%d1%81%d0%bd%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96/%d0%ba%d0%be%d1%80%d1%83%d0%bf%d1%86%d1%96%d1%8f/> (дата звернення: 25.11.2023).

150. Рогатюк І. Корупція: чи вдасться державі зрушити з мертвої точки роботу щодо її викорінення. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали IV Міжнар. наук.практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.): у 2 ч. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 191-193.

151. Корупційні ризики в публічних закупівлях під час воєнного стану: рекомендації НАЗК. *Національне агентство з питань запобігання корупції*: веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/koruptsijni-ryzyky-v-publichnyh-zakupivlyah-pid-chas-voyennogo-stanu-rekomendatsiyi-nazk/> (дата звернення: 19.11.2023).

152. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

153. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України: Закон України від 08.11.2023 № 3428-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text> (дата звернення: 24.12.2023).

154. Радіонов Ю. Д. Формування і виконання державного та місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. С. 1-11.

155. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. *Децентралізація*: веб-сайт. URL: <https://decentralization.ua/news/16105> (дата звернення: 23.09.2023).

156. Клумби проти дронів. *Журнал Forbes Ukraine*: веб-сайт. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/klumbi-proti-droniv-forbes-porivnyav-skilki-oblasni-tsentri-vitratili-na-finansuvannya-zsu-a-skilki-na-blagoustriy-rezultat-ne-na-korist-bilshosti-meriv-20112023-17369> (дата звернення: 23.11.2023).

157. Касьяненко Л. М., Вовкочин І. В. Державний контроль за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал* / редкол.: В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2021. Вип. 1 (5). 224 с. (Серія: право). DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.89-96.

158. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. 768 с.

159. Кушнір С. М. Державний контроль у сфері вищої освіти в Україні: адміністративно-правове дослідження: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 320 с.

160. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

161. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні: монографія. Х.: Фоліо, 2002. 176 с.

162. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 576 с.

163. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-ох томах / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.. К.: Юридична думка, 2007. Том 1: Загальна частина. 592 с.

164. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Істина, 2008. 216 с.

165. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: монографія. Харків: НУВС, 2004. 780 с.

166. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Вид. 3-тє, перероб. та доп. Київ: Атіка, 2011. 624 с.

167. Павлик І. Відмінність понять «державний контроль» і «державний нагляд»: нормативно-правовий аспект. *Науковий вісник*. 2017. Вип. 20. «Демократичне врядування». URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2017_20_6 (дата звернення 08.10.2023).

168. Орлюк О. П. Фінансове право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. 528 с.

169. Фінансове право України: навч. посіб. / Шкарупа В. К. [та ін.]; заг. ред. В. К. Шкарупа, Т. О. Коломоєць; Держ. вищ. навч. закл. «Запорізький нац. ун-т» МОН України. К.: Істина, 2007. 254 с.

170. Берlach А. І. Фінансове право України: навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2008. 328 с.

171. Шевчук О. А. Система державного фінансового контролю: формування та розвиток в Україні: монографія. Ірпінь: Університет ДФС України, 2016. 378 с.

172. Кульчицький М. І., Корнілова Є. Є. Управління фінансами і фінансовий контроль на регіональному рівні. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 3. С. 285-288.

173. Фінансове право: підручник / Алісов Є. О., Воронова Л. К., Кадькаленко С. Т. та ін. ; кер. авт. кол. Л. К. Воронова. Х.: Консум, 1998. 496 с.

174. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: дис. доктора юридичних наук: 12.00.07. Ірпінь, 2002. 454 с.

175. Федоров С. Є. Фінансовий контроль як абстрактна категорія фінансового права: проблеми сприйняття. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №. 4. С. 207-211.

176. Мех Ю. В. Контроль органів виконавчої влади за дотриманням бюджетного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 20 с.

177. Чернадчук В. Д. До питання видів та форм бюджетного контролю. *Фінансове право*. 2011. № 3 (17). С. 23-26.

178. Гетьманець О. П. Бюджетний контроль як різновид державного фінансового контролю. *Право і безпека*. 2005. Вип. 4. С. 55-57.

179. Латковський П. П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 24 с.

180. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.

181. Григор'єв Д. Поняття та особливості бюджетного контролю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 2. С. 124-130.

182. Гарбінська-Руденко А. В., Данчук І. О., Дуброва А. В. Правове регулювання бюджетного контролю як види управлінської діяльності у бюджетному процесі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Сер. Право*. 2022. Вип. 74 (частина 2). С. 43-47.

183. Савченко Л. А. Бюджетний контроль чи контроль за дотриманням бюджетного законодавства? *Система фінансового права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 травня 2009 р., Одеська національної юридичної академії)*. Одеса: Фенікс, 2009. С. 212-215.

184. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

185. Латковський П. П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2019. 268 с.
186. Монаєнко А. О. Бюджетне право України: навч. посіб. Запоріжжя: КПУ, 2009. 255 с.
187. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади. Київ: ШОС, 2003, 390 с.
188. Юридична енциклопедія: текст / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 1999. 744 с.
189. Ліпкан В. А. Контрольне право як атрибутний елемент української системи права. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 8. С. 7-10.
190. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1999. 42 с.
191. Полінець О. П. Контроль в державному управлінні України: теоретико-організаційні питання: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. 25.00.01 / Нац. акад. держ.упр. при Президентові України. К., 2003. 20 с.
192. Шестак В. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): монографія. Х.: Основа, 2003. 208 с.
193. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. К.: Наук. думка, 2004. 299 с.
194. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
195. Гаращук В. М. Доктрина контролю та нагляду в управлінні. *Правова доктрина України – основа формування правової системи держави*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій 20-річчю НАПрН України та обговоренню 5-ти том. монографії «Правова доктрина України». Харків: Національна академія правових наук України. 2013. С. 201-207.
196. Богма О. С. Сутність бюджетної безпеки в системі забезпечення національних інтересів. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 4. С. 282-285.

197. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України. Станом на 20 травня 2020 року / за заг. ред. В. Я. Мацюка. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. 312 с.

198. Гетманець О. П. Бюджетний контроль: організаційно-правові засади: монографія Харків: Екограф, 2008. 308 с.

199. Гетьманець О. П. Бюджетний контроль як напрям публічної фінансової діяльності. *Публічне право*. 2016. Вип. № 2 (22). С. 126-133.

200. Єфіменко Л. Л. Переваги та недоліки функціонування рахункової палати України: міжнародний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 30. Том 1. С. 97-99.

201. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text> (дата звернення: 18.11.2023).

202. Гриценко О. І. Рахункова палата: державно-правова природа, сучасний стан, перспективи розвитку. Запоріжжя: Видавництво ВАТ «Мотор Січ», 2004. 138 с.

203. Пайман М. Транспаренсі Інтернешнел «Будування цілісності, виховання доброчесності та боротьба з корупцією у сфері оборони й безпеки: 20 практичних реформ» / Transparency International UK. Defence and Security Programme. URL: www.defenceagainstcorruption.org (дата звернення: 22.12.2022).

204. Поляков Л. Корупція гальмує реформи Українського війська. Альманах сектору безпеки України. 2012. / за ред. О. Мельника та ін. Київ: Заповіт, 2013. С. 79-90.

205. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 10.11.2023).

206. Андрійко О. Ф. Громадський контроль: юрид. енцикл.: в 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 790 с.

207. Добровіцька К. А. Основні поняття та правове регулювання громадського контролю діяльності органів місцевого самоврядування. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 303-308.

208. Медведенко С. В. Поняття та форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 32-36.

209. Миколаєць А. П. До визначення поняття та істотних ознак громадського контролю як форми взаємодії держави і громадськості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 6. С. 139-141.

210. Буздуган Я. Роль громадського контролю в управлінні соціально-економічним розвитком суспільства. *Віче*. 2012. № 7. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3067/> (дата звернення: 02.10.2023).

211. Місцеві фінанси: підручник / Кириленко О. П., Квасовський О. Р., Лучка А. В., Малиняк Б. С. та ін.; за ред. О. П. Кириленко. К.: Знання, 2008. 677 с.

212. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 496 с.

213. Фінанси: підручник / Юрій С. І., Алексеєнко Л. М., Зятковський І. В. та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.

214. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

215. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

216. Білий В. І., Михальчук В. М. Основні напрями забезпечення Національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С.93-98.

217. Шпак І. В. Правові засади контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону України з урахуванням зарубіжного досвіду. *Держава та регіони. Серія: право*. 2023. № 4 (82). С. 97-103. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.15>

218. Vovkochyn I. V. Legal basis for ensuring and financing national security of Ukraine in the light of international experience. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. Vol. 4. P. 84-91. DOI <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2023.4.15>

219. Мосейко А. Г., Негодченко В. О. Досвід Сполучених штатів Америки щодо публічного адміністрування в сфері національної безпеки. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 323-329.

220. Бессонова М. Стратегії національної безпеки США пост-біполярної епохи: головні регіональні виміри загроз американським інтересам. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 141-144.

221. Дудко І. Рада національної безпеки в системі зовнішньої політики США. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 156-166.

222. Біденко А. Законодавчі аспекти управління національною безпекою за рубежом. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С. 132-140.

223. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: навч. посіб. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. Київ: НАДУ, 2010. 208 с.

224. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Саганюк Ф. В. та ін., за ред. І. С. Руснака. Київ: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.

225. Оборонні видатки: потребують довготривалих зусиль. NATO REVIEW: веб-сайт. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2023/07/03/oboronnn-vidatki-potrebuyut-dovgotrivalih-zusil/index.html> (дата звернення: 07.09.2023).

226. Кобко Є. В., Даугуле А. В. Досвід публічно-правового забезпечення національної безпеки країн Європи і США та шляхи його запозичення для України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4, том 2. С. 186-190.

227. Івашова Л. М., Івашов М. Ф. Досвід державного фінансового контролю в країнах ЄС та напрями його імплементації до України. *Вісник АМСУ. Серія: «Державне управління»*. 2014. № 2 (11). С. 12-23.

228. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки: підручник / Ш. Бланкарт; за наук. ред. та перед. В. М. Федосова; пер. з нім. С. І. Терещенко, О. О. Терещенка. К.: Либідь, 2000. 653 с.

229. Мельничук В. Г. Незалежний державний фінансовий контроль: досвід зарубіжних країн. *Фінансовий контроль*. 2002. № 2. С. 33-36.
230. Дорош Н. І. Державний фінансовий контроль: зарубіжний досвід і шляхи вдосконалення. *Фінанси України*. 1998. № 1. С. 47-53.
231. Телюк К. Ф., Сокур В. В. Фінансування національної оборони України. *Вісник Університету банківської справи*. 2015. № 1 (22). С. 96-102.
232. Чугунов І. Я., Федосов В. М. Державний внутрішній фінансовий контроль: стратегія розвитку. *Фінанси України*. 2009. № 4. С. 3-12.
233. Іванова І. М. Державний фінансовий контроль: парадигми розвитку: монографія. К.: Академвидав, 2010. 168 с.
234. Державний аудит: навч. посіб. / за заг. ред. канд. екон. наук, проф. Л. В. Дікань. К.: Знання, 2011. 503 с.
235. Роль вищих органів фінансового контролю у бюджетному процесі та державному управлінні: [звіт про проведення міжнародного симпозіуму]. К.: Регіональне бюро, 1999. 45 с.
236. Собкова Н. Світовий досвід організації державного фінансового контролю в бюджетному процесі. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10 (частина 2). С. 343-346.
237. Constitución Nacional. URL: <http://www.congreso.gob.ar/constitucion Nacional.php> (дата звернення: 26.10.2023).
238. Federal Constitutional Law of Austria. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.html (дата звернення: 09.10.2023).
239. Ахундов А.Т.о. Организационно-правовые основы государственного финансового контроля в Азербайджанской республике: дисс. канд. наук. К., 2013. 214 с.
240. СІПРІ 2022: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека / пер. з англ./ Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: О. Мельник (керівник проекту) та ін. К.: Заповіт, 2023. 732с.

241. Japanese Ministry of Finance, 'Overview of the supplementary budget for FY2021', Nov. 2021; Grevatt, J. and MacDonald, A., 'Japan adds USD6.8 billion to 2021 defence budget', Janes, 29 Nov. 2021.

242. Takahashi, K., 'Japan approves record extra defense budget', The Diplomat, 26 Nov. 2021.

243. Béraud-Sudreau, L. and Tian, N., 'Reassessing SIPRI's military expenditure estimate for the United Kingdom', SIPRI Topical Backgrounder, 9 Feb. 2021.

244. Castex, J., French Prime Minister, Statement on the updating of the Law on Military Programming, French Senate, 23 June 2021 (in French).

245. Mackenzie, C., 'Despite pressure from lawmakers and pandemic, French defense budget to remain unchanged'. Defense News, 5 Oct. 2020.

246. French Senate, Legislative update on the Law on Military Programming, Response to Written Question no.22 683, 9 Sep. 2021 (in French).

247. German Social Democratic Party (SPD), Bündnis 90/The Greens and Free Democratic Party (FDP), Mehr Fortschritt wagen: Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit, Coalition agreement (SDP/The Greens/ FDP: Berlin, 26 Nov. 2021), p. 144.

248. Brzoska, M., Omitogoon, W. and Sköns, E., The Human Security Case for Rebalancing Military Expenditure (SIPRI: Stockholm, May 2022).

249. Витрати на оборону у світі б'ють рекорди. Скільки заплатила Україна і чому. *BBC News Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cx9nlznqgrro> (дата звернення: 29.10.2023).

250. Кириленко О. П. Сучасні тенденції видатків на оборону з державного бюджету України. *Світ фінансів*. 2019. № 3 (60). С. 179-188.

251. Резнікова О. О. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України. Київ: НІСД, 2015. 58 с.

252. Косевцов В. О., Бінько І. Ф. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: монографія. Київ: Нац. ін-т стратег. досліджень, 2016. 253 с.

253. Картавцев В. До питання розбудови і функціонування системи забезпечення національної безпеки України. *Право України*. 1998. Вип. № 2. С. 14-16.

254. Чеберяко О. В., Варналій З. С. Фінансові передумови та оцінка фінансування оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 4 (12). С. 143-149.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Касьяненко Л. М., Вовкочин І. В. Державний контроль за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2021. № 1 (5). С. 89-96. URL: <https://dpu.edu.ua/araaa>.

2. Vovkochyn I. V. The concept and essence of budget expenditures on national security. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2022. № 3. С. 152-154. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2022/34.pdf.

3. Шпак І. В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 555-560. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/99.pdf>.

4. Шпак І. В. Правові засади контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону України з урахуванням зарубіжного досвіду. *Держава та регіони. Серія: право*. 2023. № 4 (82). С. 97-103. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2023/17.pdf.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Вовкочин І. В. Напрями удосконалення правового забезпечення видатків бюджету на національну безпеку України. *Захист прав людини в умовах пандемії: матеріали всеукр. наук.-практ. конф.*, Київ, 16 грудня 2020 р., К.: Вид-во Європейського університету, 2020. С. 22-24.

2. Вовкочин І. В. Значення функцій держави у сфері забезпечення національної безпеки. *«IV Всеукраїнські науково-правові читання» пам'яті доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник»: збірник матеріалів / за заг. ред. А. Є. Шевченка*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 239-243.

3. Вовкочин І. В. Роль громадського фінансового контролю за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 20-21 травня 2021 року) / редколегія: проф. А. М. Куліш, О. М. Рєзнік, В. В. Миргород-Карпова, А. В. Стеблянко. Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 464-467.

4. Vovkochyn I. V. The essence of the definition of the concept of «budget expenditures on national security» and approaches to its interpretation. *Practical and theoretical aspects of economic analysis, accounting, finance and law*: 20th All-Ukrainian Student Scientific and Practical Internet Conference. Irpin: University of state fiscal service of Ukraine, 2021. P. 304-307.

5. Вовкочин І. В. Особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор безпеки та оборони як пріоритетного напрямку захисту прав людини. *Захист прав людини в умовах збройного конфлікту*: збірник тез доповідей Науково-практичної конференції (Київ, 15 квітня 2021 р.). Київ: ГО «УКРО», 2021. С. 67-68.

6. Вовкочин І. В. Бюджетна безпека держави як складова національної безпеки: правові реалії та шляхи подолання основних загроз. *II Міжнародний податковий конгрес [Електронне видання]*: збірник матеріалів (м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. С. 831-836.

7. Вовкочин І. В. Роль системи національної безпеки у правовому забезпеченні фінансової безпеки держави. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 30 листопада 2021 року. Ірпінь: Університет ДФС України (Державний податковий університет), 2021. С. 65-68.

8. Vovkochyn I. V. The president of ukraine as a subject of national security and defense of Ukraine. *Економіка, облік, фінанси та право: виклики сучасного інформаційного суспільства*: збірник тез доповідей міжнародної науково-

практичної конференції (Полтава, 22 грудня 2021 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2021. Ч. 2. С. 81-84.

9. Вовкочин І. В. Фінансування сектору національної безпеки та оборони в умовах воєнного стану як пріоритетне завдання держави для досягнення миру. *Фінанси, економіка, право vs війна [Електронне видання]*: збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 748-754.

10. Вовкочин І. В. Правове регулювання безпекового сектору держави та його ефективність в сучасних умовах. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 26 жовтня 2022 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 92-95.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Vovkochyn I. V. Legal basis for ensuring and financing national security of Ukraine in the light of international experience. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. Vol. 4. P. 84-91. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/11/Vishegrad_04_2023_FINAL.pdf